

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજગતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૨૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હરિદાસજીના ગદ્યકૃતિઓ

વિષય સાહિત્યકૃતિઓ

મેમ્બર હાજી મુનેમાન શાહમદમદ લોધીયા ગ્રન્થમાળા, નં. ૨.

ઈસ્લામનો ભરતીઓટ.

અથવા

“ મુસદ્દસેહાલી. ”

મૂળ કર્તા

શમસુલ ઉલમા જનાબ અલતાફુલ્લે સાહેબ હાલી.

ઉર્દુ ઉપરથી ભાષા-તરકર્તા

નનાભિયાં રસૂલભિયાં,

શાહપુર શાળાના હેડમાસ્તર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.

સને ૧૯૦૭.

સંવત ૧૯૬૪.

મૂલ્ય આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગાંધીસાહિત્ય-સંગ્રહ

૨૦૩૬

નિર્મળ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ—અમદાવાદ.

(સર્વ પ્રકારના હક ગુ. વ. સોસામટીને સ્વાધીન છે.)

મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળાનો

ઉપોદ્ધાત.

મુસલમાન કામમાં સાંસારિક રીતરીવાજોમાં સુધારો થાય, નીતિની વૃદ્ધિ થાય અને સામાન્ય જ્ઞાન તથા વિદ્યાનો પ્રસાર થાય તેવાં પુસ્તકો ઇનામ આપીને રચાવવા માટે કાઠીઆવાડના ધોરાજી ગામના વતની અને વેપાર અર્થે દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉનમાં રહેતા તથા “પૃથ્વીપ્રદક્ષિણ” નામના પુસ્તકના કર્તા મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆએ ૩૦ ૨૫૦૦) ની ત્રણ ટકાની સરકારી પ્રામીસરી નોટો સન ૧૯૦૩ માં સોસાઈટી હસ્તક સોંપી હતી. ફંડની આવકમાં કાયમનો વધારો થાય તે માટે સોસાઈટીએ તેજ સાલમાં સદરહુ નોટો વેચી તેનાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીનાં સવાચાર ટકાનાં ૩૦ ૨૨૦૦) નાં ડીઝેચરો લીધાં છે. તેના વ્યાજમાંથી “મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થ-માળા”ના નામથી વ્યાજ સુધીમાં નાંચે પ્રમાણે પુસ્તકો રચાવી સોસાઈટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે:-

૧. મુસલમાનોની રાજકીય તથા વિદ્યા સંબંધી ચઢતીનો ઇતિહાસ અને તેમની પડતીનાં કારણો.
૨. ઇસ્લામનો ભરતીઓટ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની ઓફિસ,

અમદાવાદ, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૦૭.

ભાષાન્તરકર્તાની પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથ લખવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઇસ્લામી કોમને ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગાડી સુધરવા તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવાનો છે. આગલા વખતમાં ઇસ્લામીઓ કેવા ઉન્નતિને શિખરે ચઢેલા હતા, દુનિયામાં તેમની કીર્તિ કેવી ગાજી રહી હતી ને સામ્રાજ કાળમાં તેઓ કેવી અધોગતિએ પહોંચ્યા છે. કેળવણીમાં, હુન્નરકળામાં, વેપારવણુજમાં ને રાજકાળમાં કેવા પાછળ પડી ગયા છે, તેથી બીજી પ્રજાઓમાં તેમનું વર્ણન કેવું કરી શકાયું છે, વગેરે બીના અસરકારક રીતે વર્ણવી ગ્રંથકર્તાએ તેમનામાં લગ્ગ ઉત્પન્ન કરી છે, ને આ વિદ્વાકળાની અભિવૃદ્ધિના સમયમાં અન્ય પ્રજાઓની પેઠે પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તેમનામાં ઉત્સાહ જગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨. આ દેશમાં પ્રથમ જે મુસલમાનો આવ્યા તે ધર્મનિષ્ઠ, નીતિવાન, સાદા, સંપીલા, શરા ને ઉછોગી હતા. જ્યાં લગી આ દેશમાં તેમજ બીજા દેશોમાં તેમનાં આચરણુ શુદ્ધ રહ્યાં ત્યાં લગી તેમની જાહોજલાલી ટકી રહી. પરંતુ રાજ્યપ્રાપ્તિ પછી જેમ હમેશાં બને છે, તેમ ધીમે ધીમે તેઓ મોજમજમાં પડતા ગયા ને તેને પરિણામે તેમનામાં ધર્મનીતિનો અભાવ, આળસ, અજ્ઞાનતા ને ગદ્ગલત પ્રવેશ કરતાં ગયાં. જે વિદ્યા-હુન્નર, સદ્વર્તન, ઊંચાં લક્ષણુ ને ધર્મનિષ્ઠપણાથી તેઓ ઊંચી પદ્ધતિએ ચઢ્યા હતા. તે ઉત્તમ સદ્ગુણો ધીમે ધીમે તેમનામાંથી નાશ પામતા ગયા, ને છેવટે દોલત, માનપ્રતિષ્ઠા ને રાજસત્તા ગુમાવી બેઠા ને છેક દુર્દશામાં આવી પડ્યા. તેમાંથી નીકળવાને હવે કેવી રીતે વર્તવાની જરૂર છે, તે વિષે ગ્રંથકર્તાએ આ પુસ્તકમાં ધણો ઉત્કૃષ્ટ બોધ કરેલો છે.

૩. મૂળ ગ્રંથકારે કેટલેક ઠેકાણે કોમને માટે સખ શબ્દો વાપર્યા છતાં પણ થોડી સુદતમાં આ ગ્રંથ લોકપ્રિય થઈ દેશના ધણા ભાગમાં તેનો અહોજા ફેલાવો થયો છે, તે આશ્ચર્ય જેવું જણાય છે. એ રીતે ગ્રંથકારના

પ્રહાર ઉપર લક્ષ ન આપતાં કામે આ ગ્રંથનો ભાવથી સત્કાર કર્યો છે તે વિષે બીજી પ્રસ્તાવનામાં ગ્રંથકર્તાએ ખુલાસો કરેલો છે, પણ તે ખુલાસો તેમની નમ્રતા બતાવે છે. ખરી વાત એ છે કે ગ્રંથકારે કામની સ્થિતિનું આપેલું ખરૂં ચિત્ર, કામ પ્રત્યે અંતઃકરણની ઉભરાતી દાઝ, તેમના રસિક અને સુભોધકારી ઉમદા વિચાર અને ખરૂં જુસ્સાદાર લખાણ એ જ કામને આ ગ્રંથની મોહની લાગવાનાં સ્વાભાવિક કારણો છે.

૪. ઇસ્લામી કામના આગેવાન વર્ગોની સ્થિતિ વર્ણવતાં ગ્રંથકર્તાએ મનની જોડી દાઝથી કેટલેક ઠેકાણે તીખાં વચનો વાપરેલાં છે, તે ખરૂં જોતાં આનકને માટે જરૂરનાં છે. તેમ છતાં કોઈનું મન ન દુભાય એવા હેતુથી મૂળ ગ્રંથમાં જ્યાં એવાં વચનો ને વાક્યો જોવામાં આવ્યાં તે મૂકી દીધાં છે.

૫. શમસુલ ઉલમા મોલવી અલ્તાફુલ્લેન સાહેબ હાલીએ આ લઘુગ્રંથ લખીને પોતાની કામ પ્રત્યે એક અગત્યની ફરજ બજાવી છે તે પોતાની જાંચી વિદ્વત્તા, ઉત્તમ અનુભવ ને પ્રાસાદિક કવિત્વશક્તિનો સફળ ઉપયોગ કરી પોતાના જીવતરને કૃતાર્થ કર્યું છે.

૬. આ પુસ્તક સર્વ કામના લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેમાં પણ મુસલમાનો પૂરી રીતે એમાં વર્ણવેલી હકીકતની માહીતી મેળવી શકે એવા હેતુથી એની ભાષા બનતા લગી સહેલી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમ છતાં પણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા લખવા જતાં તેમાં સંસ્કૃત શબ્દો આવ્યા વિના રહેતા નથી, માટે જ્યાં એવા શબ્દો વપરાયા છે, ત્યાં દરેક પૃષ્ઠમાં નીચે ટીપમાં તેના અર્થ લખેલા છે. તેમ આ ગ્રંથમાં આવેલા મહાન પુરૂષો, નગરો, નદિયો, પર્વતો અને પ્રાંતો વિષે પણ ટીપમાં ટૂંકી સમજૂતી આપી છે. મૂળમાં તેમનાં, ઉર્દૂ ગ્રંથોમાં વપરાતાં જૂના અરબી નામો લખેલાં છે તેની ગુજરાતી પ્રજાને માહીતી નથી માટે તે નામો બદલીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાલમાં તેમનાં જે નામો વપરાય છે તે લખવાની બનતી કા-

શિશ કરી છે. અલ્લાહ અને ખુદાને બદલે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રભુ, મશ્વર, જગદીશ્વર વગેરે શબ્દો વપરાય છે તેથી ભાષાશુદ્ધિ જાળવવાને માટે એ શબ્દો વાપરેલા છે. પરંતુ ઉમ્મત, ગરસાલ અને શહીદ વગેરે શબ્દોનો અર્થ સૂચવનારા ગુજરાતી શબ્દો નથી તેથી ભાષાન્તરમાં એ જ શબ્દો દાખલ કરવાની જરૂર પડી છે. આ ગ્રંથ જો કે મુસલમાન કામને ઉદ્દેશીને લખેલો છે. તોપણ એમાં મુસલમાનોની અવદશાનું આપેલું ચિત્ર ને તે દૂર કરવાનો યોગ્ય કેટલેક દરજ્જે હિંદુઓને પણ લાગુ પડે છે. માટે આ પુસ્તક તેમને પણ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું ધારું છું.

૭. જો કે મુસલમાનોના મોટા ભાગની ભાષા સામાન્ય રીતે ઉર્દુ છે તોપણ તે ઉર્દુ ઉત્તર હિંદના મુસલમાનો કરતાં સાદી ને સહેલી છે, તેથી આ મુસદ્દસ જે ઉત્તર હિંદના ઉપજા વર્ગના લોકોની ભાષામાં રચાયેલું છે તે અહિંના ઉર્દુ બોલનારા થોડું બજેલા મુસલમાનોને બરાબર સમજાય તેમ નથી, તેને લીધે તેમાંના ઘણાક ગુજરાતી શીખેલાઓને આ ભાષાન્તર ઉપયોગી થઈ પડશે. તે સિવાય આ પ્રાંતમાં લખેા મુસલમાનો એવા છે કે, જેમની જન્મભાષા ગુજરાતી છે, તેઓ આ ગ્રંથનો લાભ સારી રીતે લઈ શકશે. જો તેઓ આ પુસ્તક વાંચીને કે સાંભળીને તેમાંનો સાર ગ્રહણ કરશે તો આ ભાષાન્તરના શ્રમનો બદલો મળેલો માની હું સંતોષ પામીશ.

૮. છેવટે આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર કરવાની મવલાના અહતાફુસેન સાહેબ હાલીએ તા. ૧૯-૧૧-૦૬ ના પત્રથી મને પરવાનગી આપી તેને માટે હું તેઓ સાહેબનો મોટો ઉપકાર માનું છું.

અમદાવાદ,
તા. ૧૪-૬-૦૭

}

નનાભિયાં રસૂલભિયાં.

મૂળ ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના. (પહેલી.)

બાલ્યાવસ્થાનો સમય ખરૂં જોતાં દુનિયાની બાલશાહીનો સમય છે તે એક એવા ચિત્તાકર્ષક અને મનોરંજક મેદાનમાં યુજ્યો કે જે જન્મજની ક્રિકર ચિંતાથી દૂર હતો, જેમાં રેતીના ટેકરા કે કાંટાવાળી ઝાડી નહોતાં, ના વાવાઝોડાનાં તોફાન કે ના ઝેરી હવાની લહેરો હતી, જ્યારે તે મેદાનથી રમતગમત કરતા આગળ વધ્યા, તો તેનાથી પણ વધારે મન હરણુ કરે એવું એક બીજું જંગલ દૃષ્ટિએ પડ્યું જેને જોતાંજ મનમાં હજારો તરંગ અને લાખો તરેહના ઉમંગ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયા. એ જંગલ જેમ આનંદકારી હતું, તેમ ભય ઉપજાવનારું પણ હતું. તેની લીલી ઝાડીમાં ભયંકર ફાડો ખાનારાં જનાવરો સંતાયેલાં હતાં, અને તેના મનોહર છોડાઓ ઉપર સાપ અને વીંછી લપટાયલા હતા. તેની હલમાં ડગલું મુકતાં જ હરેક ખૂણામાંથી વાઘ, ચીતા, સાપ અને વીંછી નીકળી આવ્યા. યુવાવસ્થાના યગીયાની વસંતરતુ જે કે જેવા લાયક હતી, તોપણ દુનિયાની મિથ્યા ખટપટોથી શ્વાસ લેવાની પણ નવરાશ ન મળી. ના તો ખુદ પસંદગીનો સમય આવ્યો, કે ના તો યુવાવસ્થાની હવા લાગી, ના તો સંયોગનો સ્વાદ ચાખ્યો, કે ના તો વિયોગની કડવાસ અનુભવી.

* * * * *

૨૦ થી ૪૦ વરસની ઉંમર લગી ધાંચીના બેલની પેઠે એકજ ગોળચક્રમાં ફરતા રહ્યા અને પોતાના મનથી આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી ચૂક્યા, જ્યારે આખો ઉઘડી ભારે જણાયું કે જ્યાંથી નીકળ્યા હતા ત્યાં જ હમણાં લગી છીએ.

દૃષ્ટિ ઊંચી કરીને જોયું તો આગળ પાછળ અને ડાબા જમણી એક વિસ્તીર્ણ મેદાન નજરે પડ્યું. જેમાંથી ચારે ભેર જવાના અનેક રસ્તા નીકળેલા હતા, અને ખ્યાલ કરવાને માટે સમયનો સંકોચ નહોતો. મનમાં

આવ્યું કે કદમ આગળ વધાઈ અને તે મેદાનની સહેલ કરે; પરંતુ જે કદમ ૨૦ વરસ લગી એક ચાલથી બીજી ચાલ ચાલ્યા ન હોય, અને જેમની દોડ ગળ બે ગળ જમીનની મર્યાદામાં રહી હોય, તેનાથી વિરતીશ્ય મેદાનમાં કામ લેવું સહેલું નહોતું. તેની સાથે ૨૦ વરસની નકામી દોડદોડીમાં હાથ, પગ થાકીને ચૂર થઈ ગયા હતા, ને ચાલવાની શક્તિ નાશ પામી હતી. પરંતુ પગમાં ચક્ર હોવાથી નિરાંતે બેસવું પણ મુશ્કેલ હતું. કેટલીક મુદત લગી એ જ ચિંતામાં એવીજ સ્થિતિ રહી કે એક ડગલું આગળ વધતો હતો, ને બીજું પાછળ પડતું હતું. એવામાં એકાએક જોવામાં આવ્યું કે એક પરમેશ્વરનો બંદો જે આ મેદાનનો પહેલવાન છે, તે એક વિકટ માર્ગમાં આગળ પડેલો છે. ધણીક લોકો જે તેની સાથે ચાલતા હતા તે પાછળ રહી ગયા છે, ને ધણી પડતા આખડતા હજી તેની સાથે ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ તેમના હોઠ સૂકાઈ ગયા છે, પગમાં છાલાં પડ્યાં છે, શ્વાસ ચઢ્યો છે, ને ચઢેરો ઊતરી ગયો છે. પરંતુ તે દૃઢ સંકલ્પવાળો પુરૂષ જે તેમનો આગેવાન છે, તે તેવી જ રીતે પોતાના કામ ઉપર કાયમ છે, ના તેને રસ્તાનો થાક લાગ્યો છે, ના સંગીઓના છૂટા પડવાની દરકાર છે, કે ના મજલના લંબાણનો ભય છે. તેની ત્રાંસી દક્ષિમાં ગળબનો મોહ ભરેલો છે, કે જેની તરફ તે નજર ઊંચી કરીને જીએ છે, તે પોતાની આંખો બંધ કરી તેનો સાથી બની જાય છે. તેની એક દૃષ્ટિ મારા તરફ પણ પડી, અને પોતાનું કામ કરી ગઈ. ૨૦ વરસનો અથડાયેલો કૂટાયેલો અને થાક્યો પાક્યો તે જ મહા વિકટ માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યો. ના તો ખચ્ચર છે કે ક્યાં જઈએ છીએ, ના એમ માલમ છે કે કેમ જઈએ છીએ, ના સાચું આમંત્રણ છે, કે ના કદમની મજબૂતી છે. ના ધરાદો છે કે ના દૃઢતા છે, ના સલ છે કે ના રોહ છે, પરંતુ એક બળવાન હાથ છે, કે ખેંચતો ચાલ્યો જાય છે.

ક્રમાનાનો નવો ઠાઠ જોઈને જૂની કવિત્વરીતિથી મન ભરાઈ ગયું

હતું ને જૂઠાં તરંગો બાંધવાથી ધણી શરમ આવવા લાગી હતી ના મિત્રોની ઉશ્કેરણીથી મન વૃદ્ધિ પામતું હતું, ના સાથીઓના ક્રોધથી કાંઈ જુસ્સો ચઢ્યો હતો. પરંતુ આ એક એવા નાસરનું મુખ બંધ કરવાનું હતું કે જે કોઈ ને કોઈ જગ્યાએથી ટપકવા સિવાય રહી શકતું નહોતું. તેને લીધે અંદરનો ઝેરી બાફ કે જેને રોકવાથી શ્વાસ રૂંધાતો હતો ને દિલ અને મગજમાં મોજાં ચાલતાં હતાં ને કોઈ જાણુ તરફ જવાનો માર્ગ શોધતાં હતાં. એવામાં કોમના એક માયા શુભચિન્તક કે જે પોતાની કામ સિવાય આખા દેશમાં આજ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે, ને જેવી રીતે પોતાના જોરાવર લાયથી અને મજબૂત બાહુથી બાધઓની સેવા કરી રહ્યો છે, તેવીજ રીતે હરેક પછાત પડેલા અને કામ વગરનાઓને કામે લગાડવા ચલાય છે, તેણે આવીને સખ્ત ઠપકો દીધો અને શરમાવ્યો કે, વાચાવાળા પ્રાણીનો દાવો કરવો અને પરમેશ્વરે આપેલી વાચાથી કાંઈ કામ ન લેવું એ અતિશે શરમ ભરેલી વાત છે.

કોમની સ્થિતિ છેક જગડી ગઈ છે, બંધુઓ તદન હલકા પડી ગયા છે, જિંચ લોકો ધૂળમાં મળી ગયા છે, વિદ્યાનો નાશ થઈ ગયો છે, ધર્મનું માત્ર નામ બાકી રહ્યું છે, દરિદ્રતાનો ઘેરે ઘેર પેંકાર પડી રહ્યો છે, ભૂખ-મરો ચારે મેર પ્રસરી રહ્યો છે, લક્ષણ જગડી ગયાં છે, ને જગડતાં જાય છે, ધર્માધનાની ધનધૌર ઘટા આખી કોમ ઉપર છવાઈ ગયેલી છે, રૂઢીની સાંકળ દરેકના પગમાં પડેલી છે, અજ્ઞાનતા ને પૂર્વજોની પેરવી સૌની પીઠ ઉપર સ્વાર છે, શ્રીમંતો જે કોમને ઘણો ફાયદો કરી શકે છે તે ગાફલ અને બેદરકાર છે. વિદ્વાનો જેમને કોમના સુધારામાં ઘણો દબલ છે તે હમાનાની જરૂરીયાતો અને મસલહતોથી નાવાકેફ છે. તેમાં જેનાથી જે કંઈ ખની શકે તે બહેતર છે, નહિ તો અમે બધા એકજ વહાણમાં સવાર છીએ, અને આખા વહાણની સલામતીમાં અમારી સલામતી રહેલી છે. જો કે લોકો ધણુંક લખી ચૂક્યા છે, ને હાલ પણ લખે છે. પરંતુ કવિતા

કે જે સર્વના મનને બાવે છે, અને ખાસ કરીને અરબોનો વારસો અને મુસલમાનોનો વંશપરંપરાનો હિસ્સો છે. તેમાં કામને જાગ્રત કરવાને માટે હમણું લગી કાંઈએ લખ્યું નથી. જાહેર છે કે બીજી તદ્દખીરોથી શું થયું કે આ તદ્દખીરથી કંઈ થશે. પરંતુ આની વિષમ સ્થિતિમાં માણસના મનમાં હમેશાં એ તરેહના ખ્યાલ આવ્યાં કરે છે. એક એ કે અમે કાંઈ કરી શકતા નથી. બીજો એ કે અમારે કાંઈ કરવું જોઈએ. તે પૈકી પ્રથમના ખ્યાલનું પરિણામ એવું આવ્યું કે કાંઈ ન થયું, અને બીજા ખ્યાલથી દુનિયામાં મોટી મોટી અજાયબોઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવી.

“અને તે એવો ખુદ છે કે જ્યારે લોકો નાઉમેદ થઈ જાય છે, સારે તે વરસાદ વરસાવે છે, અને પોતાની કશ્શા ફેલાવે છે.” (કુરાને શરીફનું વચન)

આ હુકમનો અમલ કરવો જો કે મુશ્કેલ હતો, અને આ સેવાનો બોલો ઉપાડવો કઠણ હતો; પરંતુ ઉપદેશકનો મોહ પમાડનાર બોધ મારા મનમાં ધર કરી ગયો, મનમાંથી નીકળ્યો હતો, ને મનમાં વસી ગયો. વર્ષોની એલવાઇ ગયેલી પ્રકૃતિમાં એક ઉલટ નવેસરથી પેદા થઈ, ને વાંશી કદીમાં એક ઉભરો આવ્યો. ચીમળાએલું દિલ ને જાહેર મારી ગયેલું મગજ બિમારીઓના સખ્ત હુમલાઓથી નકામાં થઈ ગયેલાં હતાં, તેમનાથી કામ લેવું શરૂ કર્યું, અને એક મુસદ્દસનો પાયો નાંખ્યો. દુનિયાની જાળજાથી દુરસદ બહુ થોડી મળી, અને બિમારીઓના ઉપદ્રવથી શાન્તિ મળી શકી નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક સ્થિતિમાં આની આ ધૂન રહી, ને ઈશ્વરકૃપાથી ધણીક હરકતો બાદ એક ભાગ્યું તૂટ્યું પદ્યંધ આ અદના સેવકની ચોગ્યતા મુજબ તૈયાર થઇ ગયું, અને મહેરબાન ઉપદેશકથી જીર્મીન્દા થવું ન પડ્યું. ફક્ત એક ઉમેદને આધારે આ ઘણાં લાંબો રસ્તો પૂરો કરવામાં આવ્યો છે, નહિ તો મજલની એવાણી ના હમણાં સુધી મળી છે કે ના મળવાની આશા છે.

આ મુસદ્દાની શરૂઆતમાં પાંચ સાત છપ્પા માર્ગસૂચક લખીને પ્રથમ અરબસ્તાનની તે બગડેલી હાલતનું બોધનું ચીતર્યું છે કે જે ઇસ્લામના પ્રગટ થતાં પહેલાં હતી, ને જેનું નામ ઇસ્લામની ભાષામાં અજ્ઞાનતા પાડેલું છે. પછી ઇસ્લામના સરજનું ઉદય પામવું અને પેગમ્બર સાહેબની કેળવણીથી તે રેતીના રણનું એકદમ લીધું કુંઝાર ને ફળફૂલથી ભરપૂર થઈ જવું, તે કૃપાના વાદળાનું ઉમ્મતની ખેતીને અંતકાળની વખતે તાજી અને આબાદ સ્થિતિમાં મૂકી જવું અને મુસલમાનોનું ધર્મની ને દુનિયાદારીની ઉન્નતિનું આખી દુનિયામાં શ્રેષ્ઠપણું સંપાદન કરવું વર્ણવ્યું છે. સાર પછી તેમની પડતીની હાલત લખી છે, અને કોમને માટે સેવકે પોતાના બેહુનર હાથે એક દર્પણગૃહ બનાવ્યું છે કે જેમાં આવીને તે પોતાની ખોડખામી જોઈ શકે છે, કે અમે કોણ હતા, ને શું થઈ ગયા. જે કે આ પરિશ્રમસાધ્ય પદ્ધતિમાં કે જેની મુસીબતો લખનારનું મન અને મગજ જ ખૂબ જાણે છે. બ્યાનનો હક ના મારાથી અદા થયો છે કે ના થઈ શકતો હતો, પરંતુ પ્રભુનો ઉપકાર છે કે જેટલું થઈ શક્યું છે તેટલાની પણ ઉમેદ નહોતી. ખુદ્દુ છે કે અમારા દેશના રસમ લોકો આ લૂખી સૂકી સાદી અને સરળ કવિતાને પસંદ કરશે નહિ; કેમકે એમાં કાં તો ઐતિહાસિક બનાવો છે કે કાં તો કેટલાંક કુસારનેશરીફનાં વાક્યો ને પેગમ્બર સાહેબના વચનોનો તરબુમો છે. તેની સાથે સાંપ્રતકાળમાં કોમની જે હાલત છે, તેનું આબેહુજ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. ના તો એમાં નાબુક ખયાલ છે કે, ના તો ચિત્રવિચિત્ર વર્ણન છે, ના અતિશયોકિતની લહેજત છે કે ના મીઠાં સબ્ય વચનોની ચાસણી છે. અર્થાત્ કોઈ વાત એવી નથી કે જેથી દેશીબાધ-ઓના કાનને પસંદ પડે, ને રસમાનને ભાવતી આવે. જાણે દિલ્લી અને લખનૌરના નોતરામાં એક એવું જમણું પીરસવામાં આવ્યું છે કે, જેમાં બાફેલી ખીચડી અને ફીકા શાક વિના ખીજી કાંઈ નથી. પરંતુ આ

(૧૩)

કાવ્યની રચના લહેજત લેવા અને વખાણુ સાંભળવાને માટે કરી નથી,
પણ રનેહીઓ અને મિત્રોને ગેરિયત અને લજ્જા પમાડવાને માટે કરેલી
છે. જો જીએ, વાંચે ને સમજે તો તેમનો ઉપકાર છે; નહિ તો કાંઈ
જોર નથી.

અ'થકતા.

અંતર્યામી પ્રસ્તાવના. (બીજી.)

સને ૧૩૦૩ હીજરી.

આ મુસદ્દાસેહાલી એટલે ઇસ્લામનો ભરતીઓટ પહેલ વહેલો સને ૧૨૯૬ હીજરીમાં છપાઇને બહાર પડ્યો હતો. જો કે આ કાવ્યની પ્રસિદ્ધિથી જન સમાજને કદાચ જોઇએ તેવો ફાયદો થયો નથી. તોપણ હ વરસમાં આ કાવ્યની માન્યતા ને ખ્યાતિ હિંદુસ્તાનના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં થઈ છે, તે ખચીત આશ્ચર્યકારક છે. કવિતા તદ્દન નાપસંદ પડે તેવી હતી, ને વિષય મહેણા અને તિરસ્કારયુક્ત હતો, કોમની ખામિયો વીણી વીણીને વર્ણવેલી હતી, જીભથી તરવાર અને ભાલાનું કામ લીધેલું હતું. અંતર્યામીના સંજ્ઞામાં કોમના ધણા ખરા શુભેચ્છકો ધર્મના તરફથી ખોટા વહેમ રાખતા હતા, અને પક્ષપાત ખસસ કરીને સામાં વચનો સાંભળવાને અટકાવતો હતો. તેમ છતાં આ કાવ્ય થોડી મુદતમાં દેશના ધણા ભાગોમાં પ્રસરી ગયું ને હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં તેની સાત આઠ આવૃત્તિઓ આની પહેલાં નીકળી ચૂકી છે. કેટલીક કોમી મદ્રેસાઓમાં આ કાવ્યના કેટલાક ચૂંટી કાઢેલા ભાગો બાળકોને શીખવવામાં આવે છે. મોલ્દે શરીફ (ધર્મ ઉપદેશના દિવસો)ની મીજલસોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે તેમાંના છંદો વાંચવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે ધણા ખરા લોકો તે સાંભળી શોકાતુર થઈ અશ્રુપાત કરે છે. એમાંના ધણાક છંદો અમારા ઉપદેશકોને મુખપાઠે છે. કોઇ કોઇ ઠેકાણે નાટકોમાં એમાંનાં ચિત્રો ભજવી બતાવવામાં આવે છે. ધણાક મુસદ્દસો આ જ છંદમાં આની દબ ઉપર બનાવવામાં આવ્યા છે, ધણાક અખબારો (વર્તમાનપત્રો) માં એની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, અને સંયુક્ત પ્રાંતના ને અયોધ્યા પ્રાંતના કેટલાએક જિલ્લાઓની સરકારી નિશાળોમાં સર્વમાન્ય મંજૂરીથી તેને કેળવણી આ-

તાના પુસ્તકોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. આ અને આવી જ તરેહની બીજી ધણીક વાતો એવી છે કે જેનાથી જણાય છે કે કોમે એના તરફ સંપૂર્ણ બાવ બતાવ્યો છે; પરંતુ તેના ઉપર અંથકારને કંઈ મગરૂરી કરવાનું કારણ નથી. જે કોમના મનમાં અસર થવાની શક્તિ જ ન હોત તો આવાં આવાં સહસ્ત્રપદો નકામાં હતાં. સારે અંથકારને જે અભિમાન છે, તો ફક્ત આ વાત ઉપર છે કે, તેણે ખારની જમીનમાં બી વાવ્યું નથી ને પત્થરને જળો વગગાડ્યા જેવું કામ કર્યું નથી. તેણે એક એવા સમાજની સન્મુખ પોતાના વિચાર જણાવ્યા છે કે જે ખરે માર્ગે જવાની ગુચવણીમાં છે, પણ પોતાનો માર્ગ બૂઝી ગયો નથી. તે રસ્તાની શોધમાં આમ તેમ બટકે છે, પરંતુ ડાગા જમણી બાબુએ તેનું નિરક્ષણ કયાં કરે છે. તેમના હુત્ર નાશ પામ્યા છે, પરંતુ તેમની શક્તિ મોજૂદ છે. તેમનો આકાર બદલાય ગયો છે, પણ તેમની ઉત્પાદકશક્તિ બાકી છે. તેમની શક્તિઓ નગણી પડી ગઈ છે, પરંતુ નાશ પામી નથી. તેમનાં તત્વો કટાઈ ગયાં છે, પરંતુ ઓપથી પ્રકાશિત થઈ શકે એવાં છે. તેમની ખામિયોમાં છૂપી ખૂબિયો પણ છે, અને તેમની રાખમાં ચણ-ગારીઓ દબાઈ રહેલી છે.

આ કાવ્ય કે જેમાં કોમની આગલી અને હાલની સ્થિતિનું ખરૂં ચિત્ર પાડવું દષ્ટિ સમીપ હતું તે પૂર્વના મુલકના સામાન્ય કાવ્યોના સંબંધમાં જે કે અતિશયોક્તિથી ખાલી હતું તોપણ જેટલું જોઈએ તેનાથી ખાલી નથી. મિત્રની સૂક્ષ્મદષ્ટિ જોડ ખૂબી શોધવામાં તેવું જ કામ કરે છે કે જે શત્રુની દષ્ટિ કરે છે. ઉભય સરખી રીતે ખામિયોને પ્રસિદ્ધ કરે છે, ને ખૂબિયો ઉપર અખાડ કરે છે. શત્રુની મતલબ ખામિયોને ઉઘાડી પાડવાની ને ખૂબિયોને ઢાંકવાની છે, ને મિત્રનો હેતુ એવો છે કે રખેને ખૂબિયોનું અભિમાન ખામિયોનો સુધારો કરવામાં વિઘ્નકર્તા થઈ પડે. અંથકાર પોતે પણ કે જે દોસ્તીનો દમ બરે છે, તે કદાચ સ્નેહ

અને દીલસોજીથી જ કોમની ખોડ ખામિયો જોવા ઉપર લાચાર થયો અને ખૂમિયો જોવાથી દૂર રહ્યો. પરંતુ આ રીત જટલી નામોશી લગાડનારી હતી તેટલી જ નાકમેદ કરનારી પણ હતી. અંથકારના અંતરનો અગ્નિ બડકા ઊઠી ઊડીને ઓલવાઇ ગયો હતો, અને તેનું ઓગાનું વચનોમાં પ્રવેશ કરી ગયું હતું. કાવ્યની સમાપ્તિ મનના એવા શિથિલતા ભરેલા હંદ ઉપર થઈ કે જેથી તમામ આશાઓ નાશ પામી અને બધી કોશિશો દષ્ટિએ નકામી પડવા લાગી. જો કોમની ચાહેના અંથકારના મનમાં એક નવો ઉમંગ પેદા ન કરત, અને કોમને એક નવા ખિતાબની હકદાર ન ઠરાવત, તો કદાચ આ ખરાબીનો અટકાવ કાંઈ થઈ શકત નહિ. જો કે કોમ નથી બદલાઈ પરંતુ તેનાં ચિહ્ન બદલાતાં જાય છે. તેથી જો કે તેને સાબાશી આપવાનો સમય નથી આવ્યો, તો પણ તિરસ્કાર તો જરૂર કમી થવો જોઈએ. કેટલાક મિત્રોની સૂચનાથી આ ખ્યાલોનું અનુમોદન કર્યું, અને એક પુરવણી હાલના ઝમાના મુજબ અસલ મુસદ્દસની આખરે જોડી દેવામાં આવી. પુરવણીને લંબાવવાનો અંથકારનો વિચાર નહોતો. પરંતુ આ વિષયને છેડીને લંબાણ કરતાં અચ્ચું એવું મુશ્કેલ હતું, કે જેનું દરિયામાં ફૂદી પડીને હાથ પગ ન પહોડવા.

અસલ મુસદ્દસમાં પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે સુધારો કર્યો છે. કદાચ વાંચનારના મનમાં પ્રથમની તરેહ પસંદ આવી જવાથી તે આ કેટલાક સુધારાને નાપસંદ કરશે; પરંતુ અંથકારનો ધર્મ છે કે, મિત્રોની જાણ-તમાં કોઈ એવી ચીજ ન પીરસવી કે જે તેમને સ્વાદમાં નાપસંદ જણાય. કાવ્ય ના તો પ્રથમ પસંદ કરવાને લાયક હતું કે ના હમણું છે; પરંતુ ખુદાનો ઉપકાર છે કે લાગણી અને સલ પ્રથમ પણ હતી, ને હમણું પણ છે. આશા છે કે લાગણી ફેલાશે અને સલ પ્રકાશમાન થશે.

અંથકર્તા.

અનુક્રમશિલ્કા.

અનુક્રમ.

વિષય.

પા.ક.

૧ મંથાર્થ.

- ૧ અસાધ્ય રોગ વિષે હકીમ જુકરાતનો અભિપ્રાય. ૧
- ૨ પડતી દશામાં આવેલી કામની સ્થિતિ. ૨
- ૩ અરબસ્તાનની કુદરતી હાલત, ઇસ્લામમાં આવતાં પહેલાં ત્યાંના લોકોની ધર્મ, રાજ્ય ને સંસાર સંબંધી સ્થિતિ, તેમનો સ્વભાવ ને આચરણ. ૪
- ૪ હઝરત મુહમ્મદ (સં અલે૦ વ૦ સ૦)નો જન્મ, તેમનું જોજન્ય અને પેગમ્બર રૂપે જાહેર થવું. ૮
- ૫ તેમણે ઇશ્વરઆરાધી એકજ પરમેશ્વરને માનવાનો મક્કાના લોકોને આપેલો જોધ, આખા અરબસ્તાનના લોકોનું ઇસ્લામમાં દાખલ થવું, ને પેગમ્બર સાહેબનો સ્વર્ગવાસ. ... ૧૦
- ૬ તેમની ગાદીએ બેસનાર ખલીફાઓનું સદ્વર્તન, સાદાઈ, ન્યાય પરાયણતા, સમદષ્ટિ ને ઉદ્યોગ. ૧૬
- ૭ મુસલમાનોનું અરબસ્તાનમાંથી બહાર નીકળવું, તે વખતે બીજા દેશોની ધર્મ ને રાજ્ય સંબંધી હાલત. ૨૨

૨ ઇસ્લામની અઢતી.

- ૧ બીજા દેશોમાં ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રસાર અને ત્યાં મુસલમાનોએ કરેલાં કામ. ૨૫
- ૨ રૂબેન અને બગદાદનાં ઇસ્લામી રાજ્યો અને તેમની જાહેજલાલી. ૨૬
- ૩ બગદાદના ખલીફાઓએ વિદ્યા હુન્નરને આપેલો આશ્રય... ૩૧
- ૪ તે સમયે મુસલમાનોએ ચોમેર કરેલો વિદ્યાનો પ્રસાર અને તેમણે વિદ્યાની જૂદી જૂદી શાખાઓમાં કરેલો સુધારો વધારો. ૩૩

૩ ઇસ્લામની પડતી અને તેનાં કારણ.

- ૧ ધર્મનીતિનો અભાવ, સદ્વર્તનનું તજવું અને રાજ્યાધિકારની સાથે મનુષ્યત્વનું ગુમાવી દેવું. ૩૮
- ૨ દુર્દેશમાં પડેલી હાલની મુસલમાન પ્રજાની બીજી ઉદોગી પ્રજાઓની સાથે સરખામણી.... ... ૪૬
- ૩ ખાનદાની ઇસ્લામી લોકોનું વર્તન અને તેમની અવદેશ.... ૫૦
- ૪ ઇસ્લામી અમીરોનું મોજમજમાં પડવું. ૫૩
- ૫ માણસ માત્ર ઉપર પ્રીતિ રાખવા વિષે કુરાનેશરીફના બોધ તરફ દુર્લક્ષ. ૫૮
- ૬ હાલના મુસલમાનોની નીતિરીતિની સાથે યૂરોપીયનોની નીતિ રીતિની સરખામણી. ૫૮
- ૭ ધનવાન મુસલમાનો હાલમાં કેવી રીતનું પુન્યદાન કરે છે... ૬૦
- ૮ તેમનાં ધર્મશિક્ષણનાં અસહનાં સાધનોની સાથે હાલનાં સાધનોની સરખામણી. ૬૨
- ૯ વિદ્યાનો. ૬૩
- ૧૦ મુસલમાનોના હાલના ઉપદેશકોનું વર્તન. ૬૭
- ૧૧ તેમના ધર્મના જૂઠા જૂઠા પંથો અને તેમાં ચાલતો કસબ. ૬૯
- ૧૨ પેગમ્બર સાહેબે ઇસ્લામીઓને પરસ્પર બ્રાતૃભાવ રાખવાને આપેલી આજ્ઞા તરફ દુર્લક્ષ. ૭૧
- ૧૩ હાલના અને આગલા મુસલમાનોનાં લક્ષણોની સરખામણી... ૭૧
- ૧૪ ઇસ્લામી અર્વાચીન તત્ત્વજ્ઞાનીઓની સ્થિતિ ને વર્તન. ... ૭૬
- ૧૫ ઇસ્લામી અર્વાચીન વૈદ્યોની સ્થિતિ. ૮૧
- ૧૬ ઇસ્લામી અર્વાચીન કવિઓની સ્થિતિ. ૮૨
- ૧૭ ઇસ્લામી અર્વાચીન જૈન જાતિના લોકોની સ્થિતિ... ૮૪

- ૧૮ કેટલાક પોતાને સમજીમાં મજીનારાઓનું કોમ પ્રત્યે અયો-
 અ વર્તન. ૮૮
 ૧૯ એક કાઠા વિદાન પુરુષનો સર્વોત્તમ બક્ષીસ વિષે અભિપ્રાય. ૯૦
 ૨૦ પોતાની ઉન્નતિ કરવામાં હાલના સમયમાં રાજ્યના તર-
 ફની અનુકૂળતા. ૯૧

૪ આશાને સંબોધન. ૯૫

૫ પદતી હાલતમાંથી નીકળવાને મુસલમાનોમાં જણાતાં
 આશાજનક સુચિર્ણ.

- ૧ તેમનામાં બાકી રહેલી કેટલીક જાગી આવનાઓ. ... ૯૫
 ૨ એક જીવાન રોગીની સાથે અવનતિ પામેલી કોમની
 સરખામણી. ૧૦૦
 ૩ મુસલમાનોમાં કોઈ કોઈ વીર પુરુષો પણ જવામાં આવે છે... ૧૦૧
 ૪ કોમનાં હિતચિન્તકો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા ઇસ્લામિયો પણ
 કોમમાં છે. ૧૦૨
 ૫ લાંબા વખત સુધી સ્થિર રહી ગતિમાન થતા દરિયાના
 પાણીની સાથે હાલની મુસલમાન કોમનો મુકાબલો. ... ૧૦૩
 ૬ કોમનું પોતાની દશા સુધારવા તરફ જણાવું વલણ. ... ૧૦૪
 ૭ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને પ્રથમ પોતાની ભૂત, ભવિષ્યની
 હકીકતની માહિતીની જરૂર. ૧૦૭
 ૮ કોઈ પણ પ્રજાના ઉદયની નિશાનીઓ વિષે તુરગલ બાદશાહ
 અને તેના પાદવી અલપઅર્સલાન વચ્ચે થયેલી વાતચિત... ૧૦૮

૬ મુસલમાનોની હાલની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાય.

- ૧ બેશી રહેવાથી કાંઈ પણ કરવું તે સાફ છે. ... ૧૧૨
 ૨ દુનિયામાં બધો અળકાટ મહેનતનો કેબાય છે. ... ૧૧૨

- ૩ દુનિયામાં આળસુ ને ઉલ્લોગી એવા બે પ્રકારના માણસો
 નોવામાં આવે છે. ૧૧૪
- ૪ આળસુઓનાં વિચાર અને તેમનું વર્તન. ૧૧૪
- ૫ ઉલ્લોગી માણસોનું વર્તન અને તેમની પ્રશ્નસા. ૧૧૯
- ૬ ઇસ્લામીઓને ઉલ્લોગી થવાનો ખોલ. ૧૨૭
- ૭ સદ્વિધાનાં યશોગાન. ૧૨૯
- ૮ સંકટમાં સહનશીલ અને સહયોગમાં મંથા રહેવું... .. ૧૩૩
- ૯ અસહનતા ઇસ્લામીઓની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં કોશિશ... ૧૩૪
- ૧૦ ઇસ્લામીઓને સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર. ૧૩૫
- ૧૧ પોતાના હરેક પ્રકારના સુધારાનો આધાર રાજ્યના ઉપર
 રાખનાર પ્રજા હમેશાં નબળી રહે છે. ૧૩૬
- ૧૨ વિધાનું પ્રયત્ન. ૧૩૮
- ૧૩ કેળવણી વગરના લોકોની સ્થિતિ..... .. ૧૩૯
- ૧૪ હુમરૂંકળા શીખનારાઓની કદરદાની કરવાની જરૂર. ... ૧૪૨
- ૧૫ પ્રાચીન ગ્રીસની વિદ્યા હુમરૂંકળા ઉત્પત્તિ થવાનું કારણ. ... ૧૪૩
- ૧૬ દરેક સમજી ને શક્તિવાન માણસની કોમનાં દુઃખ દૂર
 કરવાની ફરજ. ૧૪૪
- ૧૭ સમાજના માન મર્તબામાં દરેક માણસનો માન મર્તબો
 રહેલો છે. ૧૪૫
- ૧૮ મજીદપ્રાર્થના. ૧૪૬

ઈસ્લામનો ભરતીઓટ.

અથવા

મુસદ્દસે હાલી.

૧ અંથારંભ.

હરિગીત હંદ.

સીમા^૧ મુકી જતી હુદશા,^૨ છતી કોઈ જન દેખે સદા,
ના અસ્તમાર્થો^૩ ઉભો થતો, ઇસલામને પેખે કદા;
તો ઓટ પછી માને ન મનમાં, કે હવે ભરતી થશે,
દરિયો અમારો દૃષ્ટિએ^૪, ઉતરી જતો બો દેખશે. ૧

૧ અસાધ્ય રોગ વિષે હકીમ બુકરાતનો અભિપ્રાય.

હપથ હંદ.

પૂછ્યું બુકરાતને^૫, જઈ કોઈ જન એકે,
માને વ્યાધિ અસાધ્ય^૬, કયા તું દિલે વિશેકે;
બોલ્યો કે નર્થો કોઈ, રોગ એવો દૃષ્ટિમાં,
સહ^૭ ન જેની હોય, હવા પ્રભૂએ સૃષ્ટિમાં;^૮

૧ હદ. ૨ નકરી હાલત. ૩ પડતી. ૪ નજરે. ૫ એ પ્રખ્યાત વૈદ
સીરિયાની પ્રાચીન રાજધાની હમ્સમાં ૯૦ સ. ૫૦ ૪૨૫ માં હયાત હતો.
એના વૈદકના ગ્રંથોનું અરબી ભાષામાં સૌથી પહેલું ભાષાન્તર થયું. ૬
મટે નહિ એવો રોગ. ૭ પેશા કરી. ૮ જમત.

પણ ગણે તુમ્હ જે રોગને, કરે હાણી^૧ તે પ્રાણની,
બકવાદ^૨ સ્વરૂપ^૩ સલાહ શુભ, બાણે વૈદ સુખાણની.^૪ ૧

કારણ તેમજ ચિન્હ,^૫ વ્યાધિના કોઈ સુઝાડે,
તો ભૂલો બહુ રોગ, -ચિકિત્સામાં^૬ દેખાડે;
કરે દવા નહિ તેમ, પથ્ય^૭ પાળે ન જરાયે,
ધીમે ધીમે એમ, રોગમાં વૃદ્ધિ થાયે;

પણ વૈદ તણા અભિપ્રાયથી, મળતા થાય નહીં કદી,
બર્નો બાય નિરાશ પુરેપુરા, જીવતરથી તે જ્યાં સુધી. ૨

૨ પડતી દશામાં આવેલી કેમની સ્થિતિ.

તે બાતિની સ્થિતિ, જગતમાં એજ દિસે છે,
કે વહાણ ઘેરાઇ, ગયું જે, વમળ^૮ વિષે છે;
દિસે કિનારો દૂર, જોર તોફાન જણાવે,
અંદેશો દર પળે, ઝાઝ ખુડવાનો આવે;

પાસું કિન્નિયત^૯ ન ફેરવે, તોપણ નાવ તણા જનો,
સૌ સૂઝ રહ્યા બેલાન થઇ, નિદ્રાવશ^{૧૦} જેનાં મનો. ૩

પડતીની વાદળી, છવાઇ રહી છે માથે,
ગરીબાઈ દેખાવ, બતાવી રહ્યો તે સાથે;
દરિદ્રતા^{૧૧} ચોતરફ, વિંટાઇ વળેલી જણાય,
ડાબા જમણી થકી, સાદ એવો સંભળાય;

૧ તુકસાન. ૨ લવરી કરવી તે. ૩ જેવી. ૪ સારી રીતે જાણ-
નારો. ૫ નિશાની. ૬ રોમની પરીક્ષા કરવી તે. ૭ કરી પાળવી તે. ૮
બમરા પાણીમાં વળે છે તે. ૯ લગાર. ૧૦ ઉધમાં. ૧૧ મરીબાઈ.

મઈ ઠાલે કોણ હતા તમે, આજ તમે આ શું થયા,
હમણાં બગૃત^૧ હતા અને, હમણાં કેમ સુધ ગયા. ૪

પણ તે ગાફલ કોમ, તણી ગફલત એવી છે,
પડતીમાં સંતોષ-વૃત્તિ^૨ પહેલાં જેવી છે;
મળ્યા ખાખમાં તોય, હજી પતરાજી કૂડી,
સતાર થઈ પણ ઉધ, નથી આંખોની બિડી;
નહિ ગેરઆગરની દિલે, દિલગીરી કરી તેમને,
બહુમાન, વિભાતિ^૩ મેળવે, સ્પર્ધા^૪ જરા ન જેમને. ૫

પશુઓ સરખી સ્થિતિ, તેમની જોતાં દિસે,
છે જે હાલત વિષે, ખુશી તેમાંજ આતિશે;
કલંકનો^૫ ધિક્કાર, કીર્તિની^૬ હોંસ ન જેને,
નઈ તણી બીક કે, સ્વર્ગ-ધૃષ્ટા નહિ એને;
નહિ સુખુદ્ધિથી કે ધર્મથી, કામ લીધું કે તેમણે,
બદનામ કર્યો સદ્ધર્મને,^૭ ભૂમિ ઉપર જેમણે. ૬

તેજ ધર્મ કે કર્યા, શત્રુને મિત્રો જેણે,
જંગલી પશુઓ કર્યા, અધિક સંબંધી એણે;
હતા પ્રાણી વિકાળ,^૮ બનાવ્યા તે સમભાવી,^૯
અજાણને^{૧૦} કર્યા, રાજકર્તા સમજાવી;
જે ઢોરોના ટોળા તણે, હતો પ્રદેશ^{૧૧} અવાવડ,^{૧૨}
તેનું પડુંકું દુનિયાંથકી, બહુ બારે જેણે કર્યું. ૭

૧ ખગરદાર. ૨ ઇચ્છા. ૩ બીજી જાતના લોકો. ૪ હરીફાઈ. ૫ લાંચ. ૬ નામના. ૭ સાચો ધર્મ. ૮ બચકર. ૯ પોતાની પેઢે બીજા-ઓને માટે સુખ દુઃખની લાગણી રાખનાર. ૧૦ બરવાડ. ૧૧ મુલક. ૧૨ વેરાન.

૩ અર્પસ્તાનની કુદરતી હાલત, ઇસ્લામમાં આવતા
પહેલાં ત્યાંના લોકોની ધર્મ, રાજ્ય ને સંસાર સંબંધી
સ્થિતિ, તેમનો સ્વભાવ ને આચરણ.

અરબ^૧ હતો શુ કહો, જેનો ચર્ચા આ થાય,
દ્વીપકલ્પ એ હતો, સર્વથી અલગ સદાય;
હતો નહીં સંબંધ, અન્ય^૨ દેશોથી જેને,
જ્યાં કોઇ દેશ કે, ન કે.ઇએ જાત્યો એને;
છાયા નહિ રાજનોંતિ તણી, તેપર કદી પડી દિસે,
કિન્નિયત સુધારાએ કદી, ડગલું દોધું ન તેવિષે. ૮
થાય પ્રકુલ્લિત^૩ હૃદય, હવા પાણી નહિ એવાં,
કે જેનાથી શ્રેષ્ઠ,^૪ રત્ન ખુદ નિપજે તેવાં;
નહિ^૫ એવાં સાહિત્ય,^૬ દેખતાં દેશ અખીલે,^૭
કે જેથી મનરૂપ, પદ્મ^૮ પરિપૂરણ^૯ ખીલે;
જંગલમાં નહિ લીલોતરી, પાણીની તંગીથકી,
આધાર જીવનનો^{૧૦} મેહપર,^{૧૦} પ્રાણી માત્ર તણે નકી. ૯
વરસે વામાં આગ, ધરતી જેની ડુંગરાળ,
વંટોળિયા વિશેષ, ચાલતી લૂની આગ;
વગડો ટિંબા પહાડ, ઝાંઝવાનું જળ દિસે,
ઝૂંડ ખજૂરી તણાં, શુળો બાવળની અતિશે;

૧ અરબસ્તાન. એ દેશને માટે આ પુરતકમાં બે ઠેકાણે અરબ
શબ્દ વાપરેલો છે. ૨ ખીજ. ૩ ખીલે. ૪ કિતમ. ૫ સામાન. ૬ બધાય.
૭ કમળ. ૮ સંપૂરણ. ૯ જીવતર. ૧૦ વરસાદ.

નહિ અનાજ ખાણોમાં દિસે, કે નહિ ત્યાં ખેતી થતી,
આ અરખ તેમ એકંદરે, પૂંછ તેની આ હતી. ૧૦

મિસર તણી રાશની, પ્રકાશિત હતી ન તેમાં,
બહેર વિદ્યા કળા, અસનાં નહોતાં જેમાં;
મૂળ પ્રકૃતિ^૧ ઉપર, પ્રવૃત્તિ^૨ સર્વે જનની,
પ્રભુની ખેડ્યા વની, જમીન હતી જન મનની;
વાસો પહાડ જંગલ વિષે, વસતા વેઠી આપદા,
વિશ્રામ^૩ ઠામ સૌનું તહીં, નભ મંડળ^૪ નીચે સદા. ૧૧

પૂજતો છૂટથી, અગ્નિ ત્યાં કોઈ રથાને,^૫
અકુ^૬ સેવા^૭ જન કોઈ, હતા કરતા અતિ ધ્યાને;
દણા લોક તસલીસ^૮-તણા મનથી અનુરાગી,
મૂર્તિપૂજાતણી, એમ સૌને ધુન લાગી;
પાદરીના કટાક્ષના^૯ પુરા, કોઈ શિકાર થયા હતા,
કરી અજગ ખેલ બહૂગરે, કેહી કૈંક કર્યા છતા. ૧૨

મંદિર^{૧૦} સૌથી પ્રથમ, મહીપર^{૧૧} પ્રભુનું તે છે,
ખંધાળું ભાવથી, ખત્રીલુલાહે^{૧૨} જે છે;
તે મંદિરમાંથીજ, સુમાર્ગે ઝરો ઉભરાયે,
ધારી મૂંઝું હતું, અનાદિથી^{૧૩} અવિનાશી;^{૧૪}

૧ રચના. ૨ તેવારી-કમધવામાં મરાઘૂત રડતું. ૩ વિસામો. ૪ આકાશી
પદાર્થોનો જથ્થો. ૫ ઠેકાણું. ૬ સૂર્યની આબુઆબુ ફરનારા તારા. ૭ પૂજા. ૮ અ-
સ્તિ ધર્મ; એમાં પિતા, પુત્ર અને પવિત્ર આત્મા એ ત્રણે મ માટે એક પરમેશ્વર
મનાયછે. ૯ આંખનો અણુસારો. ૧૦ ધર-મકાની પ્રાપ્તિ. ૧૧ પૃથ્વી-
પર. ૧૨ ખાલીમ ખત્રીલુલાહે-એ 'તુર્કિસ્તાનના પાવેટાનન પ્રાંતમાં ૪૦ સ૦
૫૦ ૧૬૨૧ માં મોટા પેગમ્બર હતા. એમણેજ 'પ્રથમ મકામાં મશીદ
બંધાવી. ૧૩ સૂફીની શરઆતનો પહેલો દલાહો. ૧૪ પરમેશ્વર.

તે મૂર્તિપૂજકોનું બન્યું, તિર્થક્ષેત્ર^૧ મોટું સદા,
જ્યાં જગદીશ્વર^૨ના નામનો, શોધક કોઈ નહિ કદા. ૧૩

દર કુટુંબનો હતો, દેવ અછેકો જૂદો,
હુબલ^૩ કોઈનો હતો, કોઈથી સફા વળ્યુંધ્યો;
સેવે ઉજ્જા કોઈ, નાયલા કોઈ ઉપાસે,^૪
એ રીતે પ્રભુ એક, નવો પ્રત્યેક અવાસે;^૫

વેષીત^૬ મેઘ તિમિરે^૭ હતો, રવિ^૮ પ્રકાશિત આ સમે,
કારાન^૯ શિખર ચોમેરથી, ઘેરાયું ઘાડા તમે.^{૧૦} ૧૪

રાત્રી^{૧૧} પશુઓ તુડ્ય,^{૧૨} તેમની રીત હરેક,
મારફાડ લુટફાટ, વિષે એકો પ્રત્યેક;
કળ્યા ટંટા વિષે, ગાળતા કાળ અધિક,
હતી કાયદા તણી, નહીં અબુકની બીક;

ચાલાકી કાપાકાર્યોમાં, એવી તેઓ બતાવતા,
જેવા વગડાઉ જનાવરો, તેવા તે નિર્ભય હતા. ૧૫

જે હઠ લઈ બેસતા, પછી પાછા નહિ ખસતા,
હતા ઝગડતા કદી, નહીં તેમાંથી ચસતા;
જે બે માણસ એક, જોબથી લડવા લાગે,
તો સેંકડો કુટુંબ, વિષે ધીંગાણું ભગે;

૧ તિર્થ કરતાની જગ્યા. ૨ પરમેશ્વર, ખુદા. ૩ હુબલ, સફા, ઉજ્જા, નાયલા, વગેરેને અરથ લોકો પ્રાચીન કાળમાં પોતાના દેવ માની તેમની પૂજા કરતા. ૪ પૂજે. ૫ ધર. ૬ ઢંકાયેલો. ૭ અંધારું. ૮ સૂર્ય. ૯ એ મંકાની નજીક એક પહાડ છે. ૧૦ અંધારું. ૧૧ જંગલી ૧૨ જેરી.

અણુગારી જિંએ એક ભે, હતી ઉડતી ત્યાં કદા,
તો તેથી સળગી ઊડતો, સઘળો દેશ ખરે સઘા. ૧૬

બક અને તમલીબ,^૧ તણી થઈ હતી લડાઈ,
જેમાં અર્ધી સદી,^૨ ગુમાવી બહુ દુઃખદાઈ;
ઘણા કુટુંબોતણી, હાનો તેણે બહુ કીધી,
દેશ બધામાં આગ, હતી સળગાવી દીધી;

તોફાન હતું નહિ કોઈ આ, રાજ્યપાટ ધન માનનું,
હતું કટાક્ષકારી એક તે, બહુ ધાડા અજાનનું. ૧૭

પશુઓને ચારવા, તણો ઝગડો કેં ઠામે,
કરતાં આગળ પ્રથમ, અશ્વ^૩ ટંટો કેં ભમે;
રૂરિતા^૪ તીરે^૫ જતાં, આવતાં કોઈ લડતા.
પાવાને કે પીવા, પાણી કેં ઠામ ઝગડતા;

તકરારો કેં એવી રીતે, ઊઠી લોહી ઉકાળતી,
તરવાર ભેમનામાં સઘા, એમજ રહેતી ચાલતી. ૧૮

ભે કદિ પેદા થતી, કોઈના ઘરમાં દુહિતા,^૬
તો પાડોશી તણી, બહુ ચેષ્ટાથી^૭ ખેલીતા;
ભેઈ સ્વામિની^૮ ભમર, ફરેલી માતા ચેતી,
તનુબાને^૯ આડમાં, જીવતી દાટી હેતી;

૧ બક અને તમલીબ એ અરબોનાં બે મોટાં કુટુંબોનાં નામ છે.
તેમનામાં એક નજીવા કારણથી અસહના વખતમાં એક ભયંકર લડાઈ
થઈ હતી. ૨ સેંકડો. ૩ પોડો. ૪ નદી. ૫ કડો. ૬ દીકરી. ૭ મરકરી.
૮ ધણી. ૯ દીકરી,

ખોળો એવા ધિક્કારથી, ખાલી તે કરતી તહીં,
 બાણે કોઇ જણનારીયે, હોય બુજંગ^૧ જણ્યો કહીં. ૧૯
 અહોરાત્રી^૨ તેમનો, બુગાર હતોજ વિનોદ,^૩
 કરતા બહુ મધુપાન,^૪ દિલે પામી અતિ મોદ;^૫
 વિષયાસક્તિ^૬ અને, લેલછા ગફલત પૂરી,
 સર્વ પ્રકારે સ્થિતિ, હતી તેઓની બૂરી;
 સેંકડો વર્ષ વીત્યાં હતાં, એજ પ્રકારે એમનાં,
 ઢંકાઇ હતી સૌ નેકિયો,^૭ દુઃખમોથી^૮ તેમના. ૨૦

૪ હઝરત મુહમ્મદ (સલામ હોજો ખુદાનો તેમનાપર)-
 નો જન્મ, તેમનું સૌજન્ય અને પેગમ્બર રૂપે
 જાહેર થવું.

એકાએક સ્વમાન, ઇશ્વરી ઉરકેરાયું,
 કૃપા વાદળું બુકુબેસ^૯ ઉપર લંબાયું;
 મકકે^{૧૦} થાપણે દીધી, અમોલી તે નિજ સ્થળથી,
 ચાલો આવતી હતી, સાક્ષી જેની આગળથી;
 તે ખીંખી આમનાની^{૧૧} અતિ, પવિત્ર કૂબે ઊપની,
 આશિષ ખલીલુલ્લાહ ત્યમ, રૂડી વધાઇ મસીહની.^{૧૨} ૨૧

૧ સાપ. ૨ રાત દિવસ. ૩ ગમ્મત. ૪ દારૂપીવો તે. ૫ આનંદ.
 ૬ મોજશોખ. ૭ બલાઇ. ૮ નહારૂ કામ. ૯ એ નામનો એક પહાડ છે.
 જેની તળેટીમાં પશ્ચિમ બાજુએ મક્કા છે. ૧૦ એ અરબસ્તાનની રાજધાની
 છે. જેમાં હઝરત મુહમ્મદ (સં) નો જન્મ ૫૦ સં ૫૬૯ માં થયો, ને
 ૫૦ સં ૬૩૨ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. ૧૧ એ પેગમ્બર હઝરત મુહમ્મદ-
 (સં) નાં માતાજીનું નામ છે. ૧૨ હઝરત હસા પેગમ્બર. એમનો જન્મ
 પાલેસ્તાઇન પ્રાંતમાં થયો. એમના જન્મથી ઇસ્વીસન ગણાય છે.

અંધારાનાં ચિન્હ, થયાં દુનિયાથી દૂર,
 સુભાગ્યની રાશિનો, ચંદ્ર પ્રગટથો સુમધૂર;^૧
 બહુ વર્ષો લગી બિલી, નહીં ચંદની તથાષિ,
 પેગમ્બરો રૂપ જોત, મેઘમાં^૨ હતી પ્રતાપી;
 પણ ચાળિસમે વર્ષે પુરી, ઇશ્વરની કરૂણા થકી,
 ચંદ્રે બિલાવી શુભ ચંદની, હિરા^૩ ગુફામાંથી નકી. ૨૨
 નખિયોમાં^૪ ઉપનામ^૫, કૃપાનું તે ધરનારો.
 ગરિબો તણી ઉમેદ, સદા પૂરી કરનારો;
 સંકટમાં અન્યનાં, ભાગ લેનારો પ્રીતે,
 સ્વજન^૬ પરાયા તણી, ઢાઝ ધરનારો ચિત્તે;
 આશ્રયદાતા^૭ સાધુ તણો, અશક્તનો રક્ષક^૮ ખરો,
 પાળક નિરાશ્રિતોનો^૯ પુરો, ઢાસોનો કરૂણાઝરો.^{૧૦} ૨૩
 અપરાધીને ક્ષમા^{૧૧}, દાન દેનારો પંડે,
 ઘર શત્રુને દિલે, સ્થાપનારોજ અખંડે;
 વિદ્વનોનું^{૧૨} મૂળથી, સદા છેદન^{૧૩} કરનારો,
 દ્વેષ^{૧૪} કુટુંબો તણું, હેતથી જે હરનારો;^{૧૫}
 હોસે હિરાથી જન મંડળે^{૧૬}, આળ્યો ભવ્ય^{૧૭} પ્રભાવથી,^{૧૮}
 નુસ્ખો^{૧૯} કિમિયાનો એક તે, લાળ્યો સાથે ભાવથી. ૨૪

૧ મીટો. ૨ વાદળું. ૩ મહાથી ૩ મૈલપર એક પહાડમાં એ ના-
 મની એક ખો છે તેમાં હરત મુહમદ (સં.) બક્ષિ કરવાને માટે
 વારંવાર જતા. ૪ પેગમ્બર. ૫ ઇલકામ. ૬ પોતાના માણસો. ૭ મદદ ક-
 રનાર. ૮ રક્ષણ કરનાર. ૯ જેને કંઈપણ આધાર ન હોય તે. ૧૦ દયાનો ઝરો.
 ૧૧ માફ કરવું તે. ૧૨ હરકત. ૧૩ નાશ. ૧૪ વેર. ૧૫ દૂર કરનાર.
 ૧૬ માણસોનું યોગ. ૧૭ સુંદર. ૧૮ તેજ. ૧૯ કુરાને સરીફ.

અસ્વચ્છ^૧ ત્રાંખાતણું, કિમ્મતી કુન્દન^૨ કીધું,
 ખરું ખોટું કરી જુદું, ખતાવી સૌને દીધું;
 સૈકાથી અજ્ઞાન, અરબપર હતું છવાયું,
 તેનું આખું શરીર, એક પળમાં પલટાયું;
 નહિ વહાણના જીથને રહ્યું, ભય તોફાનનું આ ભવે,
 જે પવન હતો સામે પ્રથમ, થયો પૂઠનો તે હવે. ૨૫
 ધાતુ એક ખાણમાં પડેલી હતી નકામી,
 ત્યાં કિમ્મત કે બૂજ, કશી પણ નહિ તે પામી;
 હતાં સ્વાભાવિક^૩ શ્રેષ્ઠ, તત્વ^૪ પ્રકૃતિમાં કેવાં,
 થયાં હતાં માટીમાં, મળી તે માટી જેવાં;
 તોપણ ભવિષ્યના જ્ઞાનમાં સાર્જોત એજ હતું ખરું,
 એકજ દૃષ્ટિએ મહંતની,^૫ બનશે તે સોનું નર્યું. ૨૬

૫ તેમણે ઈશ્વર આજ્ઞાથી એકજ પરમેશ્વરને માનવાનો
 મક્કાના લોકોને આપેલો બોધ, આખા અર્બસ્તાનના
 લોકોનું ઇસ્લામમાં દાખલ થવું, તે
 પેગમ્બર સાહેબનો સ્વર્ગવાસ.

તે અર્બનો સુભર્વ, સિંહાસનનો શણગાર,
 મક્કાના જન સર્વ, લેઇને નિકળ્યા બહાર;
 આજ્ઞા પ્રજાની પુરી, પાડવાને દિન એક,
 ગયા રાતમાં સફા,^૬ ગિર્જા^૭ ઉપર તે છેક;

૧ મેહું. ૨ ચોખ્ખું સોનું. ૩ કુદરતી. ૪ યૂજ અભિગ્ર પદાર્થ-શક્તિયો.
 ૫ મહાન પુરુષ. ૬ સફા અને મરવા મક્કાની પાસે બે કુંઘરીઓ છે. ૭ પર્વત.

બોલ્યા મુખથી તે સર્વને, કે ગાલિખ^૧ તનુએ કહો,
માનોછે સતવાદી મને, કે અસત્યવાદી લહો. ૨૭

કહું તેમણે “આજ, લગ્નો કેાઈ વચન તમારું,
નર્થો સાંભળ્યું કે દિહું, કેાઈ દિન જીવું અકારું;”
બોલ્યા ત્યારે ખૂદ, “મને એવોજ પિછાણો,
તો જે વચનો કહું, સર્વ તે સાચાં બહો;
ગિરિ સફાની ખીજી બાબુએ, સેના^૨ પડી અજીત છે,
તે લાગ બેઠને લૂટશે, તમને જીવ્યો ખચીત છે. ” ૨૮

કહું તેમણે “ ખાત્રી-ભરેલી વાતો તારી,
કિશોર^૩ વયથી સત્ય,-વાદી વિશ્વાસુ ભારી; ”
બોલ્યા પછી “ જો દિલે, વસેલાં છે મુજ કથનો,
તો સાંભળી લો જૂઠ, જરાય નથી આ વચનો;
છે જનાર સર્વે કાફલો, અહિંથી નક્કી બાણુએ,
જે સમય આવનારોજ છે, તેનો ડર ઉર આણુએ. ” ૨૯

કહું એને કાટકો, વીજળીનો કે સાદ,
હુલાવો જેણે દિધી, અર્થ ભૂમિ આબાદ;^૪
લગ્નિ^૫ લગાડી નવી, એક સૌને એ નાદે,^૬
બગત વસ્તી કરી, દિધી સઘળી એ સાદ;
પ્રભુના આ સંદેશા તણો, ઉઠયો શોર સૌ ઠામથી,
ગાજી ઉઠયાં જંગલ ગિરિ, જગદીશ્વરના નામથી. ૩૦

૧ પેમખર સાહેબના દયમા દાદાનું નામ એ હતું તેથી બનીલા-
સમગ્રાલિખના વંશને છે. ૨ ભસ્કર. ૩ નાનપણ. ૪ પૂરેપૂરી. ૫ પ્રેમ-લેહ.
૬ અવાજ.

સ્નેહ સહિત સત્શાસ્ત્ર, તણે પછો પાઠ પઢાવ્યો,
ભાવે ખર્ચે વાતનો, મર્મે પ્રત્યેક બતાવ્યો;
વર્ષોના જગડેલ, મનુષ્ય સુધારી દીધા,
ઉંઘમાંથી જાગૃત, જીવતે સૌના કીધા;

જે લેદ ગુપ્ત હુમણાંલગી, દુનિયામાં ન ખુશ્યા હતા,
તેને પડદો જાણે કરી, દેખાડી દીધા છતા. ૩૧

કરાર કેને હતો, અનાદિનો નહિ યાદે,
આજ્ઞાઓ સૌ જનો, પ્રભૂની ભુશ્યા પ્રમાદે;^૧
અસત્ય રૂપ મધનું,^૨ હતું તે કાળે ભાન,
વિભૂ^૩ સુરાથી^૪ હતી, મંડળી સૌ અજ્ઞાન,
જોડેલું પ્રભુ એકત્વનું, જામ^૫ જરા નહોતું હતું,
ઈશ્વરી જ્ઞાનના પીપતું^૬ મોઢું બંધ હતું હતું. ૩૨

હતા ન વાકિફ જનો, પ્રભૂ આજ્ઞા પ્રતિકળથી,^૭
નહિ આદિ^૮ અંતનું^૯, જ્ઞાન અજ્ઞાન પ્રબળથી;^{૧૦}
માયાના^{૧૦} મોહમાં, હતાં લાગ્યાં મન જેનાં,
પડ્યા હતા બહુ દૂર, પ્રભૂથી બંદા તેના;
પણ સુણતાં કાને કથન^{૧૧} આ, ધણ^{૧૨} સઘળું મૂળ ગયું,
રખવાળે બહુ ઊંચે સ્વરે,^{૧૩} લલકારી જ્યારે કહ્યું. ૩૩

કે માલિક છે એક, પૂજવા લાયક જણો,
મન વાણીથી શાખ્ય,^{૧૪} પૂરવા જોગ પ્રમાણો;

૧ ગદ્યલત. ૨ દાર. ૩ પરમેશ્વર. ૪ દાર. ૫ ખાલો. ૬ નદલો. ૭ સરમાત. ૮ જોડો. ૯ જોર. ૧૦ દુનિયાદારી. ૧૧ કહેણ. ૧૨ પશુઓનું ટોળું-ત્યાં
એકઠા થયેલા માણસોનું ટોળું. ૧૩ અપાજ. ૧૪ સાહેબી.

તેની આજ્ઞાઓજ, થવા આધિન^૧ હિતકારી,^૨
 છે તેની સરકાર, સેવવા^૩ લાયક સારી;
 લાવો અંતર અનુરાગ તો,^૪ તેના હૃપર લાવજો,
 જો મસ્તક ચડે નમાવવા, તો તેનેજ નમાવજો. ૩૪

તેના હૃપર પુરો, બરોસો રાખો કોડે,^૫
 સહાય બાંધો ગાંઠ, પ્રેમની તેની જોડે;
 તેને કોપે ડરો, ડરો મન જો અધાપી,^૬
 તેની ઇચ્છા વિષે, મરો તો મરો કદાપી;
 નર્થો કોઈ ભાગિયો વિશ્વમાં,^૭ તેનો નક્કી જાણજો,
 તેની આગળ નર્થો કોઈને, મોટાઈ ઉર આણજો. ૩૫

ડા'પણ તર્ક^૮ વિતર્ક, દુઃખી છે તે ઠેકાણે,
 તુચ્છ મનુર સમાન, દિસે સૂરજ શશિ^૯ જાણે;
 શરણાગત^{૧૦} શ્રાપીત,^{૧૧} પૃથ્વીપતિયો^{૧૨} તે ઠાર,
 પેગંબર ને સત્ય, -વાદો છે ત્યાં લાચાર;
 નર્થો પૂછપરછ ચાહ્દી કે, ખ્રિસ્તિ ધર્મશુદ્ધતણી,
 પરવા નર્થો તેને સંત^{૧૩} કે, હોય મહંત શિરોમણી.^{૧૪} ૩૬
 નહિ ઠગાશે તમે, દાખલો લઈ બીજાનો,
 બનાવતા નહિ પુત્ર, કદી જનને સૃષ્ટાનો;^{૧૫}

૧ તાબે. ૨ કલ્યાણ કરનારી. ૩ ચાકરી કરવા યોગ્ય. ૪ પ્રીતિ. ૫
 હોંસે. ૬ હમણાં. ૭ જમન. ૮ ધ્વિર સંબંધી ઉગ્ર-તારીક વિચાર કરવા
 તે. ૯ ચંદ્ર. ૧૦ શરણે પડેલા. ૧૧ શ્રાપ પામેલા. ૧૨ રાજ. ૧૩ સાધુ.
 ૧૪ સર્વોપરી. ૧૫ પરમેશ્વર—ખુદા.

મારી હૃદયી અધિક, વધારે પદ^૧ નહિ મારું,
 ઘણે વધારી મને, ઘટાડો તે નહિ મારું;
 સૌ મનુષ્ય ત્યાં માથું નિચે, નાખનાર છે સર્વદા,
 હું પણ તેનો તેવી રીતે, આધિન સેવક છું સદા. ૩૭

ખનાવયો નહિ મારો, કળરને મૂર્તિ જેવી,
 નભાવતા નહિ શીશ,^૨ તેનો આગળ કદિ સેવી:^૩
 કમી ન સુજથી તમે, થવામાં બંદા તેના,
 લાચારીમાં તમે, અમે જન સરખા એના;
 મોટાઈ દિધી છે એટલી, માત્ર મને ઉર આણ્યો,
 બંદો હું છું તમ એલચી,^૪ જગદીશ્વરનો બાણ્યો. ૩૮

એક એકથી એમ, તેમના મનને તોડ્યું,
 કૂડાં^૫ તિથો^૬ થકી, બધાં જનનું સુખ મોડ્યું:
 અન્ય વસ્તુ સાથનો, કોઈ સાંધો નહિ છોડ્યો,
 સૌ જનનો સંબંધ, પ્રભૂની સાથે જોડ્યો;
 માલિકથી બહુ વર્ષો થકી, દૂર નાસતા જે હતા,
 દીધા ઝુકાવી તે સર્વને, જગકર્તા આગળ છતા. ૩૯

મૂળ હેતુનો મળી, ગયો પત્તો જે વારે,
 જણાઈ ધનના નિધાનની^૭ એંધાણી ત્યારે;
 પ્રેમ થકી મન ગરમ, થયાં સૌનાં સુખદાઈ,
 ઇશ્વરની એકતા, દિલે સંપૂર્ણ સમાઈ;

૧ પદી---દરજો. ૨ માથું. ૩ પૂજ કરીને. ૪ પ્રતિનિધિ-સંદેશો
 લાવનાર. ૫ જૂઠાં. ૬ દેવનું સ્થાનક. ૭ ભંડાર.

રાજના સર્વે તેમને, માર્ગ બતાવ્યા હેતથી,
 વળી દ્વાર^૧ સુધારાનાં ઘણાં, ખુલ્લાં કર્યાં સચેતથી.^૨ ૪૦
 મહિમા^૩ તેમજ મૂલ, કાળ^૪ ફેરાં સમજાવ્યાં,
 લાલચ અને ઉર્મગ, કામ જિપર ઉપજાવ્યાં;
 કહ્યું આખરે સર્વ, તણ દેશે મિત્રાઇ,
 ધન હોલત સંતતિ,^૫ હશે ભામિનિ^૬ કે ભાઇ;
 પણ સત્ય માનજો કે નહિ, સંગ તમારો છોડશે,
 જે કાળ તમે સંસારમાં, સુકૃતમાં^૭ ગાળ્યો હશે. ૪૧
 માંદગી પહેલાં સરસ, સુખાકારીને જાણો,
 પરિશ્રમ^૮ પહેલાં ભલી, દિલે નવરાશ પ્રમાણો;
 ઘડપણ પહેલાં યુવા-અવસ્થા^૯ છે હિતકારી,
 મુસાફરીનો અગાઉ, સ્થિરતા સુખ દેનારી;
 સંતોષકારી હોલત જાણો, દરિદ્રતા પહેલાં સહી,
 કરી લ્યો કરવાનું હોય તે, છે પુરસદ થોડી અહીં. ૪૨
 એમ લગાડ્યો પ્રેમ, તેમને સદ્વિદ્યાનો,^{૧૦}
 કહ્યું કૃપાથી^{૧૧} દૂર, વસે સંસારી માનો;
 રહે પ્રભૂનું ધ્યાન, અહોનિશ જેના મનમાં,
 કે શિક્ષણ^{૧૨} ચર્ચાય, જેમના સદા સદનમાં;^{૧૩}
 બક્ષીસ તેમને કાજ અહીં, છે પ્રભૂની ઉર આણુજો,
 વળી સ્વર્ગ વિષે તે પામશે, કૃપા ઈશ્વરી જાણુજો. ૪૩

૧ બારણાં. ૨ ખગરદારીથી. ૩ મોટાઈ. ૪ વખત. ૫ છોકરાં છેવાં.
 ૬ સ્ત્રી. ૭ સાઈ કામ. ૮ મહેનત. ૯ જુવાનીની હાલત. ૧૦ સાતી વિદ્યા.
 ૧૧ દયા. ૧૨ કેળવણી. ૧૩ ધર.

માનવો ઉપર મ્હેર, રાખવાનું સમજાવું,
 ઇસ્લામીનું ચિન્હ, મુખેથી એમ જણાવું;
 કે પાડોશી સાથ, પ્રેમ રાખે છે તેઓ,
 આપે છે આરામ, તેમને દિન દિન જેઓ;

માગે પોતાને કાજ જે, જમદીશ્વર પાસે સદા,
 તે દરેક જન માટે મુખે, માગે મનથી સર્વદા. ૪૪

તે જન ઉપર કૃપા, નથી કરતો વિશ્વેશ,^૧
 જેના મનમાં દર્દ-તણી લાગણી નહિ લેશ;
 આકૃત આવી પડે, કેાઇને માથે જ્યારે,
 અસરહિન^૨ જન મુખે, શોક ન જણાય લગારે;

જે જન મનુષ્ય જાતિ ઉપર, કૃપા ભૂતજે^૩ આણુશે,
 તેા ઉચા સિંહાસનથી^૪ પ્રભૂ, તેપર કરુણાળુ^૫ થશે. ૪૫

જે જન જીવતા લગી, હમેશ રહે ધર્માન્ધ,^૬
 તેને માટે એમ, કહું જે હશે મતાન્ધ,^૭
 જમાતમાંથી^૮ દૂર, થશે તે સદા અમારી,
 સાથી અમારો તે ન અમારે તેશું ચારી^૯,

ઈશ્વરથી લાભ નથી કશો, એવી પ્રીતિમાં કદા,
 જે પ્રીતિ તમને બધિરને^{૧૦} અંધ બનાવી દે સદા. ૪૬

૧ પરમેશ્વર-પ્રુદા. ૨ અસર વગરના. ૩ પૃથ્વીપર. ૪ તખ્ત-અર્થે
 અઝામ. ૫ દયાળુ. ૬ ધર્મના અભિમાનમાં આંધળો. ૭ પોતાના મતને
 વાગળી રહેવામાં આંધળો. ૮ સમાજ. ૯ મેળાપ-દોસ્તી. ૧૦ બહેરો.

હોંધા ઉગારી પુરાઈથી, વચનો કહી ચાડું,
 ભક્તિ કરતાં પાપ, -કર્મ તજવાં તે સાડું;
 પરે'જગારી^૨ તણી, ગુણ છે જેને પડે,
 તેની તોલે થાય, કદી ભકતો ન અખંડે;^૩
 જ્યાં પરે'જગાર જનો તણી, વાત કરો કેાઇ સમે,
 ત્યાં કદિયે ભક્તજનોતણું, નામ નહિ લેશો તમે. ૪૭

શ્રમ^૪ કરવાની હોંસ, ગરીબ જનોમાં આણી,
 કે નિજ^૫ બાહૂબળે, નિરંતર કરો કમાણી;
 પરની પોતાતણી, જેથી સંભાળ રખાય,
 ભીખ માગવી પડે, ન દ્વારે દ્વાર કદાય;
 એવો દુનિયાની રોજીથી, હોય ધરાદો જો કદા;
 તો ત્યાં શુભ રીતે ચળકશે, પૂર્ણ ચંદ્ર પેઠે સદા. ૪૮

એજ પ્રકારે દિધી, અમીરાને ચેતવણી,
 તેમાં છે જે જનો, કને દોલત દુઃખહરણી^૬;
 તે જો નિજ વર્ગમાં, હોય સરવેથી સારા,
 જન જાતિને હમેશ, હોય આશ્રય^૭ દેનારા;
 કર્તા ન હોય જો કામ કંઈ, રૂડી સલાહ વિના સદા,
 ભરતા ન હોય ડગલું જરા, વગર વિચાર્યું તે કદા. ૪૯

તો મદોથી અધિક, સુખી તે વર્ગ પિછાનો,
 જેને એવો મળે, વૃદ્ધિ કરનાર જમાનો;

૧ સુંદર. ૨ કેદી પદાર્થો અને દુરાચારથી દૂર રહેવું તે. ૩ હમેશાં.
 ૪ મહેનત. ૫ પોતાના. ૬ દુઃખને દૂર કરનાર. ૭ મદદ.

પણ દુનિયામાં હોય, કુકર્મી^૧ નો શ્રીમાન^૨,
 વિષય^૩-લોગમાં ભૂલે, જોબ સૌ જનનું બાન;
 નથી વૃદ્ધ કે કલ્યાણ કંઈ, એવા સમય વિષે કદા,
 માટે તે સમે જોજે સ્થળે, જઈ વસવું સાફ સદા. ૫૦
 દગા અને ઢાંગથી, એમનાં દિલ ફેરવિયાં,
 સફાઈ ને સત્યતા, તેમનાં મનમાં ભરિયાં;
 તર્કટ ને ભુઠાણ, થકી ઊગારી લીધા,
 દુનિયાને પ્રભુથકી, તેમને રાજ કીધા;
 ઈશ્વરી વચનમાં તેમને, કશિયે ખીક રહી નહી,
 એકજ ધોમાં^૪ મન તેમનાં, પવિત્ર કરો દીધાં સહી. ૫૧
 નિયમ સુખાકારીના, તેમને શોખવ્યા પ્રોતે,
 દેશાટનનો^૫ શોખ અતિ ઉપજાવ્યો ચિત્તે;
 લાભ વણજવ્યાપાર, તણા સૂચવ્યા^૬ ભલીભાતે,
 રાજકાજનાં તત્ત્વ, ફેડાં સમજાવ્યાં જાતે;
 પ્રત્યેક મજલના^૭ પંથનાં, ચિહ્નો સૂચવ્યાં તેમને,
 લોભિયા જનાવ્યા માર્ગના, જન જ્ઞાતના જેમને. ૫૨
 શિક્ષા^૮ થઈ બહિષ્કાર^૯, અદનો^{૧૦} ઉપર સારી,
 અસત્યના મોહીત,^{૧૧} થયા સતના બલિહારી;^{૧૨}

૧ નહારાં કામ કરનાર. ૨ ધનવાન. ૩ મોજશોખ. ૪ લુગડું એક-
 વાર ધોવાય તો એક, બે વાર ધોવાય તો બે વગેરે જેટલીવાર ધોવાય
 તેટલા ધો પડ્યા કહેવાય. ૫ મુસાફરી. ૬ ખતાવ્યા. ૭ વટેમાર્ગે એક
 દિવસની મુસાફરી કરીને જે ટેકાએ ઉતારો કરે છે તે જગા. ૮ શીખામણ.
 ૯ બળવાન. ૧૦ ટેવો. ૧૧ મોહી પડેલા. ૧૨ કર્યાન.

એખ^૧ સર્વ બદલાઈ, ખૂંચિયો આવી ભારી,
 થઈ કાયા તેમની, લાલ જીવથી લેનારી;
 રદ હતો કરેલો જે સદા, કંઈ ઉત્તમ કારીગરે,
 બેસાડી દીધો આખરે, તે પથ્થરને મોખરે. ૫૩

પ્રભુની સૌ બક્ષીસ, મળી ઉન્નતને જ્યારે,
 પેગમ્બરો કરો ચુકી, પુરી નિજ ફરજો ત્યારે;
 પ્રભુ સાથે તકરાર, મનુષની રહી ન કોઈ,
 નર્મોએ અંતર્ધાન, થવા ચાહ્યું તે જોઈ;
 તેા કોમ એક ઇસ્લામની, વારસ મૂકી ભૂતજે,
 દુનિયામાં એવા દાખલા, જોતાં બહુ થોડા મળે. ૫૪

૬ તેમની ગાદીએ બેસનાર ખલીફાઓનું સદ્વર્તન,^૨
 સાદાઈ, ન્યાયપરાયણતા,^૩ સમદષ્ટિ^૪ ને ઉદ્યોગ.

આજ્ઞાઓ ઇસ્લામ, તણી માથે ધરનારા,
 ઇસ્લામીને પુત્રી સહાય સદા કરનારા;
 વફાદારીમાં નબી, અને પ્રભુની મરનારા,
 વિધવાને શિશુ^૫ નિરા-શ્રિતોના^૬ દુઃખ હરનારા;
 સૌ કાયર, નાસ્તિકતા અને, અસત્ય માર્ગ થકી હતા,
 પ્રભુરૂપ મધની કેદમાં, રહેતા મસ્ત સદા હતા. ૫૫
 હાનિકારક^૭ ચાલ, નાશ કરનારા પંડે,

૧ ખોડ. ૨ સારી ચાલ. ૩ ન્યાયીપણું. ૪ સૌની સાથે એક સરખી
 રીતે ચાલવું તે. ૫ બાળક. ૬ આધાર વગરના. ૭ નુકસાનકારક.

બાહુ કેરાં મૂળ, ખોદનારાજ અખંડે;
 ધર્માણા આગળે, સદા શીર ઝુકાવનાર,
 પ્રભૂ પ્રેમ પામવા, નિજ ઘર લૂટાવનાર;
 કરનાર ઠાક નિજ છાતીને, હરેક આકૃતમાં નકી,
 ડરતા ન કોઇથી માત્ર તે, ડરતા એક પ્રભૂ થકી. ૫૬

હતો તેમના વિષે, કદી મતલેદ પરપર^૧,
 તો તેનો આધાર, હતો નિર્મળ મન ઉપર;
 હતા ઝગડતા તોય, ન ઝગડા વિષે ખુરાઇ,
 સલાહ કરતાં હતી, વિરોધ^૨ વિષે સરસાઈ;
 તે સ્વતંત્રતા કેરી હતી, પેલી છોળ પિઝાણુએ,
 સંસારવાડો જેથી હતી, લોલી થનારી બણુએ. ૫૭

હતી ન ભોજન વિષે, ઠાઠ કરવાની રીત,
 કશી ન પોષાકમાં, શરીર શોભાપર પ્રીતિ;
 સેનાપતિ સૈનિક,^૩ જણાતાં સરખાં છેક,
 નિર્ધન ને ધનવાન, તણી હાલત હતો એક;
 માળાએ બનવેલો હતો, એવો બાગ વિવેકથી,
 નાનો મોટો જેમાં નહિ, હતો છોડ અછેકથી. ૫૮

ધણની જયમ ગોવાળ, કરે સંભાળ ઘણેરી,
 કરતા રક્ષા^૪ તેમ, ખલીફા^૫ ઉમ્મત^૬ કેરી;

૧ એક બીજામાં. ૨ ઉલટાપણું. ૩ લશ્કરી સિપાઇ. ૪ રક્ષણ. ૫ કાષ્ઠની જગાએ ગાદીએ બેસનાર. ૬ એકજ પેઠાબરને માનનાર લોકોનું ટાળું.

આશ્રીતો^૧ ને સુસલ-માન સરખા લેખાતા,
 સ્વતંત્ર જન^૨ ને દાસ,^૩ સમાન સદા દેખાતા;
 દાસી^૪ ને બેગમ^૫ પરસ્પર, હેત પ્રીત નિત રાખતાં,
 જ્યમ હોય સગી બેનો ઉભય^૬, સાથી તે એવાં હતાં. ૫૯

હતી તેમની દોડ, પ્રભૂને પંથે^૭ રાજે,
 માત્ર સત્યપર સર્વ, સાથ સંબંધ હતોજ;
 નહોતી કદિ તેમની, સ્વછંદે^૮ આગ ભડકતી,
 કે લગામ તેમની, શાસ્ત્ર કરથી^૯ ન સરકતી;
 જ્યાં નરમ કરી દેતા કદી, તો તે નરમ થઈ જતા,
 કરતા તેમને ગરમ કઢી, તો તે તહીં ગરમ થતા. ૬૦

બેઘંચે જ્યાં કરકસર, તહીં તેવોજ વિચારે,
 ઉદારતાની ગરજ, પડે ત્યાં થતા ઉદારે;
 બેઘંચે તેથી કમી, અધિક નહિ^{૧૦} રાગદ્વેષ,^{૧૧}
 નિષ્કારણ^{૧૨} શત્રુતા, મિત્રતા નહોતાં લેશે;
 પ્રભુ આગળ નમતા જે જનો, નમી જતા તેપણ તહીં,
 જે અટકી જતા પ્રભૂ થકી, તેમ અટકતા ત્યાં સહી. ૬૧

૧ બીજા ધર્મના લોકો. ૨ છટાપણું ભોગવનારા મુહુર્યો-જે કોઇના દાસ ન હોય તે. ૩ સુગ્રામ. ૪ લૂડો. ૫ બાઇ-બીબી. ૬ બન્ને. ૭ આગ. ૮ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવું તે. ૯ દ્વાય. ૧૦ પ્રીતિ ને વેર. ૧૧ નકામા.

૭ મુસલમાનોનું અર્ધસ્તાનમાંથી બહાર નીકળવું,
તે વખતે બીજા દેશોની ધર્મ ને રાજ્ય
સંબંધી હાલત.

બઠ્યો તેમને દિલ્લે, ખ્યાલ ઉત્તતિનો^૧ જ્યારે,
અંધકાર ચોમર, હતો પૃથ્વીપર ત્યારે;
હતી પ્રજા પ્રત્યેક, દુર્દશામાં દૂબેત્રી,
ઉંચાઇપરથી નિચે, હતી તે ઠંભી પડેત્રી;
જે દિલ્લે પ્રબળો ગગનના, તારાસમ આજે છતી,
પડતીના અંધારા ત્રિષે, ને ઠંકાએલી હતી. ૧૨
હતો ન યાહૂદિયો,^૨ તણો તે પૂર્વ જમાનો^૩,
હતું ન ચઢતું ભાગ્ય, ખ્રિસ્તિયોકેડું^૪ માનો;
ઢક્તર યૂનાનિયો,^૫ તણું હતું વંજેરાયું,
સાસાની^૬ રાજ્યનું, મૂળ સૌ હતું ખવાયું;
નોકા^૭ રોમન^૮ લોકો તણું, ડગમગી રહ્યું હતું ઘણું,
ઘટતું હતું તેજ પળે પળે, ઇરાનના^૯ દીપક તણું. ૧૩

૧ ચઢતી કળા. ૨ જે લોકો હઝરત મુસા પેગમ્બરનો ધર્મ પાળે છે તેમને યાહુદી કે જૂ કહે છે. તેઓ અસલ પાલેસ્તાઇનમાં રહેતા હતા. ૩ સમય. ૪ એ લોકો હઝરત ઇસા પેગમ્બરનો ધર્મ પાળે છે. ૫ ગ્રીક લોક. ૬ ઇરાનમાં અસ્કન્દ્યારના પૌત્ર સાસાનના વંશમાં જે બાદશાહો થયા છે તે. ૭ વહાણ. ૮ ઇટાલીની રાજધાની રોમ શહેરના વનની. એ લોકોનું અસલ મોટું રાજ્ય હતું. ૯ એ દેશ અફઘાનિસ્તાનની પશ્ચિમમાં છે ત્યાં પ્રાચીનકાળમાં પારસી લોકો વસતા ને જરથોસ્તી ધર્મ ચાલતો, હાલમાં ત્યાંના લોકો શિયાપંથી મુસલમાન છે,

અધકાર હિંદમાં, હતો ચોમેર છવાયો,
 વિદ્યા હુન્નર તણો, હતો તંબુ ઉપડાયો;
 અજ્ઞાને ઇરાન, તહીં થેયું ચોમેર,
 સદ્વર્તન સદ્ધર્મ,^૧ હતાં જ્યાં સૌને ઝેર;
 જ્ઞાનીયો વિષે નાહું હિંદમાં, હતું ધ્યાન ભગવાનનું,
 પૂજન^૨ રહ્યું હતું ન શેષ કે, ઇરાનમાં ચઝદાનનું.^૩ ૬૪

વાવાઝડું ચોમેર, ચાલતું દુઃખનું ભારે,
 હતી ચ.લી રહી છરી, જીલમની કંઠે લ્યારે;
 સૌમા સજાની કે ન, હતી પુછગાછ ગુનાની,
 જન રૂપ થાપણુ હતી, લુટાઇ રહી સૃષ્ટાની;
 કેરની વૃષ્ટિની^૪ ભૂતજે, મુશગધાર^૫ પડતી હતી,
 પડી હતી નાવ જન જાતિની, ભારે રાંકટમાં છતી. ૬૫

જન જાતિની દાઝ, ધરે છે જે અલ્યારે,
 તેજ પ્રજાઓ હતો, ઘાતકી પશુ સમ ભારે;
 જ્યાં હમણાં ન્યાયના, થયા છે હુકમો જારી,
 પૂર્વ સમે ત્યાં જીલમ, હતા બેહક દુઃખકારી;
 જે આજ અમારા છે બન્યા, રક્ષણ કરનારા છતા,
 તે વર તુદય જનજાતિનું, ભક્ષણ કરનારા હતા. ૬૬
 હુન્નર તણું બજાર, હાલ જ્યાં ગરમ ઘણું છે,
 પ્રબળ વધ્યું જ્યાં ડા'પણુ તર્ક વિતર્કતાણું છે;

૧ સાચો ધર્મ. ૨ પૂજ. ૩ પરમેશ્વર. ૪ વરસાદ. ૫ સાંબેલાના
 જેવી જડી ધારે વરસાદ વરસે તે.

કૃપા વાદળી ઠરે, વૃષ્ટિ જ્યાં મુક્તાકળની,^૧
 સળંગ ધારા થકી, થાય વૃષ્ટિ જ્યાં હુનની;^૨
 ત્યાં સુધારા તણાં ચિર્ણ પણ, પેઠા થયાં હતાં નહીં,
 સાગરનું મોજું ત્યાં લગી, હતું ન આવેલું સહી. ૬૭

ખુશો હતો નહિ માર્ગ, હજી ઉન્નતિનો ઝોકે,
 નિસરણી મુકો હતી, ન ચઢવા બચે વિશેકે;
 સાદ પંથોનો કે ન, હતી પગથી^૩ જ્યાં લેશ,
 પડ્યો હતો કાપવો, તેમને વિકટ^૪ પ્રદેશ;
 પણ અવાજ પડતાં કાનમાં, જગદીશ્વરના નામનો,
 ખુદ મન રસ્તો દેખાડવા, લાગ્યું શુભ પરિણામનો. ૬૮

મક્કાના પહાડથી, ઘટા બિટી ઘનઘોર,^૫
 મચી રહ્યા ચોમેર, ભૂમિપર તેનો શોર;
 ગાજવીજ ગઈ દૂર, દૂર કેં દેશે સરશી,
 ગર્જ ટેગસ^૬ તિરે, જઈ ગંગાપર^૭ વરશી;
 નહિ દેશ નિવાસી કે રહ્યા, નિરાશ^૮ બેટ નિવાસિયો,
 હીલી કુગ-ઝાર થઈ ગઈ, પ્રભૂની સૌ ખેતી જૂઓ. ૬૯

૧ સાચાં મોતી. ૨ એ સોનાનો સિંકો પહેલાં દક્ષિણમાં ચાલતો.
 ૩ પગદંડો. ૪ કડણ. ૫ વરસાદ ચઢી આવીને અધારૂં થાય છે તે. ૬
 એ સ્પેનમાં મોટી નદી છે. ૭ એ હિંદુસ્તાનમાં પ્રખ્યાત મોટી નદી છે.
 ૮ નાહિએદ.

૨. ઇસ્લામની ચઢતી.

૧ ખીજ દેશોમાં ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રસાર અને ત્યાં
મુસલમાનોએ કરેલાં કામ.

પાડ્યો અધિક પ્રકાશ,^૧ અભણુર લોકે દુનિયામાં,
જેનાથી ઇસ્લામ, વિજય^૨ પામ્યો વસુધામાં^૩;
કાઢી મૂર્તિયો અરબ, આદિ^૪ દેશોથી દૂર,
હરેક ખુડતી નાવ, બચાવી આણી શૂર;
દેલાવી માત્ર પ્રભૂતણી, બધે એકતા સર્વદા,
ઈશ્વર ઈશ્વર સૌ સદનથી, સંભળાવા લાગ્યું સદા. ૭૦
બલાઇનો સૌ ખુરા વિષે, થઈ રહ્યો બકોર,
અન્ય પ્રબળો વિષે, થવા લાગ્યો બહુ શોર;
અસદ્^૫ ધર્મભાવના, બધે બદલાતી પેખી,
પૂજાસ્થાનકો^૬ વિષે, ધૂળ બહુ ઉડતી દેખી;
કાળા^૭ આબાદ થયો ખીજ^૮, ઘર સર્વે ઉજડ થઈ,
એકત્ર થયાં ટોળાં સહુ, એકજ સ્થાન વિષે જઈ. ૭૧
વિદ્યા હુજર શિખ્યા, તેમની કને ઇસાઈ,^૯
આત્મશોધકે લીધા, સદગુણો મહા સુખદાઈ;

૧ અજવાળું. ૨ અરબ લોકોમાં ઇસ્લામની પહેલાં શિક્ષણ આપવાનો
રિવાજ નહોતો તેથી તેમને અભણુ (ઉમ્મી) કહેવામાં આવેલું છે. ૩ ક્રોડ.
૪ પૃથ્વી. ૫ વગેરે. ૬ અસલ. ૭ દેવળો. ૮ મુસલમાનો ઈશ્વરભક્તિ કરતી
વખતે જે દિશા તરફ મોઢું કરે છે તે; મતલબ કે મક્કા. ૯ ખ્રિસ્ત લોકો.

ભણ્યા ઇસ્કહાનિયો,^૧ સુજનતા^૨ અતિ ગુણુકારી,
આધિન સેવક થયા, ઇરાની આજ્ઞાધારી;^૩
અજ્ઞાન ખસેડી જનતણાં, વાળ્યાં મન સુવિચારમાં;
નહિ અંધકારમય કોઈ ઘર, મેલ્યું આ સંસારમાં. ૭૨

જીવતા હુજર કર્યા, એરિસ્ટોટલના^૪ ફરોને,
દેખાડ્યો પ્લેટોને,^૫ ફરી સજીવન^૬ કરોને;
હરેક નગરી અને, ગામ યૂનાન બનાવ્યાં,
સદ્વિદ્યા ને શાણપણું, સૌને સમજાવ્યાં;
પડદો દુનિયાની દૃષ્ટિથી, કદ સહી દૂર કાઢિયો,
જનસમાજને^૭ નિદ્રાથકી. રનેહ સહીત જગાડિયો. ૭૩

દરેક દુકાનથી, ગલાસ શરબત ભરી લાવ્યા,
હરેક આરાથકી,^૮ તૃપ્તિ^૯ પામીને આવ્યા;
પતંગિયાસમ પડયા, રોશની દેખી દૃષ્ટે,
પેગમ્બરનો હુકમ, ગાંઠમાં બાંધ્યો કળે;

૧ ઇસ્કહાનના વતની. એ નગરમાં આગલા વખતમાં ઇરાનની રાજધાની હતી. ૨ માણસાઈ. ૩ આજ્ઞા પાળનાર. ૪ એને અરબી ભાષાના અંથકારો અરસ્તૂ કહે છે. એ પ્લેટોનો શિષ્ય અને સિકંદરનો ગુરુ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૨ માં ૬૩ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. એ પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની હતો. ૫ એને અરબી ભાષાના અંથકારો અફલાતૂન કહે છે. એ ઘણું પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની હતો. એ સોક્રટીસનો શિષ્ય હતો. ઇ. સ. પૂ. ૪૨૮ માં આ-થેન્સમાં જન્મ્યો ને ૮૧ વરસની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો. ૬ જીવતો. ૭ માણસોનું યંત્ર. ૮ કિનારો. ૯ સંતોષ.

કે ખોવાયોલા રત્ન^૧સમ, જ્ઞાન સદા ઉર આણુજે;
જ્યાં દેખો ત્યાં તેને તમે, નિજની મિલકત જાણુજો. ૭૪

શોધક જન્યા દરેક, સુવિધાની શાખાના,
થયા તેઓ પ્રત્યેક, કાર્યમાં ચઢતા દાના;
એકા કૃષ્ણ^૨કર્મમાં, થયા વેડી શ્રમ જાતિ,
પ્રવાસમાં^૩ પૃથ્વી^૪પર, સદા પાઠ્યા પ્રખ્યાતિ;
ફેલાઈ દરેક પ્રદેશમાં, આબાદી^૫ બહુ તેમની,
વેપાર હરેક પ્રજા શિખી, કેળવણીથી જેમની. ૭૫

ઉજડ મુલક હરેક, કયો જઈને આબાદ,
જન જાતિને કાજ, કયો સૌ સુખનો સાજ;^૬
પર્તત ને જંગલો, હતાં જે અતિ ભયકારી,^૭
સુંદર બાગ સમાન,^૮ બનાવ્યાં તે શણગારી;
જે વસંત^૯ હાલ ખોલી રહ્યા, મહિ^{૧૦}પર તે ઉર આણુજે,
એ સર્વ છોડવા તેમના, રાપેલા છે જાણુજો. ૭૬

સડકો હાલ સપાટ, સ્વચ્છ સીધી બહુ શોભે,
ઉભયમેર વૃક્ષની, છાંય દેખી મન લોભે;
નિશાનિયો મેલની, ઠામ ઠામેજ અનૂપ,^{૧૦}
મારગને મોખરે, ધર્મશાળાઓ કૂપ;^{૧૧}
આ નકશા સર્વે તેમના, બિતારેલા જાણુજો,
છે તેજ કાફલાની બધી, નિશાનિયો મન આણુજો. ૭૭

૧ હીરો. ૨ ખેતીવાડી. ૩ મુસાફરી. ૪ વસ્તીનો વધારો થવો તે.
૫ સામાન. ૬ ખીલામણાં. ૭ જેવાં. ૮ વસંતઋતુ. ૯ પૃથ્વી. ૧૦ અનુપમ.
૧૧ કૂવા.

દેશાટનનો દિલે, તેમને શોખ વિશેષ,
 જવર અવર પ્રત્યેક, ખંડમાં હુતો હમેશ;
 ધરતી દરિયો ઉભય, ખુંદી મારેલાં જેનાં,
 સિલોનમાં^૧ તંબુ તો, બાર્બરીમાં^૨ ઘર તેનાં;
 સરખાં અંતરમાં વતન ને, સફર^૩ હતાં જેને સદા,
 વસ્તી ને વગડો સમજતા, ઘર નિજનું તે સર્વદા. ૭૮
 હમણાં લગ્નો છે યાદ, તેમની ગનિ^૪ દુનિયાને,
 નિશાનિયો પગથોની, ઉઘાડી છે સૌ સ્થાને;
 ચિર્ન મલાયાપ વિષે, તેમનાં હજી જડે છે,
 બુદ્ધાઈમાં જેમની, હજી મલબાર^૫ રડે છે;
 યાદ છે હિમાલયને^૬ હજી, પૂર્વ હકીકત તેમની,
 છે નિશાનિયો બાકી ઘણી, જાપાન^૭ પર જેમની. ૭૯
 પૃથ્વી પર નથી કોઈ, ખંડ એવો કે જેમાં,
 નિશાનિયો જેમની, ઇમારતની નહિ તેમાં;
 સ્પેન,^૮ મિસર,^૯ સીરિયા,^{૧૦} અગર ને હિંદ જરૂર,
 છે દુનિયાં તેમના, મકાનોથી ભરપૂર;

૧ એ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે એક એટ છે. જેને લંકા કહે છે. ૨ આ-
 ફ્રિકાની ઉત્તરે એ ઇસ્લામાં સંસ્થાન છે. એને મુસલમાનો મગરેબનો
 મુઝક કહે છે. ૩ મુસાફરી. ૪ હાલોચાનો. ૫ એ સિયામની દક્ષિણે એક
 દ્વીપકલ્પ છે. ૬ હિંદના પશ્ચિમ કાંઠાનો દક્ષિણ બાગ. ૭ એ હિંદની ઉત્તરે
 ઐથી જાયો એક જાણીતો પર્વત છે. ૮ એ સ્પેનમાં કિટો છે, તે અગ્રે-
 જેને તામે છે. ૯ એ યૂરોપમાં એક દેશ છે. ત્યાં મુસલમાનોએ ૭૦૦ વરસ
 સુધી ૪૦ સ૦ ના ૧૫ મા સેકલગી ભારે દગદગાથી રાજ્ય કર્યું છે. ૧૦
 એ આફ્રિકામાં એક ઇસ્લામી જાણીતો દેશ છે. ૧૧ એ તુર્કસ્તાનમાં એક
 પ્રાંત છે. મુસલમાનો એને શામ કહે છે.

(૨૬)

આદમ,^૧ ગિરિની શરૂઆતથી, કે બેદાર^૨ પર્વત સુધી,
પત્નો મળશે તે સર્વનો, જો જઈને જોશે કદી. ૮૦
મહેલો તે સંગીન, અને તેમની સફાઈ,
ખંડેરો પર લીલ, જેમના આજે છાઈ;
તે કબરો કે હતા, ધુમટ જેના સોનેરી,
સાક્ષી^૩ મસ્જીદો હતી, તેમની સાદાઈ કેરી;
જો કે વૃદ્ધિ^૪ કદિ તેમની, ઉઠી ગઈ બહુ કાળથી,
તો પણ કોઈ હુજડ જગા, તેનાથી ખાલી નથી. ૮૧

૨ સ્પેન અને બગદાદનાં ઇસ્લામી રાજ્યો અને
તેમની જહોજલાલી.

બન્યો બગીચો સ્પેન, તેમને પગલે એક,
છે ચિહ્નો ત્યાં હજી, તેમના શેષ અનેક;
બલે જઈ જન કોઈ, જોઈલે ખેદ સમેત,
ત્યાં હમરા^૫ મહેલની, જીલપર છે આ બેત;
મારા કર્તા અદનાનના,^૬ વંશજ હતા પિછાણજો,
આ ભૂમિ ઉપર અરબની, છું નિશાનો હું બાણજો. ૮૨

૧ એ લંકામાં એક પર્વત છે. ૨ એ સ્પેનમાં એક પર્વત છે. ૩ શા-
હેદી. ૪ વધારો. ૫ એ સ્પેનમાં મુસલમાનોના વખતનો એક મહેલ છે.
૬ ઉમૈયા કુળના પાદશાહો કે જેમણે સેકડો વરસ લગી સ્પેનમાં રાજ્ય
કર્તે તે ઇસ્લામી પાદશાહો અદનાન નામે પુરૂષના વંશજો હતા.

આનાડાથી^૧ દમામ,^૨ તેમનું પ્રગટ જણાયે,
 બેતાં વાલેનશિયા, પ્રબળ પુદ્ગું દેખાયે;
 છે ખતલીમૂસને, ચાદ મોટાઈ જેની,
 કેડિઝમાં દિલગિરી, ઘણી ટપકી રહીં એની;
 નિદ્રામાં નશીબ જેમનું, સૂતું છે સેવિલ વિષે,
 દિનરાત વિયોગે તેમનાં, કાર્ડોવા રડતું દિસે. ૮૩
 કાર્ડોવાનાં^૩ કોઈ, જઈ ખંડેરો દેખે,
 દ્વાર કમાન મિનાર, મસ્જીદોનાં ત્યાં પેખે;
 અવલોકે ઘર જઈ, હિજાઝી^૪ અમીરો કેરાં,
 ઇસ્લામી રાજ્યનાં, નિડાળે ચિર્ણ વડેરાં;
 તો મોટાઈ ખંડેરમાં, એવી તો અગકી રહી,
 જયમ હોય ચળકતું ધૂળમાં, અતિ નિર્મળ સોનું કહીં. ૮૪
 હતું નગર જગદાદ,^૫ સર્વ નગરોમાં ભારી,
 જેનો મિલ્કે હતો, લોલા સૂકાપર ભારી;
 અબ્બાસી^૬ કુળની, ધબ્બ જયા હતી ફરકતી,
 કાન્તિ ખાદિયા^૭ તણી, થઈ જે થકી અળકતી;

૧ આ છપ્પામાં આનાડા વગેરે શબ્દો આવેલા છે તે રપેનમાં છે.
 ૨ દમદમો-મહકો. ૩ એ રપેનમાં શહેર છે. ૪ ત્યાંના અમીરો અસલ,
 અર્ધસ્તાનના હિજાઝ પ્રાંતના વતની માટે હિજાઝી અમીરો. ૫ એ તુર્કસ્તાન-
 માં ખાદિયા પ્રાંતમાં મેટું શહેર છે. તેમાં હીં ૨૦૧૩૨ થી ૫૫૬ લગી
 અબ્બાસી ખલીફાઓની રાજ્યવાની હતી. ૬ પેગમ્બર સાહેબના કાકા હજ-
 રત અબ્બાસી વંશજોએ જગદાદમાં ઇસ્લામી રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તે અ-
 બ્બાસી ખલીફાઓનું રાજ્ય કહેવાય છે. તે સુમારે ૫૦૦ વરસ લગી
 ચાલ્યું. ૭ તુર્કસ્તાનમાં હરાકઅરબી અથવા ખાદિયા એક પ્રાંત છે.

અભિમાન રૂપ વાવાઝડું, લઈને તેને ગુમ થયું,
તાર્તરીપૂર^૧ ચઢી આવીને, ઓચિંતું ઘસડી ગયું. ૮૫

૩ ખગદાદના ખલીફાઓએ વિદ્યા હુન્નરને આપેલો
આશ્રય.

જો જઈને જન કોઈ, સુણે શિક્ષાને કાને,
તો રજકરણ પ્રત્યેક, જણાવે છે તે સ્થાને;
હતો ચળકતો સૂર્ય, અહીં ઇસ્લામી જ્યારે,
હતી હવા જીન્દગી, બક્ષનારી અહિં ત્યારે;
અહીંથી આથેન્સની^૨ આખમાં, ફરી અતન્ય પડયું હતું,
જીવતું થઈ નામ યુનાનનું,^૩ આ સ્થળથીજ થયું છતું. ૮૬
સોક્રટીસ^૪ લુકમાન,^૫ તણાં સુક્તાઈળ છાનાં,
બુકરાતના સુભેદ, પાઠ પ્લેટોના ઢાનાં;
સોલનના^૬ કાનૂન, એરિસ્ટોટલની શિક્ષા,
પડયાં કબરમાં હતાં, થતી જેની ન નિરિક્ષા;
આવી અહીંજ તૂટી જુઓ, મ્હોર અવાચક તેગની,
પથરગી આ ઉદ્યાનથી,^૭ સુગંધ પ્રસરી જેમની. ૮૭

૧ એ ચીન ની ઉત્તરે એક મોટો દેશ છે. ત્યાંના લોકોએ અખ્યાસીઓનું રાજ્ય લઈ લીધું. ૨ એ ગ્રીસની રાજધાની છે. ૩ ગ્રીસ. ૪ એ ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની ઇ. સ. ૫૦૦ ૪૬૯ માં જન્મ્યો અને ઇ. સ. ૫૦૦ ૩૯૯ માં મૃત્યુ પામ્યો. ૫ એ તત્ત્વજ્ઞાની મુસલમાનોમાં પ્રખ્યાત છે. યૂરોપિયનો તેને ઇસપ કહે છે, અને તેણે રચેલી વાર્તાઓના પુસ્તકને ઇસપનીતિ કહે છે. ઇ. સ. ૫૦૦ ૬૦૦ વરસ ઉપર તે ગ્રીસમાં હયાત હતો. ૬ એ વિદ્વાન પુરુષે પ્રાચીનકાળમાં આથેન્સના રાજના કાયદા રચ્યા હતા. ૭ ખગીઓ-આમ.

વિદ્યાપર ત્યાં પ્રેમ, હોતો એવો તે વારે,
મલમ શોધતો હોય, કોઈ ધાયલ જ્યમ પ્યારે;
કમી થતી નહિ તૃષા^૧, તેમની કોઈ પ્રકારે,
ઓલાતો ન લગાર, અગ્નિ વૃષ્ટિની ધારે;
અંથો યૂનાન મિસર થકી, જોડેા હૂંપર લાવતા,
પુસ્તકના થોકેથોક નિત, રાજ્યભવનમાં^૨ આવતા. ૮૮

જે તારા પૂર્વમાં^૩, નાખતા પ્રકાશ ત્યારે,
તે પશ્ચિમ^૪ લગી હતા, પ્રકાશિત કિરણો દ્વારે;
પાર્સ, લંડન, રોમ, તણી પુસ્તકશાળાઓ,
દોંપે હજી જેમની, સજી અંધર્નો માળાઓ;
મચ્છો રહ્યો હતો કંઈ દેશમાં, શોર જેમનો કાનમાં,
તે સૂતા છે બગદાદના, જઈને કબરસ્તાનમાં. ૮૯

કૂફાને^૫ સંભર,^૬ નગરનાં તે મેદાન,
મળ્યા હતા જ્યાં ધણા, શિષ્યશાસ્ત્રી^૭ વિદ્વાન;
ફેલાયાં ગોળનાં, માપનાં સાધન તેથી,
જણાઈ અટકળ લાગ થકી પૂરાની જેથી;
કરો રહ્યો ઝમાનો ત્યાં હજી, વિલાપ અંતરજ્વાળથી,
તે અબ્બાસી કુળની સલા^૮, ક્યાં ગઈ લાંબા કાળથી. ૯૦

૧ તરશ. ૨ રાજમહેલ. ૩ એશિયાખંડમાં. ૪ યૂરોપખંડમાં. ૫ એ સીરિયામાં એક શહેર છે. ૬ એ પણ સીરિયામાં એક શહેર છે. ૭ ઇજિપ્તના ૮ બગદાદના ખલીફાઓમાંના કેટલાક વિદ્વાન ધણા શોખીન હતા. તેમણે ગોળાનું માપ શોધવાને માટે કૂફા અને સંજરનાં મેદાનોમાં ધણીકવાર વિદ્વાન શિષ્યશાસ્ત્રીઓની સલાઓ ભરી હતી.

સમશકંદથી રપેન, લગી ભેતાં કંઈ ઠામે,
 સ્થાપી હર્તા તેમણે, વેધશાળા^૧ બહુ ગામે;
 કાસિયૂનને^૨ મુશગાનો^૩ ભૂમિથી નળે,
 આ અવાજ આવતો, સુણાય ઉભય ઠેકાણે;
 કે નિશાનિયો આ જેમના, ચબૂતરાઓની રહી,
 તે ઇસ્લામી ભેતિપિયો,^૪ આજે ગૂમ થયા કહી. ૯૧

૪ તે સમયે મુસલમાનોએ ચોમેર કરેલો વિધાનો પ્રસાર
 અને તેમણે વિધાની જુદી જુદી શાખાઓમાં
 કરેલો સુધારો વધારો.

અંધકાર ઇતિહાસ તણા શોધક જે આજે,
 નિયમ જેમના જુદા, શોધ કરવાના રાજે;^૫
 ભેવામાં પુસ્તકો, કશું બાકી નહિ રાખ્યું,
 પૃથ્વીના પૃષ્ઠને,^૬ જેમણે છાણી નાંખ્યું;
 હૃંભરાબું અંતર તેમણું, અરખોએજ પ્રમાણભે,^૭
 શિખબું તપાસ કરતાં જોડી, એજ પ્રજાએ જાણભે. ૯૨
 અંધકારમાં હતો, પૂરો ઇતિહાસ વિંટાયો,
 કથા વારતા તણો, સિતારો^૮ ગ્રહણે છાયો;

૧ આકાશી પદાર્થોનું નિરિક્ષણ કરવાને માટે પર્વતપર કે કોઈ જોયા
 દેકરા ઉપર મકાન બાંધવામાં આવે છે તે. ૨ એ સીરિયામાં દમસ્કની
 ઉત્તરે એક પહાડ છે. ૩ એ તાતારમાં એક શહેર છે. ૪ ભેપિયો. ૫
 શોભે. ૬ પૃથ્વીની સપાટી. ૭ જાણભે. ૮ તારો.

સદ્ગુણિ રૂપ સૂર્ય, વાહનાંમાં સંતાયો,
 સંશયમાં^૧ સાક્ષીનો, પ્રદેશ હતો ઢંકાયો;
 અરબોએ તે મારગ વિશે, દીપક^૨ એક પ્રગટ કર્યો,
 પ્રત્યેક કાફલાનો જડયો, જેનાથી પત્તો ખરો. ૬૩
 વચનામૃત^૩ નર્મો તણ્યા, શોધતું મંડળ એકે,
 જેણે ખોળ્યા હતા, બનાવટિયા પ્રત્યેકે;
 ગુપ્ત જૂઠના છિદ્ર, કર્યો ખુલાં સૌ તેણે,
 બંધ કર્યો પ્રત્યેક, વાદાનાં^૪ મોઢાં જેણે;
 ક્રમવાર^૫ ન્યાય તજવીજનાં, કાનૂનો તેણે કર્યા,
 હીંદુ ન ચાલવા કોઈ પણ, અસત્યનું જાહેર. ૬૪
 સહેલી સફર હરેક, એજ ધુનમાં કર્યો દીધી,
 એજ શોખમાં ધુમી; ખબર ભૂતળની લીધી;
 ધર્મજ્ઞાનનો સુણ્યો, ખબરો જેની પાસે,
 મૂળ હકીકત ટીકા, સહિત મેળવી ઉઢાસે;^૬
 પારખી ચઢાવ્યો કસોટીએ, તેને પૂરી રીતથી,
 લહેજત પોતે ચાખી પછી, હોંધી બિબ્બને પ્રીતથી. ૬૫
 વાતો કથનારમાં, છિદ્ર દેખી દર્શાવ્યાં,
 ખુબિયો અને કલંક, સ્પષ્ટ કર્યોને સમજાવ્યાં;
 ધર્મગુરૂના દોષ, દક્ષતાથી^૭ દેખાડ્યા,
 આચાર્યનાં^૮ કલંક, છૂટથી સર્વ જણાવ્યાં;
 પટ^૯ પવિત્રતાના ઢોંગનું, તોડયું નિર્ભયતા થકી,
 પંડિત કે યોગી કોઈને, મેલ્યો નહિ ખાકી નકી. ૬૬

૧ સંદેહ. ૨ દીવો. ૩ હદીસ એટલે પેગમ્બર સાહેબનાં વચન. ૪ તકરાર કરનાર. ૫ અનુક્રમે. ૬ આનંદ. ૭ ડહાપણ. ૮ ધર્મગુરૂઓ. ૯ લૂગડું-પડદો.

હઠીસ^૧ કથનારને, ગ્રંથ પૂરાવાના જે,
સ્વતંત્રતા તેમની, બતાવે છે તે આજે;
સ્વધર્મિયોપર હતો, માત્ર નહિ આ એહિસાને,
ખૈલ પ્રત્યોનુંય, એથી દોરાયું ધ્યાન;
જે સ્વતંત્રતામાં સર્વથી, આજે છે આગળ ગયા,
તે સ્પષ્ટ^૨ બતાવે કે તેઓ, સ્વતંત્ર^૩ કથારથકી થયા. ૯૭

વિનાશ પામ્યા હતા, રસિક વાણીના ગ્રંથો,
હતા અભણ્યા રૂઢ,^૪ મૌઢ^૫ ભાષાના પંથો;
રોમ તણી શૈલિનો,^૬ હતો દીપક ઓલાયો,
ધરાનીયોનો અગ્નિ, યુગાર્ધ જતો દેખાયો;
જેવી ઓચિંતી અરણની વિદ્યુત્તા^૭ ઝબકી ઘણી,
ખુલ્લીની ખુલ્લી રહી ગઈ, આંખો સર્વ જનો તણી. ૯૮

સુભાષિત^૮ ભાષણો, સુણ્યાં અરબોનાં જેવાં,
છટાદાર વર્ણનો, નિહાળ્યાં નજરે તેવાં;
મનમાં તે કાવ્યનો, ચઢેલો તે આવેશ,^૯
સાગર સમ ભાષણો તાણું તે વહન^{૧૦} વિશેષ;
મોહક વાડ્યો તે સાંભળ્યાં, તે મનહર ફકરા છતાં,
તો સમજ્યા કે બાણે અમે, આજ લગી મૂંગા હતા. ૯૯

હતી ન આવડ વખાણ, કે નિંદાની યાદ,
વર્ણવવાની હતી, ન ઢબ હર્ષ^{૧૧} કે વિષાદ;^{૧૨}

૧ પેગમ્બર સાહેબના મુખનાં વચનો. ૨ ખુલ્લું. ૩ છટા. ૪ રૂ-
દીપ્ત. ૫ મોટી. ૬ છટા. ૭ વિજગી. ૮ અસરકારક. ૯ બુરસો. ૧૦
પવાહ-વહેવં. ૧૧ ખુશી. ૧૨ શોક.

જાણીતો ન પ્રકાર, શા'લુપણની શિક્ષાનો,
 દફનાએલો^૧ હતો, કલમ જીલનો ખજનો;
 ગાતાં આ ગાયન સૌ જનો, શિખ્યા તેમનાથી નકી,
 છૂટી થઇ જીલ અવર^૨ તણી, અરખોની વાચા^૩ થકી. ૧૦૦
 પ્રસર્યું^૪ વૈદકશાસ્ત્ર, તેમનાથી સૌ સ્થાન,
 પામી જેથીં અનેક, પ્રજા વૈદકનું જ્ઞાન;
 પૂર્વમાંજ એકલી, તેમની નહોતી ખ્યાતી,^૫
 પશ્ચિમમાં સચ્ચાઈ, હતી તે માન્ય^૬ કરાતી;
 નામીયું સેલરનું^૭ વિષે, એક દવાખાનું હતું,
 તે પશ્ચિમમાં અરખો તણી, સુગંધ બહુ ફેલાવતું. ૧૦૧
 અખૂનકર^૮ અતિ કુશળ, અલોઈસા^૯ બહુ શાણો,
 હુસેનસીના^{૧૦} ઘણો, પ્રતીણ હકીમ પિછાણો;

૧ દટાએલો. ૨ ખીજ. ૩ ખાલી. ૪ ફેલાયું. ૫ નામના. ૬ કબુલ.
 ૭ એ ઇટાલીમાં એક શહેર છે. ૮ અખુનકરાઝી એ પ્રખ્યાત હકીમ
 (વૈદ) ઇરાનના રૂં પ્રાંતનો વતની હતો. તેણે લાંબી મુદત લગી પોતાના
 વતનમાં ને જગદ્દમાં વૈદકનો ધંધો ચલાવ્યો હતો. તેણે ૩૧૩ ગ્રંથ લખ્યા છે.
 જેમાંના ઘણાખરા વૈદકના છે. તેનો દિવસી સં ૩૨૦ માં કાળ થયો. ૯
 અલીઘખ્તેઇસા એને ચેમ્બર્લન સાઇકલોપિડિયામાં ઇસ્લામી નામીયા વૈદોમાંનો
 એક ગણેલો છે. ૧૦ હુસેનઘખ્તેસીના એટલે યુરોપિયનો જેમને અવિસીના
 કહે છે તે બુઅલીસીનાનો જન્મ જુખારા શહેરમાં ૬૦ સં ૫૮૩ માં થયો
 હતો. નાનપણથીજ તેમણે સાહિત્ય, વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને ગણિત તરફ
 સારૂં લક્ષ આપવા માંડ્યું હતું, અને તેઓ એક પ્રસિદ્ધ મુસલમાન વૈદ
 તથા તત્ત્વજ્ઞાની નીવડ્યા હતા. ૧૮ વરસની વયે પુરતા પ્રમાણમાં વિદ્યા

હતો અધિક નિપૂણ,^૧ હુનેનઘરહાક^૨ સુધીર,
હકીમ શિરોમણી, અયાબેતાર^૩ સુવીર;
અનુગામી^૪ છે સૌ એમના, વેદો પૂર્વ પ્રદેશના,
એમનાજ પશ્ચિમવાશિયો, આભારી છે હમેશના. ૧૦૨

ધર્મ અર્થ^૫ સાધવા^૬ તણા શાસ્ત્રો હિતકારી,
સિદ્ધ^૭ પદારથજ્ઞાન, અને વેદક ગુણકારી;
તત્ત્વજ્ઞાન,^૮ વેપાર, રસાયન,^૯ અભિજ્ઞ, ખગોળ,^{૧૦}

જ્યાસ કરી રહ્યા પછી તેમણે વેદકનો ધર્મો શરૂ કર્યો, જેમાં કુતેહમ-
દીની સાથે આગળ વધતાં વધતાં છેવટે તેઓ બમદાદ રાજધાનીમાં શહે-
નશાહી વૈદની પદ્ધતિએ પહોંચ્યા હતા. જુદા જુદા વિષયો ઉપર તેમણે ૪૦
અંશે રચેલા હતા. જેમાંના ધણાખરાનો તો હાલમાં પત્તો પણ લાગતો
નથી તોપણ શિક્ષા, કાનૂન વગેરે ત્રણ ચાર ઉપયોગી અને વિદ્યતાભરેલાં
પુસ્તકો હમણાં અસ્તીત્વમાં છે. ૪૦ સં ૧૦૩૭ માં તેઓ ૫૪ વર્ષની
ઉંમરે ખરાનમાંના હમદાન શહેરમાં મરણ પામ્યા. ૧ કુશળ. ૨ હુનેન-
ઘરહાક એ પ્રખ્યાત હકીમ ખ્રિસ્તિ હતો અને ઇરાક અરબીમાં જન્મ વસ્યો
હતો. અબ્બાસીખલીફા મુતવક્કસના વખતમાં એ બા'પા-તરખાતાનો મુખ્ય
અધિકારી હતો તેથી તેને ઇસ્લામી હકીમોમાં ગણેલો છે. ૩ અયાહીદીન
ઘબ્નેબેતાર એ નામીયો હકીમ સ્પેનનો રહેનાર હતો. એણે દૂરદૂરની મુ-
સાફરીઓ કરીને વનસ્પતિનો શોધ કરી ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. તે ૯૦
સં ૬૪૬ માં મરણ પામ્યો. ૪ પાછળ જનાર-અનુકરણ કરનાર. ૫
ધન. ૬ મેળવવા. ૭ પદાર્થના ગુણ-સામાન્યધર્મનો. ૮ શિક્ષા આપનાર
શાસ્ત્ર. ૯ તત્ત્વબોધ. ૧૦ એ અથવા વધારે પદાર્થોના રસની મેળવણી
કરવાથી જુદાજ ગુણનો પદાર્થ અને છે તે. ૧૦ જેમાં આકાશી પદાર્થોનું
વર્ણન કરેલું હોય છે તે.

ચંત્રશાસ્ત્ર,^૧ કૃષિશાસ્ત્ર,^૨ શિલ્પશાસ્ત્ર^૩ને ભૂગોળ;
 એમની જાહેરે જ્યાં તમે, તપાસ કરશે મનથકી,
 તો નિશાનિયો ત્યાં તેમનાં, પગલાંની મળશે નકી. ૧૦૩
 થયો અરબનો પાયમાલ જોકે ઉદ્ધાન,^૪
 પણ દુનિયાં કરો રહી, તેમના ગુણનું ગાન;
 વૃષ્ટિ તેમની લોલાલ્હેર, કરો ગઈ સો કાર,
 કાળા ગોરા ઉપર, અરબનો છે ઉપકાર;
 જે આજ પ્રજાઓ છે બની, સર્વથકી શિરોમણી.
 અરબોની તે રેશે સદા, સર્મિન્દી^૫ મનમાં ઘણી. ૧૦૪

૩ ઇસ્લામની પડતી અને તેનાં કારણ.

૧ ધર્મ નીતિનો અભાવ, સદ્વર્તનનું તજવું અને રા-
 જ્યાધિકારની સાથે મનુષ્યત્વનું ગુમાવી દેવું.

નિયમો ઇસ્લામના, રહ્યા કાયમ જ્યાં સૂધી,
 સ્વધર્મિયોનાં રહ્યાં, શુદ્ધ^૧ વર્તન શુધ ભુદ્ધિ;
 નિર્મળ મધ જ્યાં લગી, રહ્યું જેવી શુધ આપ,
 જ્યાં લગી ચાંદી રહી, ભેગથી પૂરી સાફ;

૧ જેમાં યત્રોની બનાવટ વર્ણવેલી હોય છે તે. ૨ ખેતીવાડીની વિદ્યા.
 ૩ હમારતો બાંધવાની વિદ્યા. ૪ બગીચો. ૫ લજવાએલી. ૬ ચોખ્ખાં
 આચરણ.

ત્યાં લગી કોઈ ઇસ્લામની, સામે શર હતો નહિ,
વાવટો એક ચોખાબુએ, ગળકી રહ્યો હતો સહી. ૧૦૫

પણ સફાઈનો ઝરો, થયો મેલો જે વારે,
થયો ગૂંમ સદ્ધર્મ તણો શુભ હેતુ ત્યારે;
શિરે ગરૂંડની^૧ રહી, ન ખાકી છાયા છેક,
ત્યારે પૂરો થયો, કરાર પ્રભુનો નેકર^૨;

“ નથોં અમે બગાડ્યો કોમને, હમણા લગી અહેતથી,
દુનિયામાં જ્યાંલગોં કોઈ જન, ખુદ પોતે બગડ્યો નથી. ” ૧૦૬

પડતા દિન તેમના, હવે આઠ્યા દુનિયામાં,
વશોંને તે ઉદવસ્ત,^૩ થવા લાગ્યા વસુધામાં;
મેળા સૌ તેમના, છેક વિખરાવા લાગ્યા,
સુધર્યા જેવા હતા, બગડવા તે અનુરાગ્યા:^૪
લીલી ખેતી સૌ તેમની, દહેરો ખાઈ બળી ગઈ,
દુનિયામાં ઘટા છવાઈને, અલોપ^૫ આંખ થકી થઈ. ૧૦૭

રહ્યાં તેમની કને, નહીં દોલત કે માન,
સુભાગ્ય ને ધન થયાં, સંગ તણ અંતર્ધાન^૬;
ગયાં મેલોં તેમને, સુવિધા, કળા, વિશેકે,
વિનાશ પામી સર્વ, ખૂબિયો એકે એકે;
જેતાં વર્તન ઇસ્લામ કે, રહ્યું ધર્મનું^૭ નામનું,
માનો તો માત્ર રહી ગયું, નામ એક ઇસ્લામનું. ૧૦૮

૧ ધર્મને ગરૂંડની ઉપમા આપેલી છે, ગરૂંડની એટલે ધર્મની.

૨ કલ્યાણ કરનારો. ૩ ઉગડ. ૪ પ્રીતિ રાખવા લાગ્યા-કામ કરવા લાગ્યા.

૫ સંતાઈ ગઈ. ૬ ગૂંમ થયાં.

કેઈ ટેકરો હોય, જીએ એવો કે ત્યાંથી,
 નજર નીચે આવતી, હોય સૌ દુનિયા જ્યાંથી;
 તેના ઉપર ચઢે, કેઈ ડાહ્યા નર એક,
 જન મંડળનો જુએ, તમારો તે નર છેક;
 તેા કામોમાં તે એટલો, ફરક દૃષ્ટિએ દેખશે,
 કે દુનિયાને ઉપર તણે, થઈ ગયેલી પેખશે. ૧૦૬
 જોશે તે ચોમેર, નજરથી બાગ અનેક,
 કંઈ તેા લીલાહંમ, સ્વર્ગવાડી સમ છેક;
 ઘણાક તેનાથકી, ઉતરતા પણ ખીલેલા,
 કંઈક જણાશે વળી, તાજગી^૧ રહિત સુકેલા;
 જો કે તરૂંઓપર^૨ તેમના, બોજ ન પત્રોનો હોંસે,
 તોપણ તરૂં હોંસે થનાર તે, ભવિષ્યમાં નજરો વિષે. ૧૧૦
 એક બાગ પછી અંતિ, ઘણો વેરાન જણાશે,
 જેમાં ચારે મેર, ધૂળ ઉડતી દેખાશે;
 જેના ઉપર જરા, તાજગીનું નહિ નામ,
 લીલી કાળો જેનો, બળી ખરો પડી તમામ;
 ફળ પૂલ આવવાની કરી, આશ નહીં જેના વિષે,
 જોતાં નજરે જેના તરૂં, બળતણને લાયક હોંસે. ૧૧૧
 જ્યાં વરસાદ હમેશ, એરતું કામ કરે છે,
 વૃષ્ટિ જ્યાં માણેકઠારોની અફળ ઠરે છે;
 કરતાં ઘણો પ્રયત્ન, થાય વેરાન વિશેષ,
 વસંત કે પાનખર, રૂંતુ માફક નહિ લેશે;

ત્યાં પળે પળે આવી રહ્યો, એવો કાન અવાજ છે,
વેરાન બાગ ઇસ્લામનો, જીવો ખરેખર આજ છે. ૧૧૨

તેહિજર્જી^૧ ધર્મનું, વહાણું નિર્ભય કે જેનો.
ફુનિયાની ચોમેર, વાવટા પહોંચ્યો તેનો;
જેને આકૃત કોઈ, ન રોકી શકી હમેશ,
અટક્યું આમાન^૨ કે, નહીં કુલઝમમાં^૩ લેશ;

સાતે સમુદ્ર જેણે જીવો, ખેડ્યા અતિ ઉમંગમાં,
તે આવીને અંતે અહિં, ફૂંચ્યું ગંગા^૪ તરંગમાં^૫. ૧૧૩

કાન ધરીને મુણે, કદી શિક્ષા લેનાર,
તો હિમાચળ^૬ થકી, સિલોન^૭ સુધી આવાર;
પૃથ્વી પર્વત પત્ર,^૮ પુષ્પ^૯ બણે કરી નાદ,
કરી રહ્યાં છે ખિન્ન^{૧૦} પણે એવી ફરિયાદ;

કે જેમનાર્થો જન જાતિને, આભિમાન કાલે હતું,
તેમનાર્થો આજે હિન્દને, લાગ-છન લાગ્યું છે છતું. ૧૧૪

જતો રહ્યો જો રાજ્ય તણો અધિકાર તમારો,
તો ન કાંઈ તે વિષે, તમારો હતો ઇન્કાર;

૧ હિન્દુ ઓ અર્ધસ્તાનમાં એક પ્રાંત છે એની રાજધાની
મક્કા છે. મક્કામાં ઇસ્લામી ધર્મ નીકળ્યો માટે એને હિન્દુધર્મ લખ્યો
છે. ૨ એ અર્ધસ્તાનમાં એક પ્રાંત છે. એની રાજધાની મસ્કત છે
તેને લગતો જો અખાત છે તેને આમાનનો અખાત કહે છે. ૩ રાતા
સમુદ્રને અરબલોક કુલઝમ કહે છે. ૪ ગંગા નદી. ૫. મોગા. ૬ હિમાલય
પર્વત. ૭ લંકા. ૮ પાંદડાં. ૯ ફૂલ. ૧૦ દુઃખી થઇને.

ઉપાય કેનો કાળ-ચક્ર^૧ આગળ ચાલે છે ?
કદી સિંકદર^૨ અહીં, કદી દારા^૩ મ્હાલે છે;
નયો બાદશાહી કે આખરે, ઈશ્વરપણું વિચારજો,
આજે છે તે જો આપણી, કાલ પરાઈ ધારજો. ૧૧૫

જ્યારે ડહાપણુ બરી, થઈ ઇચ્છા ઈશ્વરની,
કે હિતશિક્ષા^૪ થાય, બધે ચાલુ નરવરની:^૫
મયે ધૂમ સદ્ધર્મ, તણી મહિપર સૌ ઠાર,
બક્યો તેથી રાજ્ય તણો તમને અધિકાર;
કે આજ્ઞાઓ સત્શાસ્ત્રની, ફેલાવો દુનિયા વિષે,
માનવો આગળ પ્રભુની કરો, રજૂ દલીલો^૬ દિનનિશે.^૭ ૧૧૬

કરી રહી નિજ ફર્જ, હકૂમત પૂરી જ્યારે,
હવે ન ઇસ્લામને, જરૂર તેની રહો ત્યારે;
પણ હજાર અફસોસ, અરે ! ઉમ્મત નરવરની,
માણસાઈ પણ ઝુમાવો, તેની સાથ પદરની^૮ ?
હકૂમતની તમઉપર હતી, ઝૂલ એક જાણે અરે,
દૈવત તમારું, તે ઊડતાં, ગયું જણાઈ આખરે. ૧૧૭
જોતાં કેમો ધણી, ઝમાનામાં છે એવી,
કે આવશ્યકતા ન, હકૂમતની જ્યાં તેવી:

૧ ઝમાનાનું ચક્ર. ૨ એ શ્રીસનો પાદશાહ હતો. તેણે દુનિયાનો ધણો ખરો ભાગ જીતી લીધો અને ઇ. સ. ૫૦૦ ૩૨૩ માં બાગિલનમાં ૩૨ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો. ૩ એ ઇરાનનો પાદશાહ હતો. તેની પાસેથી ઇ. સ. ૫૦૦ ૩૩૧ માં સિંકદરે ઇરાનનું રાજ્ય જીતી લીધું. ૪ કમ્યાણુકારી શીખા-મણ. ૫ સર્વોત્તમપુરૂષ-પ્રેમમ્બરસાહેબ. ૬ કારણો. ૭ રાતદિવસ. ૮ ગાંઠની.

પણ આકૃત આવી ન, હથે ઠ્યાંહી આપેર,
 કે છવાઇ ગઇ હોય, અવદશા ઘેરે ઘેર;
 અહિં છે ચક્રોર^૧ ને બાજ સૌ, ભેતાં બિચારી પડે,
 આ સમે અમે એકજ છીએ, પાંખો વાળ વિના અરે. ૧૧૮

તેજ ધર્મ કે હતો, ચરણ^૨ આકાશે જેનો,
 હરેક હૃદમાં હતો, વાવટો ઉડતો તેનો;
 તેજ કોમ કે હતી, પ્રતિષ્ઠિત^૩ જે સૌ કામ,
 તે સમાજ કે હતું, શ્રેષ્ઠ,^૪ જેનું ઉપનામ,^૫
 તેની નિશાની બાકી હવે, માત્ર એટલી છે રહી,
 કે મુસલમાન ગણીએ છીએ, અમેય પોતાને અહિં. ૧૧૯

ભેવા જતાં અમારો, રંગોમાં કે શોણિતમાં,^૬
 કોશિશમાં કે વિચારમાં રસના^૭ કે ચિત્તમાં:
 સ્વભાવમાં કે મિલનમાં ખો^૮ કે આદતમાં,^૯
 વાતચીતમાં તેમ, દરેક અમારા મતમાં:
 નથી બલમનસાઈ રહી જરા, બાકી દિલે વિચારને.
 બે હોય કહારિયે કોઇમાં, આકર્ષિત^{૧૦} તે ધારને. ૧૨૦

હલકાપણું હરેક, અમારી વાત વિષે છે,
 નીચ લોકથી ચાલ, અમારો નકારો દિસે છે;

૧ એની મતલબ એ છે કે ચક્રોર એટલે જીતાએલી અને બાજ એટલે વિજેતા કોમો સૌ બિચારી પડ્યા છે. પ્રજાઓને ઉપમા આપેલી છે. ૨ પગ. ૩ આબરુદાર. ૪ ઉત્તમ. ૫ ધક્કા. ૬ લોકી. ૭ જલ. ૮-૯ ટેવ. ૧૦ એકાએક.

છીએ અમે બાપના, નામને ડાઘ સ્વરૂપે,
 પગલું અમારું સ્વદેશોને છે લાજીન રૂપે,
 ખોઈ છે પૂર્વજેની^૧ બધી, અમે આબરૂ આ સમે,
 અરબોની સર્વે શ્રેષ્ઠતા, ડુબાર્વો દીધી છે અમે. ૧૨૧

કોમોમાં નથી માન, સભાઓમાં નહિ માપ,
 સ્નેહ સ્વજનમાં કે ન, પરાયાંથી મેળાપ;
 મિબજમાં છે સુરતો, મગજમાં ગર્વ વિશેષ,
 નીચપણું ખ્યાલમાં, પ્રવિણતા સાથે દ્રેષ;^૨
 અંતરમાં છાની શત્રુતા, બહોર મિત્રાચાર છે,
 મતલબનો વિનય^૩ બતાવોયે, મતલબનો સત્કાર છે. ૧૨૨

અમે ન અધિકારીના, ભેદથી વાકિફગાર,
 મેળવો નથી આબરૂ, કામદારો મોઝાર;^૪
 કીર્તિ પામવા યોગ્ય, અમે નથી સદ્વિદ્યામાં,
 નથી માન મેળવું, કળામાં^૫ કે ધંધામાં;
 નોકરી પામવા યોગ્ય કે, પદ^૬ અમારો પાસે નથી,
 વેગળા ઘણા રહીએ અમે, સોદાગરીના લાભથી. ૧૨૩

છે ભૂંડી સ્થિતિ કરી, પડતોએ છેક અમારી,
 પહોંચી ગઈ છે દૂર, અધિક, અમારો ખુવારી;
 થઈ ગઈ આબરૂ, હતી નહોતી દુનિયામાં,
 નથી સંભવ કે હવે, આવીએ ઊંચ દશામાં;

૧ બાપદાદા. ૨ વેર. ૩ નમ્રતા. ૪ મો. ૫ હુબર. ૬ ડીમી-દરબજો.

(૪૫)

આધારે એક ઉમેદને, છીએ પડેલા સૌ અમે,
સ્વર્ગ પામવાની આશપર, માત્ર છૂંદોએ આ સમે. ૧૨૪

દેશાટનની હોંસ, અમારામાં નહિં લેશ,
ધૈર્ય મહિમા^૧ થકી, અભક્ષ્યા છૂંદોએ વિશેષ;
હૃદિ આગળ દિસે, દિવાલો ધરની જે છે,
વાસ્તવિક ક્ષિતિજ,^૨ અમારા મનથી એ છે;

માછલાં કેંક થઇ એકઠાં, કોઇ સરોવરમાં રહે,
તેનેજ સહા મનથી તેઓ, સૌ દુનિયા માની લહે. ૧૨૫

પાર્શ્વ, ઇસ્તમ્બોલ,^૩ પિરામિડ,^૪ નહેર સરોવર,
જંગલ, પર્વત, બેટ, દેશ, દરિયો, ઉપસાગર;
એજ તરેહના ઘણા ખરાં બીજાં પણ નામ,
ઐથોમાં વાંચોએ, અહોનિશ^૫ ઠામોઠામ;

પણ જ્યાં સૂધી ના જેઓએ, કહ્યોએ શી ખાત્રી થકી,
કે છે તે સૌ આકાશપર, કે ધરતી ઉપર નકી. ૧૨૬

તે અમૂલ્ય પુંજ કે, મૂળ હોલતનું માનો,
સુધરેલા દેશની, ભલાઈ તણો ખબરો;
ઐઘ પૂંજ તે સુખી, પ્રજાઓની મન બણો,
તે હોલત કાળ છે, અંતરે એવું આણો;

૧ મોઠાઈ. ૨ કોઇ જગાથી બધી તરફ ૯૦ અંશને અંતરે થઇને
જન્ય એવું મહાવર્તુળ દોરીએ તે. ૩ એ તુર્કસ્તાનની રાજધાની છે. ૪ એ
મિસર દેશમાં પ્રાચીનકાળની ધણીજ પ્રખ્યાત પથ્થરની ઇમારત છે. ૫
શતદિવસ.

નર્થો કદર અમારી નજરમાં, તેની જુઓ જરાય છે,
એમની એમ બરબાદ સૌ, ફાગટ તે થઇ જાય છે. ૧૨૭

માગે પૈસો એક, અમારી પાસે જ્યારે,
અમને થોડો ઘણો, જણાશે બોલો ત્યારે;
પણ દુનિયાને ધર્મ તણી પૂંછ કે જેની,
જીવતરમાં પ્રત્યેક, અમોલી છે પણ તેની;
તેને ઉડાવવામાં અમે, ક'જુસાઇ કરતા નથી,
તે લુટાવવા ઉદારતા, હમેશ વાપરીએ છતી. ૧૨૮

રાત દિવસના શ્વાસ, બધા ગર્જાએ જે વારે,
બહુ થોડા નીકળે, શ્વાસ તેમાંથી ત્યારે;
કે જેમાં કાલને, કાજ કે સંઘર્ષ થાય,
એ રીતે દિનરાત, નિરંતર આડ્યાં જાય;
જાણે વાકિફ નર્થો કોઇપણ, અમારા વિષે આ ભવે,
કે કોઇ પણમાં શ્વાસ આ, છેલ્લા નીકળે છે હવે. ૧૨૯

૨ દુર્દશામાં પડેલી હાલની મુસલમાન પ્રજાની બીજી
ઉદ્યોગી પ્રજાઓની સાથે સરખામણી.

સૌ રસ્તા જે પ્રજા, પસાર કરી ચૂકી છે,
ઢરેક વસ્તુ તણા, વિધાન ભરી ચૂકી છે;
હરેક બોલો શિરે, ઉઠાવેલો છે ભારે,
મરી ચૂકી છે પ્રથમ, થઈ છે જીવતી ત્યારે;

એવીજ રીતે હજી માર્ગની, ખતે ખોળ તેઓ કરે,
જાણે જવાનું છે તેમને, હજીએ લાંબે અંતરે. ૧૩૦

સુતા નથી ઊંઘમાં, ચેનથી તે આવાર,
નથી તૃપ્તિ પામતા, પરિશ્રમથી કે, ^૧ ઠાર;
ખોતા મૂડી નથી, ગાંઠની કહી ચિરામી, ^૨
ગુમાવતા નથી જેઓ, કહી પણ કોઈ નકામી;
થાકે ન આલવાથી તેઓ, કે ન જરા ગભરાય છે,
આગળ વધી ગયા છે ઘણા, ને નિત વધતા જાય છે. ૧૩૧

પણ હમણાં લગીં અમે, હતા ત્યાં સ્થિર થઈ ઠરોંએ,
અનિજ પેઠે ભાર, પૃથ્વીની પીઠે કરોંએ;
મહોંપર એવા છીએ, અમે કે છીએ ન જાણે,
નવરા ખેડા છીએ, છેક એવા આ ટાણે;
કે જાણે હતાં જરૂરનાં, જે કામો દુનિયા વિષે,
તે કરી ચુક્યા, એકજ હવે, મરવાનું બાકી દિસે. ૧૩૨

આહિ બીજી જેટલી, પ્રજાઓ શ્રેષ્ઠ જણાય,
ખુદ સુભાગ્ય તેમને, આજ સ્વાધિન દેખાય;
ઈજ્જત વ્યાપારમાં, ખ્યાતિ દોલતમાં ભારી,
મદદગાર ચઢતોના, સમયના જે અનુસારી; ^૩
સંતતિની ^૪ કેળવણી થકી, નવરા નથી જરા જેઓ,
બેફિકરા નથી સ્વઅતિનું, બળ વધારવામાં તેઓ. ૧૩૩
દુકાન છે તેમની, બહાર તેઓનું જાણે,
તેમનોજ વ્યાપાર, તેમ વ્યવહાર પ્રમાણે;

૧ કોઈ. ૨ આરામ લેવામાં. ૩ અતસરનારા. ૪ ઉપકરણો.

મસજો છે પૃથ્વીપર, તેમનો બહુ વ્યાપાર,
 કરે કામ તેમનાં, હબરો જન કે ઠાર.
 તેમના ઉપર કામગ્રીનો, જુવો હવે આધાર છે.
 તેમનીજ આંકીસો અને, તેઓજ દફતરદાર છે. ૧૩૪

દરેક હરબારમાં, તેઓ છે આળેદાર,
 હરેક સરકારમાં, તેઓ મોટા આવાર;
 લક્ષણ કે ચાલમાં, નથી તે બેઇતબાર,
 વાતચીત કરણોમાં, નથી બદનામ લગાર;
 ઇનકાર નથી કદિ તેમને, હુજર કે ધંધાથકી,
 કરતાં પરિશ્રમ કે ચૈતરૂં, ગણે કલંક ન તે નકી. ૧૩૫

પડે કહી જો તેઓ, પડીને ભગૃત થાય,
 માર પડે જો કહી, બચોને નિકળી જાય;
 હરેક સાંચા વિષે, ઢળાતાં નહિં કશો વાર,
 ફરે રંગ તો બહલાતાં નહિં ઢીલ લગાર;
 માગણી સમયની મન વિષે, સમજી લે જલહી જેઓ,
 જોળખે વિચક્ષણતા^૧ થકી, કટાક્ષ^૨ કાળતણા તેઓ. ૧૩૬

ભીંચી છે એટલી, પરંતુ નજર અમારી,
 ચઢતી પડતી દશા, દેખિયે એકજ ધારી;
 અમને હમણાં લગી, ખબર પણ લેશ કહો છે,
 કે ઊત્તિ^૩ મુડદાલ, કૂતરી કોણ અહીં છે,
 જે તરફ આંખ ભીંચી કરી, અમે દ્રષ્ટિયે દેખિયે,
 તે ઠામ જમાનો અમથકી, ઘણો ઉતરતો પેખિયે. ૧૩૭

સદા જમાના તણી, ઇશારત એમ જણાય,
 કે અનુસરતાં મને, નિભાવ અહોનિશ થાય;
 મળતા મુજને થવા, પેરવી ન કરે મારી,
 તો અંતે હું દૂર, ખસું તેનાથી હારી;
 નહિ સદાય એક દિશા તરફ, જતી નાવ દેખાય છે,
 માટે ચાલો તેણી તરફ, પવન જેમનો વાય છે. ૧૩૮
 રૂંતું પાનખર તણો, વાયરો વાઈ રહ્યો છે,
 ખુલખુલનો ખાગમાં, સાફ બદલાઈ ગયો છે;
 ઘણા દિવસથી દષ્ટિ, માળીની ફરી જણાયે.
 શોભા કુંજનો^૧ હવે, કોઈ ઘડોમાં ગુમ થાય;
 સ્વપ્ના વિપત્તિનાં^૨ દૃષ્ટિયે, પડી રહ્યાં છે જે અહીં,
 બેતાં પ્રભાત મહા કષ્ટનો, હવે આવવાનો સહી. ૧૩૯
 દરિદ્રતા સર્વદા, પાપનું મૂળ મનાય,
 રહે પ્રમાણિકપણું,^૩ સ્થીર જેથી ન કદાય;
 “વસૂ^૪ વિના નર પશૂ”, સમાન સદાય ગણાય,
 અપવાસી કે ભક્ત, જનો જેથી ડગોં બાય;
 તે ઇસ્લામીયો શિરે બુવો, છવાઈ રહિ એવી અહીં,
 કે બાણે ઇસ્લામી તણી, એજ નિશાની છે સહી. ૧૪૦
 શોખવે તે યુક્તિયો, ઘણીક હગો કરવાની,
 દહે મનમાં બૂઠની, લગાડે તે મનમાની;
 બદધાનતના વિવિધ,^૫ પ્રકાર અનેક સુઝાડે,
 બૂઠા બૂઠા પ્રપંચ,^૬ ખુશામદના દેખાડે;

૧ બગીચો. ૨ દુઃખ. ૩ ચોખ્ખી ધાનત. ૪ પૈસો. ૫ તરેહતરેહના.

આ મંત્ર આમ અજમાવતાં, અર્થ^૧ ન જો તેનો સરે,
તો જીખ માગનારા પછી, બનાવો દે તે આખરે. ૧૪૧

અહીં અમારા વિના, પ્રજાઓ છે જે હાલ,
તેમાં સુખી સહસ્ર,^૨ હોંસે તો બે ફગાલ;
અમો વિષે લાખમાં, હોંસે છે બે ધનવાન,
અર્ધદગ્ધ^૩ સો અને, ખોંજ બિલુક^૪ સમાન;
જો જરા શરમને સોંપોંએ, કામ કદી તો બાણોંએ,
ડૂબ્યા કેવા દુઃખમાં છોંએ, તે મન વિષે પિછાણોંએ. ૧૪૨

૩ ખાનદાની ઇસ્લામી લોકોનું વર્તન અને તેમની
અવદશા.

કાળચક્રથી થયાં, જોયાં કુળ જે ધુળધાણી,
નિજ બાહુબળથી ન, કરે જે ખૂદ કમાણી;
તે સૌએ મન વિષે, ઠરાવ કયોં છે આમ,
કે જીવતર માર્ગોંને, પૂરું કરવું આ ઠામ;
તેથી તપાસ કરતાં મળે, કદરદાન જે ગામમાં,
માગતા અને ખાતા તેઓ, જઈ પહોંચે તે ઠામમાં. ૧૪૩
નવીન દુખિયાતણા, ઠંગ એવા દેખાય,
જે થોડા કાળથી, આક્રતોમાં પીડાય;

છે દુનિયા તેમના, વિષે હજી વાકિફગાર,
 કે તે કોના પુત્ર, પૌત્ર કે છે વિસ્તાર;
 તેમને દેશ પરદેશમાં, સર્વ પિછાણે છે સહી,
 જાણીતું છે કુળ જેમના, માતપિતા કેડું અહીં. ૧૪૪

પણ પામ્યા છે નાશ, જેમના નામ નિશાની,
 થઇ છે વાતો હવે, જેમની છેક પુરાની;
 કહાણી કિસ્સા વિષે, વાત જેની વંચાય,
 વંશજથી એમના, હવે સૌ સંકોચાય;
 તેમની કદરદાની કશી, રહી નથી આ કામમાં,
 આપે ન કોઈ પણ તેમને, ભિક્ષા લોકો ગામમાં. ૧૪૫

ઘણાક મિજલસ તણી, સદા ચલભો ભરનારા,
 ગાંસડિયો ઘાસની, ઘણાક લઈ ફરનારા;
 ઘણાક ઘેરે ઘેર, ભીખ માગી ખાનારા,
 કે જન કરી લાંઘણો, મરણને શરણ થનારા;
 એ પૂછે કે કઈ ખાણનાં, રત્નો આ રખડે અહીં,
 તો નીકળશે શાહો^૧ તણા, વંશજ કે તેમાં સહી. ૧૪૬

એમનાજ પૂર્વજો, હતા મહા સત્તાધારી,
 કરતા વૃદ્ધ જીવાન, જેમની તાબેદારી;
 હતા એજ વિશ્રામ^૨-કામ દુર્ભળ દુખિયાના,
 થતા રજી જ્યાં ઇસ્કંદાન^૩ દલમના^૪ દાના;

૧ પાદશાહ. ૨ આરામ લેવાની જગ્યા. ૩ ઇરાનની આગલી રાજ-
 ધાનીનું શહેર. ૪ એ ઇરાનની સીમા ઉપર કાસ્પિયન સમુદ્રની દક્ષિણે
 જહોજલાલીવાળું એક ઇસ્લામી રાજ્ય હતું.

(૫૨)

કરતા રખવાળી દેશની, એજ પૈથતાથી છતા,
એમનાજ ભવ્ય ભવન^૧ વિષે, વીર^૨ પુરુષ નિપજ્યા હતા. ૧૪૭

હે ઈસ્લામી કેમ ! લાજ લાગે આ ભારે,

કે શાહોનો વંશ, બીખ માગે સૌ દ્વારે;

બેઇએ જે દૃષ્ટિયે, દરિદ્રી તે દેખાય,

જે સુણિયે કાનથી, ગરીબીમાં રીખાય;

યોગ્યતા તેમનામાં નથી, કોઈ કામ ધંધા વિષે,

કદો હોય લાયકી કાંઈ તો, માગી ખાવાની દોસે. ૧૪૮

સંકટ કે વૈતરૂં, કલંક રૂપે જે જાણે,

અપકીર્તિ^૩ રૂપ હુનર, કળા ધંધો મન આણે;

ખેતી ને વ્યાપાર, કઠણ સમજે જે હાલ,

માને મનમાં ફિરંગીનો પૈસો મુડદાલ;

તે કેમ ચહે સુખ શરીરના, વળી આખરૂં અંતરે,

ડૂબી ન હશે કદિ કાલ તો, આજે તે રૂબશે ખર. ૧૪૯

નોકરી જે હોય તો, પ્રતિષ્ઠા^૪ વની પિછાણો,

કમાય કદિ રોટલો, ગેરઆખરૂંનો જાણો;

સેવા મળો હોય તો, અધિક નિર્લજ્જતા^૫ તેમાં,

ભાગ્યોદયની^૬ આશ, રખાય પછી શું જોમાં;

થાય છે સોખતી જે તેઓ, કદી અમીરોના નહીં,

તો તોખા કરનારા દોસે, બચવા અપરાધો થકી. ૧૫૦

૧ દબદબા બરેલો મહેલ. ૨ બહાદુર પુરુષ. ૩ નામોશી. ૪ આ-
ખર. ૫ ગેરઆખરૂં. ૬ નશીબ ઉપડવું તે.

સોળતમાં તેમની, રહી ગાય ને વગાડે,
 ક્યાંહિ મસ્કરા બની, હશીને ખૂબ હસાડે;
 ચેષ્ટાથી^૧ રીઝવી, ક્યાંહિ મેળવે ધનામ,
 ગાળ ખાય કરી ક્યાંહિ, અટક્યાણાનાં કામ;
 એવાં કામો જન અવર પણ, અનેક સ્થાન વિષે કરે,
 પણ બને ન તે બીજા થકી, આ લોકો જેવાં ખરે. ૧૫૧

૪ ઇસ્લામી અમીરોનું મોજમજમાં પડવું.

સ્થિતિ અમીરો તણી, દેખીએ જો દિનનિશે,
 બિજા તેમના સ્વભાવ ને બંધારણ દીસે;
 અયોગ્યને તે યોગ્ય, સદા મનમાં માને છે,
 અયોગ્ય કર્મો વિષે, જન્મ સાર્થક^૨ જાણે છે;
 તેમનાથીજ ખ્યાતિ ઘણી, ધર્મશાસ્ત્રની છે થઈ!
 ઇસ્લામ કરે છે અર્થ બહુ, જુઓ તેમનાથી અહીં! ૧૫૨
 છે મંડળીં તેમનાં, વચન ઉપર કુર્બાન,
 સૌ તેને વાજબી, ઘટિત કહી આપે માન;
 ભૂલ તેમની વાત, વિષે દેખે ન હુમેશ,
 કોઈ કામ તેમનું, ગણે અઘટીત ન લેશ;
 કહીં શકે કોણ તે સુખથકી, છે જેવા તે તેમને,
 હીલા બનાવી ગર્વિષ્ટ^૩ બહુ, સોળતીંયોએ જેમને. ૧૫૩

૧ મસ્કરી. ૨ જન્મ લીધાનું સાફ ફળ મેળવવું તે. ૩ અહંકારી.

દુનિયાને ધર્મનું, મૂળ દોલત દેખાય,
 જોતાં બાથું તેજ, સ્વર્ગનું પણ સમજાય;
 જેને પ્રભુથી નબી, સુલેમાને હતી ચાહી,
 કસરાની^૧ નામના, જેથી જન્મમાં ફેલાઈ;
 બાણીતું નામ થયું બધે, હાતમનું^૨ જેથી અહીં,
 હજરત યૂસફ^૩ બંધુ વિષે, પૂજ્ય^૪ બન્યા તેથી સહી. ૧૫૪

૧ ધરાનનો બાદશાહ નૌશરવાં આદિલ. ૨ અર્ધસ્તાનમાં એક ધણેજ નામાન્કિત ઉદાર દીલનો પરોપકારી મહાપુરુષ થઇ ગયો. ૩ ઇબ્રાહિમ પેગમ્બરના પૌત્ર યાફૂજ પેગમ્બરના એ દીકરા હતા. બાર બાઈઓમાં એ સૌથી નાના અને ધણેજ ખુબસુરત હતા. તેને લીધે પિતાની પ્રીતિ એમના ઉપર સૌથી વધારે હતી. તેથી એમના ઝોરમાન બાઈઓ એમના ઉપર ધણી ઈર્ષા રાખવા લાગ્યા. એક દહાડે લાગ જોઇને પિતાને છેતરીને તેઓ હજરત યૂસફને બાદશાહવસ્થામાંજ જંગલમાં લઈ ગયા અને મારી નાંખવાના ઇરાદાથી તેમને એક કૂવામાં નાખી દીધા. ત્યાંથી આવીને પિતાને જણાવ્યું કે યૂસફને તો વરૂંએ મારી ખાધા. તેથી પુત્રવિયોગના દુઃખથી હજરત યાફૂજ રડી રડીને આંધળા થયા. પરંતુ કૂવેથી હજરત યૂસફના બાઈઓના ગયા પછી તરતજ પાણી જરવાને માટે એક વણ્ણારે આવ્યો તેણે હજરત યૂસફને કૂવામાંથી કાઢીને મિસરમાં લઇ જઈ વેચી દીધા હતા. ને ત્યાં ધણાં સંકરો વેઠ્યા પછી અંતે તેઓ મિસરના હાકેમ થયા હતા. ત્યાર પછી ધણે વર્ષે સીરિયા ને આબુબાલુના મુલકમાં ભારે દુકાળ પડવાથી એમના બાઈ મિસરના હાકેમની મદદ મેળવવા ગયા. તો ત્યાંના હાકેમ હજરત યૂસફ હતા. પ્રથમ હજરત યૂસફે ને અંતે બાઈઓએ એક ખીજને ઓળખ્યા. તેથી તેમના બાઈઓ બચતીત થઈ ગ-બરાવા લાગ્યા. પરંતુ હજરત યૂસફે મોટા મનથી તેમનો ભારે અપરાધ માફ કર્યો, અને બંધુબાવથી તેમની એવી તો બરદાશ કરી કે તેઓ હજરત યૂસફ પેગમ્બરને અંતઃકરણથી પૂજ્ય ગણવા લાગ્યા. ૪ પૂજવા લાયક.

(૫૫)

છે આ તેને મળી, અમીરોથી મોટાઈ,
 કે તે દુર્ભાગ્યનું,^૧ મૂળ કે છે સમજાઈ;
 કે ગફલત અજ્ઞાન તણી તે પૂંછ મનાય,
 કે મદિરાની^૨ કેફ, વડાઈ ગર્વ ગણાય;
 અમૃત સમાન દુનિયા વિષે, જે સર્વદા ગણાય છે,
 તે આ લોકો માટે જુઓ, જેરી હવા જણાય છે. ૧૫૫
 વહન^૩ એક મેરથી, હોલતે જ્યાં દર્શાવ્યું,
 કે સાથે દારિદ્ર^૪, ખોળ બાબુથી આવ્યું;
 પડછાયો જે સદન, ઉપર હોલતનો આવ્યો,
 કે ત્યાંથી વૃદ્ધિએ, તરત અધિકાર ઉઠાવ્યો;
 બાજુ નાણું અહિં કોઈને, માફક નથી પ્રમાણુને,
 જ્યમ કીડીને પાંખો નથી, હિતકારી ઉર આવ્યુને. ૧૫૬
 જે ટેવો સર્વમાં, હમેશ કલંક મનાય,
 છે જેનો સંબંધ પશુની સાથે સદાય;
 લુચ્ચા જે આદતો, છુપાવે છે સૌ ઠામ,
 નીચ લોક પણ કદી, નથી કરતા જે કામ;
 માતાના દૂધ સમાન તે, છે ધનવાનોને અહીં,
 પ્રભુ કે પેગમ્બરની જરા, બીક તેમને છે નહિં. ૧૫૭
 લાગ્યું જો તેમનું, કદી મન મોજમઝામાં,
 તો તેમાં ધન માલ, ઉડાવે નિત્ય નકામાં;
 મોઠો સ્વાદ જો કદી, તેમને પ્રેમ ચખાડે,
 તો હોલતને પૂરેપૂરો રસ્તો દેખાડે,

૧ કમનથીબ. ૨ દારૂ. ૩ મોદ. ૪ મરીખાઈ.

માગવા અને ખાવા પછી, લાગે તે આખર સહી,
 એમજ વિનાશ પામી ગયાં, અનેક જિંચ કુળો અહિં. ૧૫૮
 નિજના આરંભનો, તેમને છે ન વિચાર,
 કે ન હોંસે અંતરે, અંતની ફિકર લગાર;
 સંતતિની કેળવણી તણી ચિન્તા ન જરાય,
 કેામનો અપકીર્તિની, કદો લાગણી ન થાય;
 દુનિયા હૈપર કે ધર્મપર, નથી કથો હક એમનો,
 જગદીશ્વર આગળ વિચરતાં, થશે હાલ શો તેમનો. ૧૫૯
 કેાઈ પ્રબલ દુર્દશા, વિષે આવે છે જ્યારે,
 શ્રીમંતોનું પ્રથમ, સ્વરૂપ^૧ ફરે છે ત્યારે;
 રહે તેમનામાં ન, કુશળતા^૨ કે ગુણ સારા,
 સદ્બુદ્ધિ સર્વધર્મ, ગણે ત્યાંથી પોખારા;
 દરકાર માન અપમાનની, નહીં તેમના મન વિષે,
 પરવા ન સ્વર્ગ કે નર્કની, બીજી દુનિયામાં હોંસે. ૧૬૦
 બુલ્લમો સહેનારના, ફેદન^૩ની બીક ન રાખે,
 કંગાલોની સ્થિતિ, ભેધને દયા ન દાખે;^૪
 દિલે સદા લાલચો, કામનાઓનું^૫ ધ્યાન,
 ભલકાને મોજમાં, રહે પ્રતિદિન ગુલતાન;
 ગફલતની ભરનિદ્રા વિષે, કશું ન બીજું જ્ઞાન છે,
 ખુદને પણ ભૂલી જાય છે, છેવટ લગી ન જાન છે. ૧૬૧
 છે દુનિયા હેરાન, દુકાળ થકી જો આજે,
 તો ન ફિકર કેમકે, ભર્યું નિજ ઘર સુખસાજે;

ઉન્મતના^૧ બાગમાં, પાનખર ફૂંતું હોંસે છે,
તો ખુશ છે કે પુષ્પ,^૨-વૃષ્ટિ નિજ બાગ વિષે છે;
હક છે ન તેમનાપર કશો, મનુષ્ય જાતિનો સહી,
જન જાતિથી છે તેમનો, એક ભાગ જૂદો અહિં. ૧૬૨

ક્યાં તે લોકો માન, રહિત અને ધનવંત,
ખાનપાનમાં સદા, રહે છે જે નિશ્ચિંત;
મુલ્યવાન પોષાક, શરીરે સજે હમેશ,
સદન જેમના સ્વર્ગ, વાડોંથી વિમળ^૩ વિશેષ;
નહિ સ્વારી વિના તેઓ કદી, ડગલું એક ભરે અહીં,
વળી ગાનતાન વણુ તેમને, ચાલે એક ઘડી નહીં. ૧૬૩

સેવામાં તેમની, રહે કે જન તૈયાર,
રાખે છે તાયફા,^૪ નિજ સોળત ઓઝાર;
મિજાજમાં જેમના, અતિ સુઘડાઈ હોંસે છે,
નાબુકાઈ જેમના, સુકોમળ અંગ વિષે છે;
બહુ કસ્તુરી વપરાય છે, ઔષધ તણા વિપાકમાં,^૫
શેરોને લેખે ચોપડે, અત્તર નિજ પોષાકમાં. ૧૬૪

થાય કેમ તેમના, સ્વજાતિલા, લાચાર,
ચેન જેમને છે ન, જમાનાથી પળવાર;
સ્વારી માટે અન્ધ, ન સેવામાં નોકર છે,
સુવા બિછાનું કે ન, કોઈ રહેવાને ઘર છે;

૧ એક પેગમ્બરને માનનારાઓનું ટોળું-મુસલમાનોની કોમ. ૨ ફૂલનો વરસાદ. ૩ સ્વચ્છ. ૪ નાયનારી ગુણકાઓની ટોળી. ૫ બનાવટ.

(૫૮)

રેાટલો ન ખાવાને હોંસે, કે ન પહેરવા ચીર^૧ છે,
તદબીર^૨ હોય ઉલટી સદા, તો ખોટી તકલીર^૩ છે. ૧૬૫

૫ માણસ માત્ર ઉપર પ્રીતિ રાખવા વિષે કુરાને શ-
રીફના બોધ તરફ દુર્લક્ષ^૪.

સર્વોત્તમ વાણીનો, પાઠ આ પ્રથમ પિછાણો,
કે “મણુતણું કુટુંબ, સર્વ જન ભાતિ બણો;
છે જગદીશ્વર તણો, તેજ દુનિયામાં પ્યારો,
કે પ્રાણી માત્રથી, સ્નેહ રાખે જે સારો;
શ્રદ્ધા,^૫ ભક્તિ કે ધર્મ સૌ, માનો એને સર્વદા,
માણસ માણસના કામમાં, દુનિયામાં આવે સદા”. ૧૬૬

૬ હાલના મુસલમાનોની નીતિ રીતિની સાથે યૂરો-
પિયનોની નીતિ રીતિની સરખામણી.

વર્તન હતું જેમનું, પુષ્ક આ વચન પ્રમાણે,
તે સર્વે છે જોયી, અવસ્થામાં આ ટાણે;
પામ્યા છે શ્રેષ્ઠતા, સર્વપર તે આવાર,
માણુસાઇનો હોંસે, તેમના પર આધાર;

૧ લુગડું. ૨ યુક્તિ. ૩ નજીબ. ૪ બેપરવાઈ. ૫ વિશ્વાસ.

ધર્મશાસ્ત્રના અજ્ઞાનથી, જે કરાર તોડ્યા અમે,
પશ્ચિમના લોકે અમલમાં, આણ્યા તે સૌ આ સમે. ૧૬૭

ઇસ્લામી જેમને, માર્ગ ભૂલેલા બાણે,
ઉમેદ નથી સુક્તિની,^૧ જેમને એમ પ્રમાણે;
જે ન સ્વર્ગના સુખો, માણવાના અધિકારી,
ભાગ્યમાં ન જેમના, અપ્સરાઓ^૨ ખુશકારી;
મૃત્યુ પામ્યા પછી જેમનો, સદાય નર્કનિવાસ છે,
ખોરાક થોરનો ને પિવા, બિનું પાણી ખાસ છે. ૧૬૮

છે તે નિજ દેશ ને, ધર્મ હુપર કુર્બાન,
પાડે પૂર્ણ હાજતો, પરસ્પરની ધરી ધ્યાન;
તેમાં જે શ્રીમંત, જનો ને છે વિદ્વાન,
તે સૌ જનનું ચહે, સદા કલ્યાણ સમાન;
આ કીર્તિચંદ્ર બાણે હતો, અમારોજ હિસ્સો સદા,
હતો નિશાનો ઇસ્લામી તણી, સ્વદેશપ્રીતિ સર્વદા. ૧૬૯

ધનવાનોની લક્ષ્મી, ગરીબો કેરી હામ,
લેખકોતણા લેખ, જ્ઞાનોના તર્ક તમામ;
વક્તાનાં ભાષણો, શૂરવીરોનું શૂર,
યોદ્ધાઓનાં શસ્ત્ર, શાહનું બળ ભરપૂર;
આશાઓ અનેક મનતણી, ઉમંગ અતિ ઉભરાય છે,
તે સ્વદેશો અને સ્વદેશપર, ત્યાં કુર્બાન જણાય છે. ૧૭૦

૧ મોક્ષ-નબત. ૨ સ્વર્ગમાંની પરીઓ. ૩ અસરકારક બોલનાર.
૪ ભગવાન.

ચઢતી જે તેમની, તમે ખુદી દેખો છો,
 પૃથ્વીપર જેમને, વિજયવંતા^૧ પેખો છો;
 દુનિયા છે તેમની, બધી આજ્ઞાનિકત^૨ જાણે,
 ચઢિયાતા જે હોંસે, ગગનથી પણ આ ટાણે;
 આ કૃળ ખચીત કરી તેમનાં, પુરૂષાર્થના^૩ પિછાણે,
 નિજ દેશદાઝનાં સર્વ એ, પરિણામે ઉર આણે. ૧૭૧

૭ ધનવાન મુસલમાનો હાલમાં કેવી રીતનું પુન્ય દાન કરે છે.

જે ધનવાનો અમો, વિષે છે હિંમતવાન,
 સર્વમાન્ય^૪ જેમની, સખાવત છે આ સ્થાન;
 છે શ્રદ્ધા તેમની, જેમના હૃપર ભારે,
 દાન ધર્મ તે કરે, ભાવથી ત્યાં આવારે;
 આળસમાં કાળ ગુમાવી જે, મોજ લોગવે સર્વદા,
 નોકરો તેમના તંગીમાં, વેઠે ઝાઝી આપદા. ૧૭૨
 જો ચાલે બોધકો, તણા ઉપદેશ પ્રમાણે,
 તો વસુ ખરચ્યા વિના, મોક્ષની ઉમેદ આણે;
 હોય ટેવ અપવાસ, અને ભક્તિની હમેશ,
 તો ન કયામત તણી અંતરે બીક વિશેષ;
 જો બનાવી દીધું નગરમાં, ભક્તિસ્થાન કોઈ કદા,
 તો જમાવી દીધો સ્વર્ગમાં, પોતાનો પાયો સદા. ૧૭૩

૧ ક્ષતેહમંદ. ૨ કુકમમાં રહેનાર. ૩ બહાદુરી. ૪ સર્વ લોકોએ કપ્પુલ કરેલી.

મકાન એલું બાંધવાનીં છે ઉમેદ એની,
 કે ન જડે શોધતાં, બેઠ નગરીમાં જેની;
 લક્ષ્મી વડીલો તણી, તમાશામાં ભડાવે,
 ભભકે દેખાડવા, પ્રભૂનું ધન લૂટાવે;
 એમજ છઠ્ઠી ને લગ્નમાં, ધન લાખોનું વાવરે,
 એ છે ઉમંગ સૌ એમનો, એજ ખુશી છે અંતરે. ૧૭૪

પણ મહેલ સદ્ધર્મ, તણે જે જીર્ણ^૧ જણાય,
 જેના બહુ કાળથી, હાલતા સ્તંભ^૨ કળાય;
 કોઈ દિવસનો હોંસે, પડેણે જે આ ઠામ,
 શોધ્યું જડશે નહિ, પછી જેનું અહિં નામ;
 તે પરથી સૌ ઇસ્લામીએ, ધ્યાન ઉઠાવેલું હોંસે,
 તે મકાનનો ઇશ્વર હવે, રક્ષક છે દુનિયા વિષે. ૧૭૫

દરગાહો^૩ સૌ આજ, પડેલી છે વેરાન,
 સાધુ ને શાહની, ઉમેદોના જે સ્થાન;
 ખુલતા જ્યાં અધ્યાત્મ^૪-જ્ઞાનના ભેદ વિશેષ,
 ખેંચાતી જ્યાં દૃષ્ટિ, ફિરરતાઓની^૫ હમેશ;
 પ્રભુના તે આકર્ષણ તણા, ફંદા આજ ગયા કહીં,
 ઇશ્વરના સર્વ પવિત્ર તે, ંદા ગૂમ થયા કહીં. ૧૭૬

૧ જુનો. ૨ મહેલો. ૩ ચાંબલા. ૪ પીરના રોજ-સ્થાનકો. ૫
 પરમેશ્વરને ખોળવાનું જ્ઞાન. ૬ દેવદૂત.

૮ તેમનાં ધર્મશિક્ષણનાં અસલનાં સાધનોની સાથે હાલનાં સાધનોની સરખામણી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં નિપૂણ, નર તે ક્યાં છે આજે,
પરીક્ષકો ધર્મની, વારતાના ક્યાં રાજે;
મૂળ જાણનાર ક્યાં, હોંસે ક્યાં વાદવિવાદી,
ક્યાં હઠીસ^૧ કથનાર, ભાષ્યકારો ક્યાં આઠી;
જે સભા હતી કાલે જુઓ, પ્રકાશમાન ખરેખરી,
ત્યાં ઝાંખો પણ હીપક હવે, નજર નથી પડતો જરી. ૧૭૭

શાળાઓ ક્યાં હોંસે, ધર્મશિક્ષણની આજે,
વિદ્યાની ચોકશી, તણા ક્યાં સ્થાન વિરાજે;
ધર્મશાસ્ત્રના સ્તંભ, હવે ક્યાં તે સંગીન,
ક્યાં છે તે વારસો, નળી સાહિબના લીન;^૨
ઉમ્મતનો કોઈ હોંસે નહિ, મદદગાર રક્ષક હવે,
કાજ^૩ મુક્તી^૪ પંડિત કે, સૂફી^૫ કોઈ આ ભવે. ૧૭૮

ધર્મપુસ્તકો તણા, દફતરો ક્યાં તે આજે,
ક્યાં પ્રભુના જ્ઞાનનું, મનન કરનારા રાજે;

૧ પેગમ્બર સાહેબનાં વચન. ૨ ગર્હ થયેલા. ૩ ઇસ્લામી રાજ્યમાં
જો નામના ન્યાયાધિશો હતા. ૪ મુસલમાની રાજ્યમાં ધર્મશાસ્ત્રના સત્તા-
વાર અભિપ્રાયો લખી આપનાર અધિકારીઓ. ૫ સંત પુરૂષ. તેઓ અ-
ધ્યાત્મવિદ્યા અને યોગમાર્ગમાં ધણા પ્રવિણ હોઈ તે પ્રમાણે ક્રિયા કરી
જાણે છે.

ચાલી તે મંડળી, વિષે આંધી હુખદાઈ,
 કે પ્રભુના તેજની, મશાલો ગઈ ઓલાઈ;
 નજરે પડે ન સાહિત્ય કે, મિજલસમાં જો ઢેખિયે,
 સાકી^૧ શિરોધ ગાનાર કે, તંબૂરો નહિ પેખિયે. ૧૭૬

(વિદ્વાનો.)

કરવો તે વાદ કે, થાય ખાટું મન જેથી,
 લખાણુ એવું કરે, કાળજી કાટે તેથી;
 હલકા ગણવા ગુનેહગાર ળંદાને ચિત્તે,
 ઇસ્લામી બંધુને, અધર્મી કહેવા નિત્યે;
 રીતિ એવી ઇસ્લામના, વિદ્વાનોમાં છે અહિં;
 આગેવાનોમાં પણ દોસે, જોતાં એવી ઢળ સહી. ૧૮૦

પ્રશ્ન પૂછવા જાય, તેમને કોઈ જ્યારે,
 તો જોજો પીઠપર, લઈને આવે ભારે;
 શંકા દુર્ભાગ્યથી, કહી તેમાં તે આણે,
 તો ખિતાબ નારકી^૨ તણો પામે તે ટાણે;
 નિકળે જુરાઈની વાત જો, મુખમાંથી તેના કદા,
 તો મુશ્કિલ છે પછી આવવું, ક્ષેમ કુશળ ત્યાંથી સદા. ૧૮૧
 નસો કહી કંઠની, કોષ આણી પૂલાવે,
 કહી ફીણપર શીણ, તેમને મોઢે આવે;

કહોં સુન્વર કેં જ્ઞાન, કહે છે મુખથી તેને,
 કહોં લાકડી મારવા, ઉગામે છે જે એને;
 કેં નજર ન લાગે, ધર્મના, સ્તંભ આ સમે છે તેઓ,
 નર્મીના સુંદર ^૧સૌજન્યનો, અરે ! નમૂનો છે જેઓ. ૧૮૨

જો ચાહે પુર્ણ થવા, તેમનાથી મળોં કોય,
 તો એ છે શરત કે, મનુષ તે મુસ્લિમ^૨ હોય;
 ચિન્ન^૩ કપાળે હોય, હંડવતનું દેખાતું,
 ન્યુન^૪ ધર્મશાસ્ત્રથી, ન વર્તન હોય જણાતું;
 દાઢી ચઢેલી કે હોઠપર, હોય ન મૂછ મનોહરા,^૫
 હાથી બહે સુરવાળ પણ, હોય ન પહેરેલી જરા. ૧૮૩

શ્રદ્ધામાં વળોં હોય, તેમનો મતાનુસારી^૬,
 શાખા કે મૂળમાં, હોય વાણી નહિ ન્યારી;
 'પ્રતિસ્પર્ધી' શું^૭ હોય, પૂરો જે ચંક્રાશીળ,^૮
 યજમાનોના યથોગાનમાં^૯ જે શામીલ;
 એમાં જો ખામી હોય તો, ધર્મબદ્ધ તે છે સદા,
 જુલજૂગો^{૧૦} સંગ એવા જનો, મળવા યોગ્ય નથી કદા. ૧૮૪

દિલ પ્રસંદ તે હતી, ધર્મ આજ્ઞાઓ બારી,
 મોહિત જેપર હતા, ખ્રિસ્તિ, ચાહૂદી બારી;

૧ માણસાઈના ઉત્તમ ગુણો. ૨ મુસલમાન ૩ કમી. ૪ મનને જેએ
 એવી. ૫ તેમના મત પ્રમાણે ચાલનારો. ૬ સામાવાળિયો. ૭ સાથે. ૮ સંદેહ
 રાખનાર. ૯ જજ માનાર. ૧૦ ધાર્મિક પુરુષો.

(૬૫)

તેની નરમાશયું, સાક્ષી છે કુરાન^૧ આખું.
 ખુદ નર્મોયે શ્રીમુખે, “ ધર્મ સહેલો છે ” બાખું;
 પણ તે હુકમો એના કઠણ, બનાવી દીધા છે અહીં,
 કે બોલે લાગ્યા સમજવા, ઇસ્લામી તેને સહી. ૧૮૫

શિક્ષા કર્હો તેમને, કૌંથી નહિ સદ્વર્તનની,
 દ્વિગ્ચત^૨ કર્હો ભાવથી, કરી નહિ શુદ્ધિ^૩ મનની;
 વધારો દહે એટલી, ઉપરના હુકમો કેરી,
 કે જનને જે બળ, સદા રાખે છે ઘેરી;

જે ધર્મ હતો નિર્મળ ઝરો, ઉત્તમ વર્તનનો સહી,
 ધોવાય ન મુખ એવું કર્યું, જળ જેવું જોતાં અહીં. ૧૮૬

મૂર્તિપૂજા કરે, ખોળ જન તો તે કાફર,^૪
 માને જે પ્રભુતણા, કદી તન^૫ તો તે કાફર;
 નિજ કિબલો^૬ અગ્નિને, ગણે મન તો તે કાફર,
 ચમત્કાર અહતણા, ગણે જન તો તે કાફર;

પણ માર્ગ મોકળો છે જુઓ, ઇસ્લામી જનને અહીં,
 આહે તેની પૂજા કરે, તેમાં બાધ કશો નહીં. ૧૮૭

પેગમ્બરને પ્રભુ, બનાવી દે જે ધારે,
 પદ પેગમ્બરથકી, ઇમામોતલ્લુ^૭ વધારે;

૧ કુરાનસરીફ-એ ઇસ્લામી ધર્મનું મૂળ પુસ્તક અરબી ભાષામાં
 છે એને મુસલમાનો ઇશિરગણી માને છે. ૨ લમાર. ૩ સ્વચ્છતા. ૪
 અધર્મ. ૫ છોકરો. ૬ જે તરફ મોઢું રાખીને ઇશિરભક્તિ કરવામાં આવે
 છે તે. ૭ કાઈ પણ ધર્મગાનમાં જે પ્રમાણ પુરવો મનાયલા છે તે.

બાધાઓ પ્રતિદિન, ચઢાવે કબરો આગે,
 શહીદમદો^૧ કને, જઈ આશિષો માગે;
 એથી ન બાધ આવે કશો, ઈશ્વરના એકત્વમાં,^૨
 ના ફેર પડે ઇમાન કે, ઇસ્લામના મહત્વમાં.^૩ ૧૮૮
 ઈશ્વરનું એકત્વ, બધે ફેલાયું જેથી.
 સત્ય પ્રકાશિત થયું, વસુધા હેપર એથી;
 જેથી કોઈ ભાગ્યો, પછી પ્રભુનો ન મનાયો,
 તેજ ધર્મ હિંદમાં, પ્રવેશ^૪ કરી બદલાયો;
 જેના હેપર ઇસ્લામ બહુ, લાડ સદા કરતો ખરે,
 તે દોલત પણ ઇસ્લામીયો, ગુમાર્તો ગેઠા આખરે. ૧૮૯
 રિપુ^૫ છે ધર્મ-ન્ધતા, સર્વ જનની વસુધામાં,
 જેણે કુજડ કર્યો, સોંકડો ધર ભેતામાં;
 મિજલસ નમરૂદની,^૬ જેથી પામી દુખ પળમાં,
 જેણે ફિરઓનને,^૭ ડૂબાવ્યો બેડા જળમાં;
 ખોવાયો જેના ભેશમાં, અબ્રહામ^૮ ભતે સહી,
 જેથી વહાણ ડૂબ્યું બુઓ, અબ્રહેહેલ^૯ કેરું અડી. ૧૯૦

૧ ધર્મના કાર્યને માટે જે પોતાનો જીવ આપે છે એવા પુરોષો.
 ૨ એકપણું. ૩ મોટાઈ ૪ દાખલ થઈને. ૫ દુશ્મન. ૬ સોરિયામાં હઝ-
 રત ઈબ્રાહીમ પેગમ્બરના વખતમાં એક બાદશાહ હતો. જે પોતાને ઈશ્વર
 કહેવરાવતો. ૭ હઝરત મુસા પેગમ્બરના વખતમાં મિસરમાં એ એક
 બાદશાહ હતો, એ પણ પોતાને ઈશ્વર મનાવતો. ૮ મુસલમાનોના પેગ-
 મ્બર સાહેબના એ કાકા હતા. એમણે ઇસ્લામ કબૂલ કર્યો નહોતો અને
 મરતા લગી પેગમ્બર સાહેબની સાથે તેમણે વેરભાવ રાખ્યો. ૯ એ કુરેશી
 બેકામાં એક મોટો માણસ હતો. એણે પણ ઇસ્લામ કબૂલ ન કરતાં
 જીવતા લગી પેગમ્બર સાહેબની સાથે દુશ્મની રાખી હતી.

તે અદ્ભૂત^૧ વેશમાં, પ્રકાશી રહી આ સ્થાન,
 જેનું પડદા વિષે, છુપાયું છે નુકસાન;
 જે ખ્યાલામાં ઝેર, ભરેલું છે બિલકૂલ,
 તે અમને અમૃત, સમું દેખાય અમૂલ;
 ધર્માન્ધપણાને ધર્મનો, એક ભાગ મન જાણ્યોએ,
 નર્કને અમે દિલથી સદા, ઉત્તમ સ્વર્ગ પિછાણ્યોએ. ૧૬૧

૧૦ મુસલમાનોના હાલના ઉપદેશકોનું વર્તન.

અમને ઉપદેશકે, બોધ આપ્યો છે આમ,
 ધર્મતણાં કે હોય, કદી સંસારી કામ;
 તેમાં શત્રુતણી, પેરવી છે નહિ સારી,
 સદ્ધર્મનો લાજની, નિશાની છે તે ભારી;
 માનો ન વાત કોઈ તમે, તેની સારી સર્વદા,
 દા'ડાને જે દા'ડો કડે, તો સમજે રાત્રી સદા. ૧૬૨
 ખરા માર્ગપર તમે તેમનો ચરણ નિહાળો,
 તો સીધા માર્ગથી, આડકતરાતા ચાલો;
 તેમાં જે દુખ પડે, શિરે તે સડો અખંડે,
 વાગે જે ઠાકરો, ખાઓ ખુશ્ખોઈ તે પંડે,
 જે નોક તેનું નીકળે, ખચી વમળમાંથી કદા,
 તો નાંખા દો નિજ નાવને, તમે વમળ મધ્યે સદા. ૧૬૩

કરતાં એમ સ્વરૂપ, તમારું ને બદલાય,
 પશુ જેવી આદતો, તમારી ને થઇ જાય;
 સ્વભાવ ને ફરી જાય, કદાપી છેક તમારો,
 હાલત બગડી જાય, તમારી એમ વિચારો;
 તો સમજો કે જગદીશનું, એ પશુ એક સ્વરૂપ છે,
 શ્રદ્ધાના નૌતમ^૧ નૂરનો, એ ચળકાટ અનૂપ છે. ૧૬૪

હૌંસે નહિં ધાટમાં, તમે જેવા જન અન્ધ,
 એક તમારાથી, ન ખોળઓતું સૌજન્ય;
 દહેજત નથી કોઇના, ખોજનોમાં તમ જેવી,
 શોભા પોષાકની, ખોળઓની નહિં એવી;
 સરસાઇ તમારી છે જુઓ, હરેક વિદ્યામાં છતી,
 અજ્ઞાનપણમાં પશુ સદા, મોહક ભાવ હૌંસે આત. ૧૬૫

પુરી ન સમજો તમે, કોઇ વસ્તુ પોતાની,
 આપો સદા મહત્વ, નિજ વાતો ગણ્યો ઢાની;
 ઇસ્લામી ધર્મની, તમે પક્ષે છો જ્યારે,
 દોષ રહિત હરેક, ગુનાહથકી છો ત્યારે;
 નથી પુરાઇથી ઇસ્લામીને, હાની કર્યોએ જાણ્યો,
 ભક્તિ ન ખોળની તેમના, ગુનાહ તુલ્ય પિછાણ્યો. ૧૬૬

ને દુરમનનું નામ, કોઇ કાળે કર્યો રમરોએ,
 તે તેને અપમાન, કર્યો ફેપે જીવરોએ;

(૬૯)

ભૂલથી પણ આપીએ, ન તેને સ્વરૂપ સાફ,
ફળ તેનાં દેખશે, કયામતને દિન આફ;
થાઓછો ગુનાહોથી પૂરા, પવિત્ર ભણે તે સમે,
ધિકાર શત્રુપર દેવથી, નાંખો છો જ્યારે તમે. ૧૬૭

૧૧ તેમના ધર્મના જૂઠા જૂઠા પંથો અને તેમાં
ચાલતો કલહ.

સુત્રી^૧ ને ભદ્રી,^૨ વિષે નહિં રનેહ લગારે,
હનકીથી^૩ શાફી,^૪ મળે નહિ કોઈ વારે;
વહાળીયોપર^૫ સદા, સૂફીયોનો^૬ ફિટકાર,
ગેરમુકદ્દહ^૭ કરે, મુકદ્દહો^૮ ધિકાર;
એકજ ઇસ્લામી લોકમાં, જંગ સદા એવો મચે,
કે જેથી ઇશ્વરો ધર્મપર, અહિં આખી દુનિયા હસે. ૧૬૮
જે તેમાં જન કોઇ, સુધારો કરવા ધારે,
તો તેને ચેતાન, સમાન મહા ધિકાર;

૧ મુસલમાની ધર્મમાં એ એક પંથ છે. ૨ મુસલમાનોમાં જે શિ-
યાપંથ કહેવાય છે તેનો એ પેટાપંથ છે. ૩ સુન્ની પંથના પેટાનો એક પંથ,
આ પંથમાં દુનિયામાં સૌથી વધારે માણસો છે. ૪-૫-૬ એ મુસલમાની ધર્મના
પંથ છે. ૭ જે કોઇપણ ઇમામની પેરતી કરતા નથી તે. જેમકે વહાબી
પંથના ભોકો. ૮ જે ભ્રષ્ટ પણ ઇમામની પેરતી કરે છે તે. જેમકે સુન્ની
ભોકો.

એવા તોફાનોથી, લાભ જે કિયે વિશેષ,
 તેનો રસ્તો ખરા, માર્ગથી અલગ હમેશ;
 બરબાદ કરે છે શાસ્ત્રને, ઉભય જનો ઉર આણુજો,
 ગુરૂ અને શિષ્ય બન્ને સદા, ધર્મબ્રહ્મ છે જાણુજો. ૧૯૬
 તેજ ધર્મ કે રનેહ, વડે સાંધ્યાં મન જેણે,
 તિરસ્કાર હૂંર કર્યો, મનોવૃત્તિનો એણે;
 કર્યા દાસ તેમને, અજાણુ હતા જે છેક,
 કર્યા સ્વચ્છ પ્રત્યેક, પ્રજાનાં હૃદય વિશેક;
 તાણક,^૧ તુર્ક,^૨ હંલમ અને, અરબ, હબશ^૩ સર્વે સહી,
 પય સાકરની પેઠે સદા, મળી ગયા ભાવે અહિં. ૨૦૦
 સ્વચ્છ ઝરો તે મલોન, થયો ધર્માન્ધપણથી,
 દ્રેષતણા તે વિષે, કટકો ઘાસ મનુષ્યાથી;
 હતા ભાઈ ને મિત્ર, થયા તે કટ્ટા નેરી,
 પ્રસર્યો અતિ કુસંપ, મુસલમાનોમાં ઝેરી;
 દશ ઈસ્લામી એના હવે, મુશ્કિલ છે મળવા અહીં,
 કે એક ખોળાને દેખને, થાય ખુશી ગનમાં સહી. ૨૦૧
 અમને વાયક હતું, થાત સૌ મિત્ર ઉમંગે,
 થાત હાઠ ધરનાર, મિત્રની દુઃખ પ્રસંગે;
 એક ખોળાના થાત, સહાયક સર્વ હમેશ,
 રનેહીના તોફામાં, બગાડો કરત વિશેષ;
 મિત્રતા: વિષે જ્યારે બગે, હોત એમ દૃઢ આ સમે,
 તો શ્રેષ્ઠ કેમના કરી સફત, મુખથી ગોતાને અમે. ૨૦૨

૧ જેઓ અરબસ્તાનમાં જન્મી ધરાનમાં ઊછરેલા હોય છે તે.
 ૨ તુર્કસ્તાનના વતની. ૩ આખિન્નિયા. એ દેશ આફ્રિકામાં છે.

૧૨ પેગમ્બર સાહેબે ઇસ્લામીઓને પરસ્પર
બ્રાતૃભાવ^૧ રાખવાને આપેલી આજ્ઞા
તરફ દુર્લક્ષ.

જે બૂલત નહિ અમે, વેણ નર્મોનાં સુખદાઈ,
કે “ છે ઇસ્લામીયો, એક બીજાના ભાઈ;
મદદગાર બાતનો,^૨ રહે જ્યાં સુધી બ્રાત,
તેનો ખુશ જગદીશ, સહાયક છે દિનરાત;
તો નિજ વહાણુ બૃથપર નહિ, આવત આકૃત આ સમે,”
અહિં દરિદ્રતામાં પણ સહા, કરત બાદશાહી અમે. ૨૦૩
જે ઘરમાં મન હોય, મળેલાં એક બોંબથી,
હર્ષ શોકમાં હોય. પરસ્પરના સૌ સાથી;
જે ખુશ મન એકલું, ખુશીમાં સર્વ જણાય,
જે દિલગીર એક તો, સર્વ શોકાતુર^૩ થાય;
અભિનંદન^૪ લાયક સદન તે, છે મહા રાજ્યસવનથકી,
જ્યાં હોય કોઈથી એક દલ, મેલું, એ જાણો નકી. ૨૦૪

૧૩ હાલના અને આગલા મુસલમાનોનાં લક્ષણોની
સરખામણી.

ધર્મ પરીક્ષા કાજ, ખોળ કરીયે જે એવી,
કે ઇસ્લામી તણી, ચાલ ચલગત છે કેવી;

૧ બાઇયારો. ૨ ભાઈ. ૩ દીક્ષગીર. ૪ પ્રત્યારકબાદી.

છે જોડું કે ખડું, તેમનું સર્વ બબર,
 છે અસત્ય કે સત્ય, તેમના કોલકરાર;
 તો બહુ થોડા મળશે અહીં, ફેંડા નમૂના તે વિષે,
 નહિં દલીલ તે ઇસ્લામના, મહત્વને લાયક હોંસે. ૨૦૫

હોંસે બેર એટલુંક, નિંદાનું મિજલસમાં,
 કે ખરડાએલો હરેક, છે એ શોણિતમાં;
 બાઈને ન લાઈથી, દરગુજર છે આ ઠામે,
 યોગી ને પંડિત, ન તેનાથી ભય પામે;
 બે હોય ગુપ્ત નિંદા વિષે, મહિરા તણે નિશો અહિં;
 તો મુસલમાનમાં જોળતાં, સાવધ કોઈ હોંસે નહિં. ૨૦૬

અહીં જેમની કને, ચાર પૈસા છે છતમાં,
 તો માણસને તે ન, ગણે માણસ નિજ મતમાં;
 હરિદ્રતાને દુખે, દિલે પામે જે કલેશ,
 તે ખુશીમાં કોઈને, બોઈ શક્તા નથી લેશ;
 અહિં કોઈ ગર્વની કેફમાં, છાકેલો છે સર્વદા,
 ખારના રાગથી કોઈ જન, પામે છે પીડા સદા. ૨૦૭

છે બે અહિં સૌ લોક, એક ખોળના બાઈ,
 છતી ન જેના વિષે, કોઈ પણ હોંસે ખુરાઈ;
 સૌ જન કહે હુમેશ, ભલો જેને હરખાઈ,
 છે જેની મોટાઈ, સર્વને દિલે છપાઈ,
 તો તેનાપર નજરો ઘણી, કોપતણી પડતી હોંસે,
 કાંટાની પેઠે સર્વની, ખટકે તે આંખો વિષે. ૨૦૮

પામે છે દુર્દશા, કોઈ જગી સ્થિતિમાંથી,
 સુભાગ્ય હમણાં લગી, હનું જે જનનું સાથી;
 હમણાં કુકતી હતી, વસુંધા જેને દારે,
 પાંખ વગરનો કર્યો, ઝમાને પણ આવારે;
 તો જીવ, નિજ બાળે છતા, પણ મનમાં ખુશી છેક છે,
 કે આંખો દરિદ્રતા વિષે, સમભાવી જન એક છે. ૨૦૬
 શૂરવીર સમભાવ, રાખનારો જન એક,
 કરે જીવ કુર્બાન, કોમ ઉપર નો છેક;
 તો તેનાપર આજ, મૂંકે છે કોમ પ્રસિદ્ધ,^૧
 કે નિજ મતલબ ગુણ, કાંઈ એમાં છે સિદ્ધ;^૨
 નહિ તો ખીખની કોઈને, ગરજ પડી છે શી અહિં;
 છે આપસ્તર્યથી^૩ સર્વ એ, વાતો મન સમજો સહી. ૨૧૦
 જો રસ્તો તેમના, ભજાનો કાઢે ભાવે,
 તો નાંખે તે વિષે, બને લયમ વિધનો દાવે;
 જો કાને સાંભળે, તેની કીર્તિનો શોર,
 તો નવિન તોહમનો, ઘડે તે ઈર્ષાખોર;
 આ કે ખીખ ભવમાં^૪ ભડે, શ્યામ^૫ થાય મોહું સદા,
 પણ યથાના ડંડા થાય નહિ, એક ભાઈકેરા કદા. ૨૧૧
 જો બે માણસ વિષે, જુઓ છે મિત્રાચારી,
 તો જૂઠાઈ નાંખવા, પેરવી રાખે બારી;
 સળગે બે ટોળિયો, વિષે ટટો જે વારે,
 તો મનોર્થ^૬ નિજ સિદ્ધ, થયેલા મનમાં ધારે;

૧ ખુલ્લું. ૨ નહી. ૩ પોતાની મતલબની. ૪ દુનિયા. ૫ કાળું. ૬
 મનની ઇચ્છાઓ.

બસ એનાથી સારું નથી, કોઈ કામ બીજું અહીં,
એવો મન ગમતો કોઈ પણ, બીજો તમારો છે નહીં. ૨૧૨

હજો, ઉચાપત^૧ ઢાંગ, જુરી ધાનત કરવામાં,
ચાડો, બનાવટ અને, નવાં તોહમત ઘડવામાં;
ઠાઠમાઠમાં વળી, અનેક તરેહના છળમાં,^૨
મિત્રોના કે અન્ય, જનો કેરા મંડળમાં;

અમથી વિશેષ બદનામ કે, લાજ ઘટેલા નહિં જડે,
પછી વધે ન શોભા કેમ અહિં, ઇલામની અમો વડે. ૨૧૩

એવી નિષ્ફળતા અમે, ખુશામદમાં ભેળવોએ,
કે હરેક રીતએ, બીજાનું મન મેળવોએ;
બનાવોએ કે મુર્ખ શિરોમણીને^૩ મતિવાન,^૪
કરો દણએ કે કુશળ, પુરૂષને મૂઠ સમાન;

કેને જિતારી પાડોએ, કેને વળી ચઢાવોએ,
ખાતાવાળા જન સંકડો, એવી રીને બનાવાએ. ૨૧૪

વડો શત્રુ સર્વથી, અમારો તેજ કહાવે,
કે જે અમને ખોડ, અમારી સ્પષ્ટ બતાવે;
શિક્ષા દેનારથી, સદા વિખવાદ^૫ ઉચરોએ,
માર્ગ સુચવનારને, વાટપાડું સમ ગણોએ;

છે એજ એળ જેથી અમે, સર્વ ગુમાવ્યું છે સહી,
જેણે અમને, નોકા ભરી, ડૂબાવો દીધા છે અહીં. ૨૧૫

૧ કોષ્ટ રકમ ઉગ્રવતી તે. ૨ કપટ. ૩ મૂર્ખનો સરદાર. ૪ શુદ્ધિવાન.

અભિનંદન યોગ્ય તે, હતો સર્વોત્તમ કાળ,
 કાયમ જ્યાં લગ્યો હતી, ખિલાફત^૧ ઝાકઝમાળ;
 પેગમ્બરોની માર્ગસુચક છાયા હતો છાઈ,
 હતો સમય કદ્યાણુ,^૨ વૃદ્ધિનો મહા સુખદાર્ધ;
 શોભાયમાન સૌ ન્યાયના, હતા અલંકારે^૩ અતિ,
 વાટિકા^૪ નખી સાહેબની, ફૂંટી ફળી પૂરી હતી. ૨૧૬
 હતી ખુબી તે સમય તણી સૌથી એ ભારે,
 નમતું શિર સર્વનું, શિખામણુ ઉપર ત્યારે;
 ખુદ સાચી વાતથી, માન્ય^૫ ધારણુ નહિ કરતા,
 પ્રભુની વાતો કદી, દિલે કડવી નહિ ગણતા;
 યુપ થતા માલિકો દાસથી, સત્ય વાત સુણતાં સદા,
 ડાશોએ ખલીફાઓ^૬ થકી, લડતો હતો જુઓ કદા. ૨૧૭
 મગરૂરી જેમને, નખીએ કડ્ડો ઉમ્મતની,
 મળી હતી જેમને, વધાઈ ફૂંડી જન્મતની;^૭
 માન્ય હતી જેમની, ન્યાયો^૮ નિષ્ઠા દુનિયામાં,
 ગર્વ ખિલાફત તણી, ગાદિના જે વસુધામાં,
 ફરતા રાત્રિયો વિષે તેઓ, યુપકીથી બહુ સ્થાનમાં,
 કે કોઈ કામ સુણી ખોડ નિજ, લાજે ખુદ નિજ ધ્યાનમાં. ૨૧૮
 છીએ પરંતુ અમે, ઢોર કરતાં કે ઠીક,
 ખુબી ગુમ^૯ કે બાદી,^{૧૦} અમારામાં ન જરીક;

૧ કોઇની જગા ઉપર બેસતું તે. ૨ ભણું. ૩ શોભા-ધરણું. ૪ વાડી.
 ૫ મુગા રહેણું. ૬ કોઇની જગ્યા ઉપર બેસનાર. ૭ સ્વર્ગ. ૮ ન્યાયીપણું.
 ૯ છુપી. ૧૦ બહારની.

ધરાવોએ કે માન, અમે ન ભરાબરોયામાં,
 ગુણ ન પૂર્વના અમે, વિષે હાલના સમામાં;
 શીખામણને એવી દિલે, એર સમાન પ્રમાણીએ,
 કે ભણે પોતાને અમે, પૂરી રીતે પિછાણીએ. ૨૧૬
 જે પૂરી થઈ હોત, અરબ ઉપર ન નખૂવત,^૧
 તે પેગમ્બર કોઈ, અમારા ઉપર આવત;
 કેંક ધર્મના લોક, કુડે^૨ મારગે ચઢેલા,
 કુરાનમાં તેમનાં, વર્ણનો છે આવેલાં;
 તેમજ તે પેગમ્બર તરફ, જે પુસ્તક આવત અહીં,
 તે અમને ખોટા પંથની, દેખાડત વાતો સહી. ૨૨૦
 છે ખુદલું જે હુનર, અમારામાં છે હાલ,
 વિનાશ પામ્યાં પ્રવીણતા વિદ્યા આ કાળ;
 ચાલ ચલણ ને ઢંગ, ગયાં ભગડી સૌ હમણાં,
 દોલત ને આરામ તણા દેખાય ન સમણાં;
 છોડતી નથી સોબત અહીં, એકે પણ અજ્ઞાનતા,
 આગળ વધવા દેતી નથી, ડગલું પણ ધર્માન્ધતા. ૨૨૨

૧૪ ઇસ્લામી અવાંચીન તત્વજ્ઞાનીઓની સ્થિતિ ને
 વર્તન.

શ્રીક લોકનું પુરાણ, તે પંચાંગ પિછાનો,
 તત્વજ્ઞાન કે છે ઠગાઈનો એક ખબનો;

૧ પેગમ્બરી. ૨ ખોટું.

(૭૭)

તપાસમાં જે ઠંથું, નકામું છેક હમેશ,
અવહારમાં જણાય, નહિં અપત્તું જે લેશ;
અર્થોએ અધિક તેને અમે, પ્રભુના સંદેશ થકી,
ઓછી વધતી નહિં માનીએ, કેાઇ વાત જેમાં નકી. ૨૨૨

અબૂર^૧ ને તોરાત,^૨ તથા ઇન્જીલ^૩ કુરાન,^૪
રહ કરવાને યોગ્ય, સર્વ છે એક સમાન;
પણ પ્રાર્થાન મત, શ્રોક લોકના છે જે હાલ,
ફેરવવા યોગ્ય છે, ન કે તેમાં આ કાળ;
ફુનિયાના ચિહ્નો જ્યાં લગી, મટે નહીં અવકાશથી^૫,
ત્યાં લગી રચારો તેમના, રહ કરતા લાયક નથી. ૨૨૩

પરિણામો પાશ્વાત,^૬ સુવિદ્યા અને કળાનાં,
સૈકાથો હિન્દમાં, પ્રકાશિત છે નર્થો છાનાં;
પણ પડઘા નાખિયા, વચે ધર્માન્ધપણાએ,
કે સત્યનો પ્રકાશ, જોઈ સકીએ ના જરાએ;
યુનાની અભિપ્રાયો તણી, છાપ હૃદયમાં છે સહી,
સંદેશો આવે ઈશ્વરી, પણ વિશ્વાસ પડે નહીં. ૨૨૪

હીંસે હવે આ તત્વજ્ઞાન પર જે મરનારા,

૧ હઝરત દાઉદ પેગમ્બર ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૨ હઝરત મુસા પેગમ્બર ઉપર ઉતરેલું પુસ્તક. ૩ હઝરત ઇસા પેગમ્બર (સં.) ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૪ હઝરત મુહમ્મદ (સં.) ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૫ ખાલી જગ્યા. ૬ પશ્ચિમ તરફની-યુરોપમાંની.

ખૂમલો,^૧ બતલીમૂસ,^૨ તણો જે હમ બરનારા;
 એરિટોટલ તણે, ઉમ્મરે શિર ધરનારા,
 પ્લેટોની પેરવી, પૂરા પ્રેમે કરનારા;
 તે સૌ ઘાંચીના બેલથી, કમી લગાર ન આજ છે,
 આખી ઉમ્મર સુધી કૃયા, પરંતુ જ્યાંના ત્યાંજ છે. ૨૨૫
 સંપાદન કરી રહે, પૂરું તે તત્વજ્ઞાન,
 બાંધી પડિતાઇની, પાઘડી પામે માન;
 જે મતિમાં તીવ્રતા,^૩ તેમની કાંઇ દોંસે છે,
 તો તેમનો ચોખ્ખતા, સર્વથી મોટી એ છે;
 જે હડાડાને જિન વદનથી કહ્યો કે તે રાત્રી કદા,
 તો માન્ય કરાવે જગતને, ત્યારે તે છોડે સદા. ૨૨૬
 વળી આવે નિજ પાસ, બણાવે તેને ભાવે,
 આવડતું હોય તે. સ્નેહ સાથે સમજાવે;
 જે શીખ્યા હોય તે, બોલોયો સૌ બતલાવે,
 તેને પોપટ બોલે, નિજ સરખોજ બનાવે;
 છે હસીકરીને લાલ એ, વિદ્યા કેરો એમને,
 મગર થવાનું છે સદા, એના હુપર તેમને. ૨૨૭
 જે પૂછે કે ભાઈ, તમે જે કાંઇ બણ્યા છો,
 તેનો શો અંતરે, કહો હેતુ સમજ્યા છો;

૧ આ માટે જુઓ ૭૫ પા નં. ૧૦૨ ની ' હુસેન સીના ' વિષેની
 કુટનોટ. ૨ એને ટોલોમી પણ કહે છે. એ ગ્રીક તત્વજ્ઞાની હતો. સિકંદ-
 રીઆમાં ૪૦ સં ૫૦ ૨૦૦ વર્ષ ઉપર એ ગણિતશાસ્ત્રી હતો; તેમજ
 બ્રજોળ, ખગોળ વગેરે વિદ્યાઓમાં ધણો પ્રવીણ હતો. ૩ જલદપછી.

છે તેમાં ક્ષાયદો, ધર્મનો કે દુનિયાનો,
 કે કળ બીજું કોઈ, આપ નિજ મનમાં માનો;
 તો ગાંડાની પેઠે મુખે, બહુ વાતો બકશે તેઓ,
 પણ ઉત્તર તેનો કાંઈપણ, આપી શકશે નહિં જેઓ. ૨૨૮
 પેગમ્બરીનું કરી, શકે ન વિવેચન^૧ લેશ,
 સત્ય બતાવી શકે, ન ઇસ્લામનું વિશેષ;
 દેખાડી ના શકે, કુરાન તણી મોટાઈ,
 સમજાવી ના શકે, જ્ઞાન પ્રભુનું સુખદાઈ;
 આ સમે નકાર્યો જણાય છે, સર્વ હલીલો જેમની,
 ચાલતી નથી તોપો વિષે, તરવારો અહિં તેમની. ૨૨૯
 તે પરિશ્રમમાં હોંસે, પડેલા તે આ ઠામ,
 કે જેનું તેમને, ન માલમ છે પરિણામ;
 ભૂલી ગયાં માર્ગ જે, આગલાં મેંઢાં સંધાં,
 તેજ મારગે ચઢ્યાં, થઈ સૌ ધણનાં અંધાં;
 બણતા નથી કે આખરે, કયાં ચાલ્યા જઈશું અમે,
 કે ભૂલ્યા છીએ કે પાધરે, રસ્તે જઈએ આ સમે. ૨૩૦
 છે ચોખ્ખો દાખલો, તેમના શ્રમનો આમ,
 કે કપિયોને^૨ દાઢ, વાઈ હતી કોઈ કામ;
 ચારેગમ તેમણે, અગ્નિ શોધ્યો બહુ વાર,
 પણ તેનો ન પ્રકાશ, જણાયો કોઈ ઠાર;
 પણ એક આગિયો ચળકતો, જોયો નજરે તેમણે,
 તેને આગનું પતંજિયું, સમજી લીધું એમણે. ૨૩૧

સૌએ તેને જઈ, એક દમ પકડી લીધું,
 વીણી લાવી ઘાસ, એકડું તેપર કીધું;
 મંડયા સળગાવવા, સર્વ તેને તે વારે,
 પણ સળગી નહિ આગ, મટી નહિ ટાઢ લગારે;
 એવી રીતે રજની^૧ બધી, શુભાર્થો નાંખી તેમણે,
 મેળવ્યો નહિ આરામ કે, નિજ મહેનતનો જેમણે. ૨૩૨
 જનાવરો જે જતા, હતા ત્યાં થઇને ત્યારે,
 તાણુ ખેંચ તેમની, નજરથી જોતા જ્યારે;
 હતા નાખતા તેઓ, તેમનાપર ફિટકાર,
 કે હાસ્યજનક^૨ કામ, થકી શરમાય લગાર;
 પણ નિજ હઠથી પાછા જરા, ખસતા હતા નહીં છતા,
 ફિટકાર સાંભળીને તેઓ, વિશેષ બડગડતા હતા. ૨૩૩
 દહાડો ઉગતા લગી, તેઓ સમજ્યા નહિ ચિત્તે,
 મૂળ હેતુના રિપુ, જેઓ છં એવી રીતે;
 તે ન દ્રષ્ટિથી બંધેમ, જાળ કાઢે આ વારે,
 પણ પ્રકાશ નાખશે, પ્રભાતે દિનકર^૩ જ્યારે;
 તો સત્ય દેખતાં દ્રષ્ટિએ, તરત માનશે તે છતા,
 કે તેઓ આગિયાને દિલે, ચણુગારી સમજ્યા હતા. ૨૩૪

૧૫ ઇસ્લામી અર્વાચીન વૈદ્યોની સ્થિતિ.

વર્ણો વૈદકપર પૂલે, અમારા વૈદ વધારે,
 જેને સજીવની^૧, ખ્રિસ્તની^૨ પોથી ધારે;
 બતાવવામાં કરે, કંબુસાઈ બહુ જેને,
 કલંક પેઠે ગુપ્ત, સદા રાખે છે એને;
 તે થોડા નુસ્ખાઓતણો^૩, સંગ્રહ છે તે બહુજો,
 જે આવેલા છે એકથી, બીજે મુખે પ્રમાણુજો. ૨૩૫
 છે ન વનસ્પતિ તણી, તેમને વાકિક્ષગારી,
 કે ખનીજની ખખર, નથી જેને હિતકારી;
 છે શરીરની સ્થિતિ, ન વર્ણવવાનું જ્ઞાન,
 કે પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયનની ન પિછાન;
 જળશાસ્ત્ર શિખ્યા છે કે નહીં, વાયુશાસ્ત્ર જોયું કદા,
 તેમના દર્દીયોનો ખરે, રક્ષક છે ઇશ્વર સદા. ૨૩૬
 બૂલ તેમના કોઈ, ન કાનૂનમાં લગાર,
 ન્યૂનતા ન તેમના, સંગ્રહસ્થળ^૪ મોઝાર;
 લખ્યું સદીદી^૫ વિષે, સર્વ સાચું છે જ્ઞાન,
 જીવ નફીસી^૬ તણ્યા, કથનપર છે કુર્બાન;
 જે લખી ગયા છે પૂર્વજો, વિચાર અનુમાનો થકી,
 આકાશમાંથી તે પુસ્તકો, જીવંતેલાં માને નહી ૨૩૭

૧ સજીવન કરનારી. ૨ ઇસાપેગમ્મર ૩ કોઈ રોગના એસડમાં
 જે વસ્તુઓ મેળવવાની હોય તેની યાદી. ૪ સંગ્રહસ્થાન. ૫ એ મૂનાની
 વૈદકશાસ્ત્રમાં પ્રમાણુ ગ્રંથ ગણાય છે. ૬ એ પણ મૂનાની વૈદક શાસ્ત્રમાં
 પ્રમાણુ ગ્રંથ મનાય છે.

૧૬ ઇસ્લામી અર્વાચીન કવિયોની સ્થિતિ..

તે અથો કાવ્યના,^૧ ઘણા અપવિત્ર હોંસે છે,
 કે જે સંડાસથી, બુરા દુર્ગંધ વિષે છે;
 ધરતી જેનાથકી, ઘણી મૂળે છે આળે,
 જેથી આકાશપર, દેવદૂતો બહુ લાળે;
 તારાજ^૨ થયું છે જેથકી, ધર્મશાન તે બાણુજો,
 તે અમારૂં શૈલી શાસ્ત્ર છે, નિજ અંતરમાં આણુજો. ૨૩૮
 જો કંઈ શિક્ષા નરસ, કાવ્યની દિલે વિચારો,
 જો અસત્ય બકવાદ, અયોગ્ય નકામો ધારો;
 તો છે તે કોર્ટ કે, પ્રભુ ન્યાયાધિશ^૩ જેનો,
 બદલો કર્મ સમાન, ઠરાવોછે જ્યાં તેનો;
 તે ઠામ સર્વ અપરાધીયો, છૂટી જશે ઉર આણુજો,
 નફને અમારા કવિજનો, ભારી દેશે તે બાણુજો. ૨૩૯
 છે હલકા વર્ગના, જેટલા નોકર આળે,
 નિજ કમાઈથી તેઓ, લાભ લેનાર વિરાળે;
 ગાન્ધર્વો,^૪ શ્રીમાન, તણા 'નેત્રોતુ' નૂર,^૫
 માગી લાવે કાંઈ, ડફાલી^૬ ફરી જરૂર;
 યજ્ઞ જે ફસાયલા આ હોંસે, ક્ષય રોગની પીડા વિષે,
 તે ઇશ્વર બાણુ કે હવા, કયા હલકેરી હોંસે. ૨૪૦

૧ કવિતા. ૨ નાબૂદ. ૩ ઇન્સાફ કરનાર. ૪ ગરૈયો. ૫ આંખ
 ૬ તેજ ૭ ડફાલી—એક જાતના ફકીર જે હાથમાં ડફ લઈ ઘેર ઘેર
 વગાડતા ને સુઠી અનાજ માગતા ફરે છે તે.

ઉત્પાદક આ કળા, તણા અરગ્રો દુનિયામાં,
 હતો ન તેમાં કોઈ, તેમના સમ વસુધામાં;
 હતી રસિકતા દિલે, જમાને જેની મ્હાની,
 નાશ બંધુએ કરી, તેમની શલ નિશાની;
 તેમના હુનર સંપૂર્ણતા, સર્વ ખોઈ બેઠા ખરે,
 ભેતાં કવિત્વ^૧ પણ જેમણે, ફૂગાવી દીધું આખરે. ૨૪૧
 જીવ ભાષા શાસ્ત્રમાં, જેમની જીભે આબે,
 વર્ણનથી જેમનાં, પ્રકાશિત ધર્મ જણાયો;
 રસનાથી તેમણે, કામ ગરછીનાં કરિયાં,
 હતાં ગરછીથી તીજી^૨, જીભ-કુચડીનાં અણિયાં;
 સૌજન્ય તેમનાં કાવ્યથી, પ્રકાશમાન ગન્યું સહી,
 અતિમાન^૩ તેમને ભાષણે, દુનિયા સર્વ થઈ રહી. ૨૪૨
 તનુજો^૪ જે તેમનાં, અહીં મોહક^૫ વક્તા^૬ છે,
 સૌ જનમાં જેમની, રસિકતા^૭ માન્ય સદા છે;
 પ્રૌઢ વાણીમાં હિંદ, વિષે પંકાતા તેવા,
 બે તે છે કાંઈ તો, હરીફરીને છે એવા;
 કે કવિતા કરતાં જાય છે, આખી ઉમ્મર જેમની,
 તો ગાય ભાંડ મિજલસ વિષે, જઈને ગજલો તેમની. ૨૪૩
 છે ગજલોનો ગ્રંથ, નાચનારીને મહોડે,
 ગાયક^૮ માને પાડ, તેમનો બેહદ કોડે;

૧ કવિતા કરવાની શક્તિ. ૨ ઝીણું. ૩ હાલતીયાલતી, ૪ છોકરાં.
 ૫ મોહ, પમાડનાર. ૬ અસરકારક બોલનાર. ૭ રસ મુકવાની શક્તિ.
 ૮ ગવૈયા.

પૂરા પડે તેમના, અખાડા^૧ વિષે ઉમંગ,
 હુદ મતિના ફૂત, જેમને કે છે રંગ;
 એમણે અમારી બુદ્ધિપર, નાખ્યા છે પડદા અહીં,
 એમણે જ અમને કરી દોધા, બેફિકરા નવરા સહી. ૨૪૪

૧૭ ઇસ્લામી અર્વાચીન ઊંચ જાતિના લોકોની સ્થિતિ.

છે કેળવણી વના, તનુજ ઉત્તમ જાતિનાં,
 સ્થિતિ જેમની ખરાબ, તેમ છે ભૂંડી ગતિના;
 કોઈ કબતર ઉડાવવામાં લે આનંદ,
 લડાવવાનો તેતર છે કોઈને કુછંદ;
 કોઈ તો ચરસ ગાંભ તણાં, મોહિત મનથી થાય છે,
 વળી માજમ કે ચંડૂલનાં, રસિયા કોઈ જણાય છે. ૨૪૫
 હલકા નોકર તણા, તેમને સંગ વિશેષ,
 લુચ્યા અને સ્વછંદો, સાથ મેળાપ હમિશ;
 ભણ્યા ગણ્યા લોકના, છાંયડાથી દૂર ભાગે,
 નિશાળ ને કેળવણી, ઉભય વિષ જેવાં લાગે;
 નીચ લોકની ટોળી વિષે, ગુમાવવી ઉમ્મર સદા,
 તેમને ગાળ દેવી અને, ખાલી ગાળો સર્વદા. ૨૪૬
 વિદ્યાશાળા વિષે, ન જે દેખાય કદાચ,
 જતા આવતા યોગ્ય, મિજલસોમાં ન જણાય;
 પશુ મેળાઓ તણી, વધારે શોભા જઈને,
 ફરતા ખાતા રહે, રાતદિન રાત્રી થઈને;

૧ બદમાશ લોકોને એકઠા મળવાની જગ્યા.

પુસ્તકને શિક્ષકથી ડરી, સદા નાસતા જે ફરે,
 પણ નાચ અને ગાયન વિષે, જણાય સૈાને મોખરે. ૨૪૭
 આ લુચ્ચાઓ તણી, ખોળ કરીએ આ કાળે,
 કે જેમની બાબુથી, હવાપણુ બચીને ચાલે;
 જેમનાથી આખરૂં, વડાઓની થઇ ધૂળ,
 નાશ પામી મોટાઇ, ખાનદાનોની કૂલ;
 તો ઘર ઊજડ કરનાર નિજ, નફ્ટ જેટલા આ થશે,
 ઉત્તમ કુળની ઓલાદનાં, તે સર્વે નિશ્ચય હશે. ૨૪૮
 લઘુ વયમાં તેમની, એવી સંભાળ રખાઇ,
 કે જીવતર કેહીનું, જેમ યુજરે હુખદાઇ;
 ડા'પણુ ભરી કંઇ સમજ, આવવા લાગી જ્યારે,
 માથાપર મઢ^૧ ભરી, જીવાની આવી ત્યારે;
 ખસ હવે અટકવું તેમનું, સુરિકલ છે નિજ ઘર વિષે,
 જઇ સદા અખાડાઓ વિષે, રમત ગમત કરતા હોસે. ૨૪૯
 પ્રેમ રૂંપી મલના, નિશામાં જે ચકચૂર,
 ઘેરેલા નિત પાપણુની ફેજથી જરૂર;
 બકુટીને^૨ નેત્રનાં, ઢઢથી જે પીડાય,
 દિલને હાથે સદા, જેઓ લાચાર જણાય;
 શું કરે પ્રેમ છે તેમના, સ્વભાવમાં વ્યાપક સદા,
 ગરમી ભરેલી બહુ જેમના, મિઝાજમાં છે સર્વદા. ૨૫૦
 છયે દિશામાં પ્રિયા,^૩ કેાઇ કહી બે સંભળાય,
 તો તેનાપર ફિદા, વિના દેખે તે થાય;

સ્વપ્ન વિષે જો કહી, કાંઈ નજરે દેખાય,
 તો તેના નામનું, કરેછે સ્મરણ સદાય;
 ઘેલછા ભરી દેખાય છે, કારકોંઠી સૌની અહીં,
 મજનૂન^૧ અને ફહાદ^૨ છે, જ્યાં જેને જોઈએ તહીં. ૨૫૧
 જો માતા છે દુખી, તેમને ફિકર ન તેની,
 છે જો પિતા અપંગ, જરા ચિન્તા નહિ એની;
 જો ઘરમાં લાંઘણો, થાય તો નહિ દરકાર,
 જૂએ મરે કુટુંબ, દિલે ન ઉચાટ લગાર;
 લગ્ની^૩ લગાડી છે જેમણે, પ્રિયા સંગ મનથી ખરે,
 શી ગરજ રહી પછી તેમને, અન્ય જનોની અંતરે. ૨૫૨
 કુવચન કે ગાળથી, નહિ મનમાં લજવાય,
 જોડા મેભરથી, જરા નહિ સંકોચાય;
 મેળામાં વિચરી,^૪ સદા હુચ્યાઈ બતાવે,
 મિજલસમાં જાય તો, કાંઈ તોફાન ઊઠાવે;
 હાંસી થતી દેખી તેમની, કાંપે હુચ્યા સર્વદા,
 જેનાં પાડોશ નિવાસથી,^૫ નાસે નફર જનો સદા. ૨૫૩
 જો કદિ નિજનાં સપૂતને પરણાવી દઈએ,
 તો વહુઓનો બોજ, નીજને માથે લઈએ;
 દુહિતાનાં લગ્નની, સમિપ^૬ આવે જો વેળા,
 તો ભગિની^૭ ભાતનાં, તનૂજ કુપંથ^૮ ચઢેલા;

૧ મજનૂન અને લેલી એ આશક માથક હતાં. ફારસીમાં તેમના વિષે
 રસિક વાર્તા રચાએલી છે. ૨ ફહાદ અને શીરીન પણ આશક માથક થઇ
 ગયાં. ૩ લહે-પ્રીતિ. ૪ જઇને. ૫ વસવું. ૬ નજીક. ૭ ખેડેન. ૮ કુમારે.

એજ છે બકબકારો બધે, ઘેરે ઘેર સદા અહીં;
 મહુનું ઠેકાણું છે નહિ, દુહિતાને વર છે કહીં ૨૫૪
 જે ન ઇબારત સાર-^૧ ચુકત લખવાની જાણે,
 જે દરબારી રીત, વર્તવાની ન પિછાણે;
 છે ઉમેદવારોની, કશી યોગ્યતા ન જેમાં,
 સેવા કરવા તજ્જી, લાયકી છે નહિ એમાં;
 ચાકર કે મજૂર હોય જો, તો આવે કંઈ કામમાં,
 એમને કયા કામે કહો, લગાડવા આ ઠામમાં. ૨૫૫
 મળતો નથી રોટલો, જેમને પેટ ભરીને,
 તે નિજ પોષણ કરે, અનેક કુર્કમ^૨ કરીને;
 તેમાં સુખી ઘરતણાં, કદાપી છે બે ચાર,
 છે તે નિજ બાપનાં, મરણનાં ઉમેદવાર;
 અશરાફો^૩ અને અમીરનાં, જુઓ નમૂના આ તમે,
 એમના પૂર્વજો તે હતા, છે આ વંશજ આ સમે. ૨૫૬
 સંતતિ તે ઇસ્લામ, તણી આજ છે કદાશ,
 કે સૈનાનાં જે તરફ, નેત્ર લાગ્યાં છે ખાસ;
 છે અશા લાભની, ભવિષ્ય વિષે એનાથી,
 કાયમ છે ઇસ્લામ, ખરું જોતાં જેનાથી;
 નાખશે જીવ ઉદ્યાનમાં, એજ એમ શું છે વકી ?
 ખીલી રહેશે તે બાગમાં, વસંત શું એના થકી ? ૨૫૭
 અભિનંદન આપવા, યોગ્ય આ છે એલાદ, ?
 કે દહતા ધર્મને, જેહ આપે આખાદ ?

શું દુખડાં કોમનાં, દૂર કરશે એ ગર્વે ?
 રહેલી છે એમનાં, ઉપર શું ઉમેદ સર્વે ?
 આ, દીવા શું ઇસ્લામને, પ્રકાશિત કરશે અહીં ?
 તેજસ્વી કરશે નામ શું, એજ વડાઓનું સહી ? ૨૫૮
 છે ને અહિં^૧ તેમનાં, વંશજો સાચા એજ,
 પૂર્વજનો ક્ષાતિયો^૨, એજ દેનાર હશેજ;
 બંધુ જનોનાં એજ, નિશાની છે ને હાલ,
 એજ જાતિના એજ, વંશજો છે આ કાળ;
 તો સ્મરણ^૩ તેમનું રહ્યું જશે, એકું લોકોમાં સહી,
 કે કોમ એક આ નામની, વસ્તી હતી પ્રથમ અહીં. ૨૫૯

૧૮ કેટલાક પોતાને સમજીમાં ગણનાસાચીનું કોમ
 પ્રત્યે અયોગ્ય વર્તન.

સમજે છે નિજને, અહીં જે યોગ્ય વિશેષ,
 સ્વતંત્ર અભિપ્રાયપર, જેઓ મકલાય હમેશ;
 જે નિજની કોમના, આચરણુ જોઈ હસે છે,
 સુસલમાન જેમને, દિલે નાદાન વસે છે;
 તેમાં શોધો મિત્રોતણી, હાઝ જાણનારા તમે,
 તો વીરપુરુષ^૧ થોડાજ અહિં, મળશે તેમાં આ સમે. ૨૬૦
 દુઃખ તેમની હરિદ્રતાનું છે ન જરાય,
 ચિન્તા, કેળવણી કે, પાળવાની ન જણાય;

હામ ન કોશિશની, આપવા નહિં વસુ એકે,
 પશુ ફળેતી પ્રત્યેક, તણી જે કરે વિશેક;
 શોષે છે છિદ્રો^૧ જેમનાં, કોઇ હામ પોશાકનાં,
 કોઈ ઠેકાણે તેમના, નામ ધરે ખોરાકનાં. ૨૬૧

જુઓ ખોડ જે વાત, વિષે બાધઓની પંડે,
 મરકરીયો તે વિષે, તેમની કરે અખંડે:
 એજ ભેઈ ખુશી થઈ, બાઈના ફિલ દુખાવે,
 બની પરાયા સહા, સ્વજનને ચીડ ચઢાવે;

ધક્કે ન કાળજમાં કર્યો, હોંસે હર્દને જેમના,
 નથી ભીંજાએલાં નેત્રમાં, ટીંપું ફેંધીરજું^૨ તેમનાં. ૨૬૨
 અધિક ફસાઈ રહ્યું, વહાણુ, વમળમાં એક,
 નાના મોટા સર્વ, હોંસે ભેખમમાં છેક;
 નીકળવાનો કે ન, માર્ગ બચવાનો હોંસે,
 જાગે તેમાં કોઈ. ભૂલેછે કોઈ અતિશે;

સૂતા છે તે બેભાન છે, અતિ ગાઢ^૩ નિદ્રા વિષે,
 જે જાગે છે તેપર જુઓ, અબળાઓ^૪ ખડ ખડ હસે. ૨૬૩

પૂછે તેમને કોઈ, અરે બાઈ આ હામ,
 શી ઉમેદપર તમે, ભૂંભા રહ્યો હસો તમામ;
 વહાણુપર જે ભુરો, આવવાનો છે કાળ,
 તે ન છોડશે જગૃત કે ઉંઘતાં ને હાલ;
 ઊગરશે નહિ તમે અને, સર્વ તમારા સંગિયો,
 ખડશે નાવ તો સૌ તમે, ખૂડી જશે પ્રસંગિયો.^૫ ૨૬૪

મતલબ કે નીજના, છિદ્ર શું શું વર્ણવ્યોએ,
 બધો નિમાડો અહીં, છેક બગડેલો ગણ્યોએ;
 જ્ઞાની કે અજ્ઞાન, સબળ દુર્બળનો હાલ,
 અફસોસીને યોગ્ય, ભયંકર છે આ કાળ;
 આવા ના ઉમેદ રોગિયો, છે જગમાં જુજ આ સમે,
 બગડીને જે સુધરે નહિ, એવા માત્ર છોંએ અમે. ૨૬૫

૧૯ એક ડાહ્યા વિદ્વાન્ પુરૂષનો સર્વોત્તમ બક્ષીસ વિષે અભિપ્રાય.

‘પૂછ્યું’ કોઈએ જઈ, એક ડાહ્યા નર પાસે,
 કે આ દુનિયા વિષે, શ્રેષ્ઠ બક્ષીસ કઈ લાસે;
 કહ્યું કે “ મતિ;^૧ ” જે વડે, ધર્મને અર્થ સધાય,
 મોદ્યો કે લાભ જો, મળે તેનો ન કડાય;
 કહ્યું કે “ વિદ્યાને હુનરની, જરૂર અહિં જનને હોંસે,
 કે માણસની મોટાઈનું, કારણ જે દુનિયાં વિષે. ” ૨૬૬
 જીવ્યો^૨ કે એનિયે, પ્રાપ્તો^૩ ના હોય જરાય,
 કહ્યું કે “ પછી ધનમાલ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય; ”
 વધો પછી જો કંઈ, હોય તેનું પણ મળવું,
 કહ્યું કે “ વિદ્યતનું,^૪ ભલું તેપર છે પડવું;
 કેમકે પ્રતિષ્ઠાહિન્ન^૫ જન, કલંકથી છૂટે સદા.
 તેના દગદરથી^૬ મેળવે, મુક્તિ^૭ દુનિયા સર્વદા ૨૬૭

૧ બુદ્ધિ. ૨ મોદ્યો. ૩ મગનર. ૪ વિજ્ઞા. ૫ આત્મજ વગરનો.
 ૬ એટીપણ. ૭ છૂટકો.

ઓ ભાઈયો આ સમે, ઘણો ભય લાગે અમને,
 આ લજ્જાહિનનું,^૧ કલંક ન ચોટે તમને;
 મનમાં ઇસ્લામનો, પક્ષ જો હોય લગાર,
 તો નિજની દ્યો ખબર, થઈ જાગૃત આ વાર;
 નહિં તો તમ ઉપર કથન આ, લાગું પડશે સર્વદત્ત,
 કે “હોવાથી છે એમનું, ના હોવું બહેતર” સદા. ૨૬૮
 આમજ ક્યાં લગીં તમે, હવે રહેશે નિશ્ચિંત,^૨
 ચાલ દાલ ક્યાં લગી, નહિં બદલો ધરો ખંત;
 પાયમાલ ક્યાં લગી; કર્યો કરશે નિજ બાળ,
 મેંદાની^૩ ક્યાં લગી, નહિં મેલો આ ચાલ;
 બસ હવે વિસારી દો બધી, પહેલાંની વાતો તમે,
 ધર્માન્ધપણની ઝાળને, ઓલવો નાંખો આ સમે. ૨૬૯

૧૦ પોતાની ઉન્નતિ કરવામાં હાલના સમયમાં રાજ્યના તરફની અનુકુળતા.^૪

તમને છૂટાપણું, રાજસત્તાએ આપ્યું,
 ઉન્નતિના સૌ માર્ગ, ઉઘાડીને દુખ કાપ્યું;
 આવો રહ્યો છે સાદ, સર્વ બાજુથી આમ,
 કે રાજથી રંક, લગી છે સુખી તમામ.
 સ્થાપીત રાજ સત્તાવડે, બધે શાન્તિ પ્રસરી રહી,
 નહિં કોઈ કાફલાનો દોસે, રસ્તો બંધ કદી અહીં. ૨૭૦

૧ ભાજ વગરનાનું. ૨ ચિંતા વગરના. ૩ મેદાં. ૪ મળતાપણું.

શ્રધા કે ધર્મનું, ન કોઈ ભુરૂં ચાહનાર,
 નથી હઠીસ કુરાન, તણે શત્રુ આ વાર;
 કમ, ન કોઈ ધર્મનો, સ્તંભ પકડી રહેવામાં,
 શાસ્ત્રાગ્રાઓ તણ્યાં, રોકનારા ન નકામા;
 ભક્તિ સ્થાનકે વિષે જઈ, ભક્તિ કરે ભલે તમે,
 પોકારો બાંગ મશીદમાં, ખુદલે છોગે આ સમે. ૨૭૧
 દેશાટન વ્યાપાર, તણા રસ્તા ઉઘડ્યા છે,
 માર્ગ ન ધંધા કળા, તણા કંઈ બંધ થયા છે;
 બે ડા'પણના દિલે, હોય બાણીતા પાક,^૧
 તેા અનુકુળ છે રોજગાર દોલતની વાટ;^૨
 જૂટારા કે શત્રુતણી, બીક ન વસ્તીમાં હોંસે,
 નહિ વાટપાડુ કે ચોરની, ભીતિ^૩ છે વગડા વિષે. ૨૭૨
 મહિનાઓના માર્ગ, દિવસો વિષે કપાય,
 સદનથકી સુખ અધિક, જોતારા વિષે જણાય;
 બાગ સમાન હરેક, ખુણે જંગલનો છાજે,
 નિર્ભયતા દિનરાત, કાફલાઓમાં આજે;
 નર્કનો નમૂનો શુદ્ધ જે, સફર કોઈ કાળે હતી,
 તે વિજય પામવાનો હવે, બની નમૂનો છે છતી. ૨૭૩
 દેશાવરની મળે, પળે પળની નિત ખબરો,
 ચાલી આવે હર્ષ, શોકની અગણિત ખબરો;
 ખુદી સૌ ખંડની, હોંસે મનમાની ખબરો,
 પ્રસિદ્ધ જનમંડળે, થાય દુનિયાની ખબરો:

એકે ઠેકાણુનો કહી, બનાવ ગુપ્ત રહે નહીં.
 એહવાણ પૃથ્વોપરનો સદા, પ્રગટ થાય ચોખ્ખો સદી. ૨૭૪
 આ સ્વતંત્રતા અને, શાન્તિની કદર પિછાણો,
 સ્વચ્છ માર્ગ ચઢતોનો, હરેક દિશાએ જણો;
 વટેમાર્ગુઓ તણો, જમાનો સાથી આજ,
 આવે આ પ્રત્યેક, બાબુથી સતત^૧ અવાજ;
 કે વાટપાડુ, શત્રુતણી, બીક ન રાખો મન વિષે,
 નીકળી જાઓ આ વખતમાં, રસ્તો સૌ નિર્ભય હોંસે. ૨૭૫
 ચાલે છે કાફલા, ઘણા કાળથી અનેક,
 ઘણા લધાવે હજી, બોજ પોતાનો છેક;
 ચાલો નીકળવા ઘણા, અંતરે અતિ ગભરાય,
 આદ્યા નહિ તેમને, દિલે પસ્તાવો થાય;
 પણ તમે એક ગાફલ થઈ, સૂતાછો નિદ્રા વિષે,
 જાણે તમને ગફલત વિષે, ખૂટેલો રસ્તો હોંસે. ૨૭૬
 મહદગારને હવે, ખુરં આહનાર ન જાણો,
 માર્ગ સુચવનારને, લૂટનારા ન પિછાણો;
 શિક્ષા દેનારપર, પછીથી, આળ ચઢાવો,
 પોતાના ધરતણી, પ્રથમ તજવીજ કરાવો;
 કે નિધાન^૨ છે ખાલી પડ્યા, કે તર છે તે ઘર વિષે,
 રીતિ રિવાજ સૌ આપનાં, સારાં કે નરસાં હોંસે, ૨૭૭
 સાંભળી ચૂક્યા તમે, અમીરોની સૌ વાત,
 લક્ષણ વિદ્વાનનાં, જ્યાં કર્યા સાક્ષાત;^૩

અશરારીની સ્થિતિ, સ્પષ્ટ નજરે દેખાય,
 ભુઓ ભગડવા અહીં, સર્વ તૈયાર જણાય;
 આ જૂનું સદન કરી રહું. પડું પડું ભેતાં નકી,
 છે ખરી ચુકેલો થાંભલો, ગુરૂત્વ મધખિંદુ^૧ થકી. ૨૭૮
 આ, જે કાંઈ દોંસે, ભાગ તે છે ભુજ એક,
 પણ ભાઇઓપર ભૂંડો, આવશે સમય વિશેક;
 જાણેથી જેમને, અમાને ઢોળી પાડ્યા,
 મળશે તે માદોંમાં, ઘણાને છે અહિં તાડ્યા;^૨
 ભેડે દૈવતા બાકી હવે, કૌમ વિષે ન જરાય છે,
 પણ પાયમાલી વધતી હજી, થવાનો બાકો જણાય છે. ૨૭૯
 હરેક ચઢતી તણો, અંત અહિં એજ જણાય,
 છેડો એજ હરેક, કૌમકેરો સમભાય;
 એજ અમાના તણી, ખાસીયતની છે રીતિ,
 એજ જગતના અજબ, ખેલની છે માહીતી;
 કંઈ ઝરા અહિં ઉભરાઈને, છેક સુકાઈ ગયા ખરે,
 ઉઘાન ઘણા ફૂલી ફૂળી, ગયા કપાઈ આખરે. ૨૮૦
 બાંધનાર ક્યાં મિસર, તણા તે અજબ મકાન^૩,
 ચોદ્દા ક્યાં ભાગિલિસ્તાનના^૪ તે બળવાન;
 પેશવાદિયન,^૫ ક્યાનિયો,^૬ ક્યાં ગયા વિરામી,

૧ કૌમ વસ્તુના જે ખિંદુની ચારે ભેર સરખું વજન રહે છે તે
 ખિંદુ. ૨ પારખ્યા. ૩ પિરામીડ. જે ઘણી પ્રાચીન પથ્થરની ધમારત.
 છે. ૪ સિંધની ઉત્તરનો મુલક જેમાં ગઝની, કંદહાર વગેરે છે તે.
 પ્રાચીન કાળમાં ત્યાં રસ્તમ વગેરે પ્રસિદ્ધ પહેલવાનો હતા. ૫ હુશંગ-
 ની આદશાદો જે ધરાનમાં થયેલા છે તે. ૬ ધરાનના પ્રાચીન;
 આદશાદો કેકાઉસ, કંપુશર વગેરે.

(૬૫)

અનેક કોઓ એમ, રહી જંગમાં નહિ થામી;
ખાદિયન^૧ તણો પતો જરા, કોઈ બતાવે આ સમે,
સાસાની વંશતણી કંઈ, નિશાની ઢેખાડો તમે. ૨૮૧
છે એકજ તે પ્રભુ, સદા કાયમ આ ઠામ,
હુનિયાના વારસા, યોગ્ય જે છે સુખધામ;^૨
તે પાખી^૩ છે નાશવંત, આ સૌ સંસાર,
રહો નથી અહિ કોઈ, નહિ રહેશે આ ઠાર;
શ્રીમંત, સંત, ધીમંત^૪ નર, સર્વ મુસાફર છે અહીં,
સ્વામી^૫ કે દાસ^૬ તમામ જન, જનાર છે અંતે સહી. ૨૮૨

પૂરવણી (ઝમીમા)

૪ આશાને સંબોધન.

અરે નિરાશા^૭ ! ઓલવ તું આત્મા ન અમારો,
ઓ આશા ! અળકાટ, બતાવ હવે તું તારો;
ના ઉમેદ છે થયા, તેમને હિમ્મત આપ,
બગૃત કરીને સદા, શિથિળતા^૮ મનની કાપ;
અવેલા છે તારે બળે, જીવ સદા મડકાં વિષે,
જેતિયો બળેલી છેક તેં, લીલીછમ કરી દોસે. ૨૮૩

૧ ખાદિયાના વતની. એ પ્રાંતમાં અસલ ખાગિલન નગર હતું ત્યાંના
ભોજો. ૨ સુખનું ઠેકાણું—પ્રુદ. ૩ વિના. ૪ બુદ્ધિમંત. ૫ માલિક. ૬ ગુ-
લામ. ૭ નાઉમેદી. ૮ લીલાપણું.

પ્રલયકાળમાં^૧ હતી, નૂહ^૨ નર્મીની તું નાવ,
 રૂઝવતી ચાકૂબ,^૩ તણા મનના તું ધાવ;
 વિયોગમાં તું ફાઝ, ઝલીખાની^૪ ધરનાર,
 ચૂસફનાં કેકમાં, હતી તું હુબ હરનાર;
 ઘેરો જ્યારે નાખ્યો હતો, હુબે તેમનાં પર છતો,
 આધાર તેમને તે સમે, ખરો એક તારો હતો. ૨૮૪

તાર્યા તેં ખૂડતા, ઘણા જનને છે જાણ્યા,
 અવનતિમાં^૫ આવતા, ઘણા ઉન્નતિમાં^૬ આણ્યા;
 ભાગ્યાં મન કૈંક તેં, ફરી સંપૂર્ણ જમાવ્યાં,
 અનેક ભિજડ થતાં, ઘરોને તેં જ વસાવ્યાં;
 હલકી સ્થિતિમાંથી^૭ કૈંકને, આણ્યાં જીંચી કથા વિષે,
 અંધારામાં સુપ્રકાશ અહિં, ઘણો ખરો તારો હોંસે. ૨૮૫

વૃદ્ધ જીવાનો તણી, સુદૃઢ,^૮ તારાથી હામ,
 નાના મોટા તણી, તું જ ધારિષ્ટ^૯ તમામ;

૧ હુનિયાનો નાશ પામવાનો વખત. ૨ ૪૦૦૦૫૦ ૨૩૪૮ માં
 વર્ષ ઉપર મહાજળપ્રલય થયો ત્યારે તેમાંથી બચવાને નૂહ પેગમ્બરે ઇશ્વ.
 રની આજ્ઞાથી એક નાવ બનાવી હતી એ પ્રસિદ્ધ છે. ૩ એ ઇબ્રાહિમ પે-
 ગમ્બરના પૌત્ર. એમના પિતાનું નામ ઇસ્હાક પેગમ્બર હતું. ૪ એ બાઇ
 ચૂસફ પેગમ્બરના ઉપર આશક થયેલી હતી અને અંતે ઘણા દિવસ વિયોગ
 રજા પછી તે ચૂસફની સાથે પરણી હતી, તે ઉપર ફારસીમાં એક વાર્તાનું
 પુસ્તક રચાયેલું છે. અને તે ધણું રસિક છે તેમનો ૪૦૦૦ ૫૦ ૧૬૩૫માં
 કાળ થયો. એ પેગમ્બરની વધારે હકીકત જાને ૫૪ ની દીપમાં જોવી.
 ૫ પડતી હાલત. ૬ ચઢતી સ્થિતિ. ૭ મજબૂત. ૮ હિંમત.

તાશપર જગતની, વ્યવસ્થાનો^૧ આધાર,
 તુજ સિવાય આ દુકાનની શોભા ન લગારઃ
 તુજથી હરેક મજલ વિષે, છે દોડાદોડી નકી,
 પ્રત્યેક કાફલામાં દોસે, હાલોઆલો તુજથકી. ૨૮૬

તું ખેડૂતો કને, જમીન હુજડ વવરાવે,
 વમળમાંથી વહાણુને, હમેશ પસાર કરાવે;
 દારાપર તું સૈન્ય, સિકંદરતણું ચઢાવે,
 જુહાક^૨ સાથે ફરેદૂનને^૩ તુંજ લઢાવે;
 જે ગમ લગામ તેં ફેરવી, સર્વ જનો આદ્યા તહીં,
 તારી સીટીપર નજર છે, સર્વ કાફલાની અહીં. ૨૮૭

ઘણાક લાચાર પર, થઈ તું કર્જણાવાન,^૪
 અનેક ભિશ્નુકને, કર્યા છે તેં શ્રીમાનઃ
 હતા છેક બળહિન્ન,^૫ તેમને તેં બળ આપ્યું,
 નાવિકને^૬ પવનનો, અધીપ^૭ કરી દુબ કાપ્યું;
 કેસરની^૮ મહા પદ્મી દોધી, તેંજ સિકંકરને અહીં,
 દેલખસને^૯ દુનિયા નવી, ભાવે તેં બક્ષી સહી. ૨૮૮

૧ બંદોબસ્ત. ૨ એ ધરિાનનો એક જુલમી અને જેરાવર બાદ-
 શાહ હતો. જમશૈદની પછી તે ગાદીપતિ થયો તેને મારીને ફરેદૂને
 ધરાવતું રાજ લઈ લીધું. ૩ એ ધરિાનનો બાદશાહ હતો. ૪ ક્યાણુ.
 ૫ કમજોર. ૬ નાવ ચલાવનાર. ૭ હિપરી. ૮ શહેનશાહ. ૯ એ ઇટા-
 લીના જીતોઆતો વહાણુવટી હતો. એણે સ્પેનના રાજાની મદદથી ઇ. સ.
 ૧૪૯૨ માં અનેક સંકટો વેડીને અમેરિકા ખંડ શોધી કાઢ્યો.

કશેાય જે પંચીયો, કને નહિં સરસામાન,
 હોસે કોઈ ચીજ કે. ન ભાથાનું અભિધાન;^૧
 પંથ સહેલથી ટૂંકો, થવા સાથી નહિં છેક,
 સુણે હર્દ દિલનાં, મિત્ર એવો નહિં એક;
 તે તારા બળ હુપર સદા, બહુ મકલાતા બલ છે,
 પછો જઈ ખજાનો કોઈ તે, મેળવો અતિ હરખાય છે. ૨૮૬

જ્યારે ખેડૂ થાય, ખેતો કરવા તૈયાર,
 જ્યારે રૂંતુના દુઃખ, તણો બહેમે ન લગાર;
 મહેનતમાં દિનરાત, લગાડે છે મન ખાંતે,
 ઘણાક મહિના લગી, ન જે ઊંચે નીરાતે;
 ઊછળતા હોય ન જો કહી, તારા તરંગ મન વિષે,
 તો સ્રોર મચી રહે ભૂખનો, સૌ દુનિયામાં દિનનિશે. ૨૮૭

જો એથીએ વિશેષ, અમારાપર બનો આવે,
 હરેક હગલે ભેટો, આફતો અધિક સતાવે;
 શોકતણા પહાડપર, એક જો ચઢે વધારે,
 થવાનું જે કે હોય, બલે તે થાય અત્યારે;
 પણ વધારે છું તું જ્યાં લગી, મન અમારું આગળ અહીં,
 છે સુવાસ તારો મગજમાં, ત્યાં લગી ક્ષિકર કરી નહીં. ૨૮૮

વાત ખરી કે સ્થિતિ, ખુરી દેખાય અમારી,
 છે ગદ્ગદ જેમની, તેમ બાધયોની ભારી;
 કોમતલું અજ્ઞાન, માર્ગ હલે તેજ બતાવે,

જૂડીં ધર્માન્ધતા, સંપનો ઘાત^૧ કવાવે,
 પણ હે ઉમેદ ! અમને ખસે, એક તુજ આધાર છે,
 કે પ્રકાશ સૌ તારો સહા, આ દુનિયા મોઝર છે. ૨૬૨

૫. પડતી હાલતમાંથી નીકળવાને મુસલમાનોમાં
 જણાતાં આશાજનક સુચિર્ણ.

૧ તેમનામાં બાકી રહેલી કેટલીક ગિંચી ભાવનાઓ.

જો કે નર્મો કોમમાં, ભવ કે આ અવસરમાં,
 ક્યાં તે ઇસ્લામનું^૨, માન કેખાય ભંગરમાં;^૩
 તે પદ્મી તે સૈન્યતણાં, સાહિત્ય^૪ ન છેક,
 પણ એવી સ્થિતિમાંય, એક બાકી છે ટેક;
 તેમના બગડવાનો સમય, જો કે છે આવી ગયો,
 તોય તે બગડવામાં બુઝ્યો, એકે ભાવ બીતર રહ્યો. ૨૬૩
 એવા ઘણા જણાય, લાજ બાકી છે જોમાં,
 બહાદૂરી નર્મો તોય; શેલ દુરમત^૫ છે એમાં;
 ફકીરોમાંય સુવાસ, લવંગરોનો^૬ કેખાય,
 ખાલી હાથ છે તોય, હલ મફેવેત^૭ જણાય;
 દુર્દશા વિષે પણ તેમને, ^૮પૂર્વસ્થિતિનું જ્ઞાન છે,
 જોલાઈ ગયો છે અમિ પણ, હલ્લેએ ગરમ મકાન છે. ૨૬૪

૧ ખૂન. ૨ અંતઃકરણ. ૩ સાધન. ૪ લાજ. ૫ શીમતાઈ. ૬
 હસ્ત. ૭ પહેલાંની હાલત.

આખરૂંને ધનથકી, હમેશ ગણે છે પ્યારી,
 કલંકની લક્ષિમથી,^૧ ફકીરી સમજે સારી;
 કામળો સંતોષની, રૂંડી, દોલતથી જાણે,
 બોલે ઉપકારનો, મરણ જેવો ઉર આણે;
 બારણે બારણે તેમનું, શીશ^૨ ન નમનારું કદા,
 ખુદ કમી દરજ્જામાં દોસે, પણ દુષ્ટી જીતી સદા. ૨૯૫

૨ એક જુવાન રોગીની સાથે અવનતિ પામેલી કોમની સરખામણી.

તે રોગી તરૂંણ^૩ સમ, દષ્ટિએ કોમ જણાય,
 નિરાશ જે જીવથી, અશક્તપણે દેખાય;
 પથારીમાં ફેરવે, પાસુ^૪ કે ફરે ન ઘરમાં,
 મરવાનાં સૌ ચિત્તે, હોંસે પ્રતિદિન નજરમાં;
 વ્યાધિ તેના જૂતા બધા, નજર થકી દેખાય છે,
 પરખતાં ન તેનો કોઈ પણ, અસાધ્ય^૫ રોગ જણાય છે. ૨૯૬
 સાબિત છે ઇન્દ્રિયો, શુદ્ધિ^૬ ઠેકાણે તેની,
 ખાનપાનની રૂંચી,^૭ હજી કાયમ છે એની;
 નેત્ર, કાન, મન, મગજ, સલામત^૮ છે સૌ જેનાં,
 સમજણ જુસ્સો ઉભય, જુવાન સમાન મહેનાં;
 તેનો સંપૂર્ણ વિચાર જો, કરે કોઈ મનમાં કદા,

૧ દોલત. ૨ માથું. ૩ જુવાન. ૪ મટે નહિ એવો. ૫ ભાન.
 ૬ ઇન્દ્રિય. ૭ સ્નાનતાળ. ૮ મટે નહિ એવો.

તો અજબ નથી કે થાય તે, જીવતાંમાં શામિલ સદા. ૨૬૭
 રોગીનો જાહેર, સર્વને છે એહવાલ,
 કે તેમાંનું હોવેલ, બળી ચૂક્યું છે હાલ;
 માફક ઓસડ કે ન, કોઈ ખોરાક હોંસે છે,
 દુર્બળતા દેહમાં, અશક્તિ અંગ વિષે છે;
 પણ હજી વધારે આ હોવો, ગાંખો થતો જણાય છે,
 ઓલાઇ ગએલો સર્વને, જો કે અહિં દેખાય છે. ૨૬૮

૩ મુસલમાનોમાં કોઈ કોઈ વીર પુરૂષો પણ જોવામાં
 આવે છે.

જો કે છે કોમમાં, માણસોનો દુષ્કાળ,
 પણ તેમાં નર્થો સર્વ, ઝોઠ સરખા નિર્માલ્ય;
 હોંસે ઘણા ઠીકરા, ઠીકરીના અખાર,^૧
 પણ તેમાં રત્નના, છુપા કડકા કે ઠાર;
 કે પથરના કંકર વિષે, છાનાં મુકતાદળ હોંસે,
 કે રજકણ^૨ મિશ્ર^૩ જણાય છે, સુવર્ણના^૪ રેતી વિષે. ૨૬૯
 દુઃખ રહિત કેંક તો, હાઝ કે છે ધરનાર,
 સ્નેહ રહિત^૫ કેંક તો, સ્નેહ કે છે કરનાર;
 ઘણાક ગાફલ વિષે, સાવધાનોય કળાય,
 મદિરાની^૬ હાટમાં, કેંક ભગૃત જણાય;

૧ ઢગલો. ૨ ઝીણી રજો. ૩ મળેલા. ૪ સોનું. ૫ વગરનાં. ૬ ક-
 લામની દકાન.

પોતાની જ્ઞાતથી ઘણા, જૂઠા જન પણ છે અહીં,
 ઉદ્યોગ વગરનામાં દીસે, ઉદ્યમવાળા પણ સહી. ૩૦૦
 બે ચાહે તો એજ, સર્વની બદલે કાયા,
 એ મુલકોને અહીં, એક એકેજ જગાડયા;
 કેક કાફલા દીસે, એકલાએ બિચાર્યા,
 કેઈ કામ હોડીએ, કેક વહાણોને તાર્યા;
 એમજ દુનિયાનું કામ અહિં, ચાલી રહ્યું સદાય છે,
 દીપકથી દીપક એ ચીતે, બળતો રહ્યો જણાય છે. ૩૦૧

૪ કોમના હિતચિન્તકો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા ધ-
 સ્લામીઓ પણ કોમમાં છે.

સાચું છે કે અમો, વિષે બહુ છે નાદાન,
 છે ન જેમને પક્ષપાત,^૧ પાખી કે બાન;
 દુનિયામાં તેમની, આબરૂને જે ચ્હાય,
 અપાકપી તે કરે, તેમની સાથ સદાય;
 એવાય નોંપજતા જાય છે, બે ચિતથી બેઇએ કદા,
 કે શુભેચ્છકો^૨ હંપર પૂરા, મોહિત છે મનથી સદા. ૩૦૨
 કેઈ શુભેચ્છા^૩ વિષે, બરોબરોયો છે તેનો,
 કેઈ મદદગાર છે, હાય પગથી નિત એનો;
 કરે કેઈ તેમના, સદા ભાવે શુભગાન,
 ધરે કેઈ તેમના, પ્રેમનું મનમાં ધ્યાન;

(૧૭૩)

ગુણ કથન તેમના સાંભળે, ઘણાક પોતે ચૂંપ રહી,
માથું નિજનું મૂંઝા મૂંઝા, ઘણાક ધૂણાવે અહીં. ૩૦૩

૫ લાંબા વખત સુધી સ્થિર રહી ગતિમાન થતા
દરિયાના પાણીની સાથે હાલની મુસલમાન
કોમનો મુકાબલો.

ઘણાક દિનથી હતું, વારિ^૧ દરિયાનું સ્થિર,^૨
નિશાનોં મોઝાં તણી, હતી જેમાં ન લગીર;
હતી ફેરફારીથી, તેનો હાલત બગડેલી,
કટ્ટ^૩ હતો સ્વાદ તો, વાસ દુર્ગંધ ભરેલી;
જવું રહ્યું હતું એવું વહન,^૪ તે પાણીમાંથી નકી,
કે તેને કહી શકતા હતા, પાણી મુશ્કેલી થકી. ૩૦૪

પણ તેમાં ગતિ કેંક, પડે નજરે આ કાળ,
હલાવવા લાગ્યો છે, સમુદ્ર-કિનારા હાલ;
ઊંઠી રહ્યા યુદ્ધયુદ્ધ,^૫ પવનથી કેં ચોપાસ,
જવા લાગ્યો છે હવે, વારિમાંથી દુર્વાસ;^૬
આ ફેરફાર અણચિન્તવ્યો,^૭ હોય થયેલો જો નહીં,
તો બસ બાકી છે ચાલવાં, દરિયામાં મોઝાં સહી. ૩૦૫

૧ પાણી. ૨ હાલેચાલે નહિ એવું. ૩ કડવું. ૪ પ્રવાહનું ચાલવું.
૫ પરપોટા. ૬ નક્કરી વાસ. ૭ એકાએક.

૬ કેમનું પોતાની દશા સુધારવા તરફ જણાતું વલણ.

સુસીખતોએ કૈંક, તેમને છે બિવરાબ્યા,
 વિપત્તિયોએ કૈંક, તેમને હાથ બતાવ્યા;
 જરૂરોયાતે કૈંક, તેમને માર્ગ સુઝાડ્યા,
 શોર ઝમાને કરી, તેમને કૈંક જગાડ્યા;
 હાથ પગ જરાક હલાવવા, લાગ્યા છે હમણા અહીં,
 ડીલિંગલાટ કંઈ તે ભિંધમાં, કરવા લાગ્યા છે સહી. ૩૦૬
 ખરા માર્ગપર તેઓ, આવતા કૈંક જણાય,
 નિજની મોટાઈથી, ધણા શરમાતા બય;
 પોતાના ગર્વથી, અધિક પસ્તાવો થાય,
 કે કે નિજના ભેદ, હવે મનમાં સમજાય;
 મોટાઈ તણા દાવાયકી, ફરવા લાગ્યા છે જોઓ,
 ખુદ પોતાની નજરો થકી, પડવા લાગ્યા છે તેઓ. ૩૦૭
 ચઢતીના ઘાટપર, ન તે ભે કે હળે આવે,
 નવી વાત સાંભળી, ભવાં ને નાક ચઢાવે;
 દેખી નવો પ્રકાશ, તરત ચોરે છે નેણ,
 તોપણ કહેતા બય, વઠનથી એવાં વેણ;
 કે આ દુનિયા ભે કે જરા, રહેવા યોગ્ય ન છે, કહા,
 તોપણ તેમાં આવી રીતે, સુરિકલ છે રહેવું સહા. ૩૦૮
 ધસે ધણા તે હવે, દુર્દશા ઉપર હાથ,
 પિગળે એ ફાહથી,^૧ તેમના ફિલ ફિનરાત;

અંતરમાંથી કૂંક, ધૂઝ^૨ નીકળે અત્યારે,
 છાતીપર આડિયાં, જેમ ચાલે આ વારે;
 તે ગફલતની રાતો હવે, જવાની તૈયારી હોંસે,
 ઊતરવામાં છે તે નિશો, હતો અઢયો રજની વિષે. ૩૮૬
 જો કે ઇસ્લામનું, તેમને હર્દ ન લેશ,
 કરે ન હિત કોમનું, તેમને હિલે પ્રવેશ;^૨
 નહિ આદિ અંતની, તેમને ફિકર લગાર,
 છે સરખાં અંતરે, તેમને સાંજ સવાર;
 પણ કોઇ મુસીબત કોમની, કાને પડતાં તેમને,
 કાંઇને કાંઇ આવી અડે, લહેર શોકની એમને. ૩૯૦
 પોતાનાં વેરથી, ખરાબ થયેલા છેજ,
 અગડી માંહોમાંહ, થયા નિર્બળ નિસ્તેજ;
 ધાયલ મન જુદના, પ્રહારોથીજ^૩ હોંસે છે,
 પરંતુ મત તેમનો, એક આ વાત વિષે છે;
 કે પાયમાલ અમને અહીં, કર્યા કુસંપે આ સમે,
 હુખ દરિયામાં ડૂબ્યા છોંએ, એજ ભરતોંઓટે અમે. ૩૯૧
 છે થોડા મતિવાન, અમારામાં આ વારે,
 તપશ્ચી છે જેમણે, હકીકત નિજની પ્યારે;
 પોતાની અવનતિ, જાણી લીધી આને છે,
 કે હમણા કયાં અમે, જમાનો કયાં રાજે છે;
 પણ એવું તો સોને મુખે, ખર્ચોત કરી સંભળાય છે,
 કે દયા અમારી આ સમે, ભૂંડી થણી જણાય છે. ૩૯૨

(૧૦૬)

છે જો કે સૌ ધર્મકર્મમાં, શિથિળ^૧ પડેલા,
બહાર પ્રતિબંધ^૨ કે, ગુપ્તવિધિમાં^૩ ન અડેલા;
મશીદોર્થો વેગળા, રમતમાં શામિલ તેવા,
દોસે ન પણ તે વિષે, બ્રહ્મ બગડેલા જોવા;
કે હુમલા હરેક બાબુથી, થાય ધર્મ હુપર અહીં,
તે દેખી જૂના માર્ગથી, ખસી જાય તે જન કહી. ૩૧૩

જો કે ખુદની કદર, અને કિંમત છે ખોઈ,
પણ મોટાની વડાઈપર વૃત્તિ^૪ છે મોહી;
જો કે ગુણ તેમને, ન પ્રાપ્ત^૫ કરેલો દીસે,
પણ તેમની ખૂબિયો. ઉપર કુર્બાન અતિશે;
તેમના વિષે કંઈ શ્રેષ્ઠતા, હવે નથી બાકી રહી,
પણ સર્વ કંઈ સ્વપ્ના વિષે, દેખી લે છે તે અહીં. ૩૧૪

પાછળ ફરોને જુએ, જરા તે મનથી જ્યારે,
નિજના માતા પિતા, તણું કુળ દેખે ત્યારે;
વિદ્યા ને સભ્યતા,^૬ પૂર્વજોનાં પેખે છે,
માન પ્રતિષ્ઠા પૂરાં, તેમનાં તે દેખે છે;
તો કદી તેઓ મહા ગર્વથી, માથું ઊંચું કરે અહીં,
કદી શીથ નમાવે છે તેઓ, લજ્જા પામીને સહી. ૩૧૫

જો મિત્રોમાં હોય કંઈ પણ હિંમત આજે,
તો લજ્જા ને ગર્વ, તેમનામાં જે રાજે;
એજ શુભ શુકનને, અહાન ભવિષ્ય જણાવે,

૧ નરમ. ૨ અટકાવ. ૩ છુપી ક્રિયા. ૪ ઇચ્છા. ૫ મેગવેલો. ૬ વિવેક.

હુરમતની વાસના,^૧ કંઈક તેનાથી આવે;
 મોટાઓની મોટાઇને, શુભાવી બેઠા આખરે,
 જેમણે વડાઓની બધી, વડાઈ ભૂલાવી ખરે. ૩૧૬
 બુરસાથી કેદમાં, કરે છે જે ફરિયાદ,
 માળાને અહિં તેજ, સદાચ કરે આભાદ;
 પિંજરમાંથી છૂટા, થાય તે કરી બકોર,
 કે જેને યાદ છે, ભાગની ખુશીના ચોર;
 પાંજરા વિષેજ કદાચ તે, શુભાવી કે છંપતર અરે,
 કે પડયાં વિસારે જેમને, પુણાં મેઢાનો ખરે. ૩૧૭

૭ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને પ્રથમ પોતાની ભૂત,
 ભવિષ્યની હકીકતની માહિતીની જરૂર.

હોઇએ ઉન્નતિ વિષે, કિંવા^૨ હોઇએ અવનતિમાં,
 નિર્બળ કે બળવાન, કમતી કે વૃદ્ધિ છતીમાં;
 કીર્તિ વિભૂષિત^૩ કિંવાં, પ્રતિષ્ઠાહિન ગણાઇએ,
 જૂંચી પંક્તિમાં^૪ કિંવાં, નીચી પંક્તિમાં જણાઇએ;
 ગોઠડી વિષે કે શાલમાં, વિંટાયલા હોઇએ સહી,
 કોઇ પણ સ્થિતિ કે રંગમાં, હોઇએ ભલે અમે અહીં. ૩૧૮
 નિજની હકીકતનું જો, હોય પોતાને જ્ઞાન,
 કે ખોયાં આગલાં, કેમ મોટાઈ માન;

(૧૦૮)

જો અસ્તોદયતણો,^૧ હોય સંબંધ^૨ નજરમાં,
લઈએ હાલત ભૂત, ભવિષ્ય તણી અંતરમાં;
તો સમજો કે બેડો હવે, પાર અમારો છે અહીં,
કાંઠો વારિના બ્યોહથી,^૩ આંખો દૂર દૌસે નહીં. ૩૧૬

૮ કોઈ પણ પ્રજાના ઉદયની નિશાનીયો વિષે તુમરલ
બાદશાહ અને તેના પાટવી અલપઅસંજાન
વચ્ચે થયેલી વાતચીત.

અલપઅસંજાનને, તુમરલે^૧ પૂછ્યું આમ,
કે પામી ક'ઈ પ્રજા, એક પદ્મી આ ઠામ;
નિશાનીયો તેમના, "ઉદયકેરી શી રાજે ?
કહેવું સુભાગ્યવાન, તેમને ક્યારે છાજે ?
કહ્યું કે "રીદ્દિ" ને મુલક જો, હોય તેમના હાથમાં,
તેયાર હોય વર્ણો જ્યાં લગી, દુનિયા તેના સાથમાં. ૩૨૦
આવે જૂજળે મુખે, તેઓ જ્યાં વિચરે ત્યાંથી,
લગામ જ્યાં ફેરવે, ફતેહ બને ત્યાં સાથી;
બગડે નહિ તેમનાં, સુધારેલાં કહો કામ,
જૂખડે ત્યાંથી પગ ન, જમાવે તે જે ઠામ;

૧ ચઢતી અને પડતી. ૨ નિરખત. ૩ વહેણ. ૪ એ તાતારના સ-
લબુક લોકોનો એક બાદશાહ હતો. તેણે મૂવા પછી પોતાના ભત્રીજા
અલપઅસંજાનને પોતાની ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો હતો. તેની રાજધાની
ધરફહાનમાં હતી. તે ઇ. સ. ૧૦૬૩ માં મૂઓ. ૫ ચઢતી. ૬ હાલત.

ત્રાંખાને હાથ લગાડતાં, થાથ કીમિયો જો થહે,
ખાખમાં હાથ નાંખે કદી, તો સોનું ખનતું રહે. ” ૩૨૧

વાતો આ પાટવીકુંવરની સાંભળીં જ્યારે,
હરયો પછી તે સુત,^૧ દિર્ઘદૃષ્ટિનો^૨ ત્યારે;
કહ્યું “ પ્રાણ પ્રિય ! ખરી, જેવીં આ ગય દેખાય,
પણ સુભાગ્યની શરત, કદી પણ તે ન ગણાય;

દુખ સહન સદાય કર્યા વિના, ખર્ચોત છૂટકો છે નહીં,
ઉન્નતિ થાય કે અવનતિ, ઇલાજ તેનો છે કહીં. ૩૨૨

કદોં તો મિજલસ ફિદા, કદી નારાજ જણાય,
કપરી મજલો કદી, કદાં સહેલી દેખાય;
ઠાળચક્રથી કંઠણ, દોંસે બચવું આ ઠામ,
કુશળ પુરુષ કે કીર્તિવાન પણ લે ન વિરામ;
ચાબુકસવાર કે નજરથી, ઘેરાતાં નિખ્યાં સહી,
ચાલાક સવારો પણ સદા, પડતાં બહુ બોચા અહીં. ૩૨૩

દોંસે અહીં જ્યાં લાભ, ખોટ પણ ત્યાં દેખાય,
અજવાળું જ્યાં હોય, ધુમાડો પણ ત્યાં થાય;
આ દુનિયા નરક છે, સ્વર્ગ પણ એજ દોંસે છે,
વસંત પછી પાનખર, ફૂંતું પણ ખાગ વિષે છે;
ભિજળા બને અહિં જે જનો, તે મેલા પણ થાય છે,
અળકી ભૂં છે તે કદી, અંખા પણ દેખાય છે. ૩૨૪

દુર્ભળ કે જળવાન, અર્ભની^૧ કિંવાં ધરાકી,^૨
 રગડો ખાલા તણો, ચખાડે સોને સાકો;^૩
 પણ સુભાગ્યનો જરા, અંશ^૪ પણ શેષ દોસેજ,
 તેા કટુતા તેમની, અચાનકની^૫ આ છેજ;
 આક્રુતો વિષે ઘેરાઈને, તેઓ નીકળી બચ છે,
 ડગમગી જરાક પછી જેઓ, ધૈર્ય ધરી સ્થિર થાય છે. ૩૨૫
 અમત્કારી^૬ નભતણા,^૭ ખેલથી ચકિત^૮ ન થાય,
 શોખી લે પ્રત્યેક, વાધિનો સઘ^૯ ઉપાય;
 સંકટથી નુકસાન, વેઠવું પડે ન લેશ,
 ચોંઠાં ભૂંડે ભેઈને, ભયાનક^{૧૦} સ્વપ્ન વિશેષ;
 ઠંડા પડીને બહુ ભેરથી, બળવા લાગે છે જેઓ,
 કજખાઈ જઈ પહેલાથી પણ, વિશેષ ભભકે છે તેઓ. ૩૨૬
 સાંચામં આકાર, પકડવા પિગળે એ છે,
 ઊછળવાને કાજ, સદા ડૂબકી મારે છે;
 શ્વાસ ખાઈ ચલવા, જરા ઊભા રહી બચ,
 સાવધ પૂરા થવા, માર્ગમં ઠોકર ખાય;
 વાધિ થયાની પહેલાં તેઓ, કારણ સમજી બચ છે,
 મૂંચાઈ જતાં અવલ સદા, બગૃત મનથી થાય છે. ૩૨૭
 જરૂર નથી એવો કે, હરેક બને અધિકારી,
 ભલે પ્રજા હોય કે, રાજ્યકર્તા અસિધારી;^{૧૧}

૧ તુર્કસ્તાનના આફિનિયા પ્રાંતના લોકો. ૨ તુર્કસ્તાનના સીરિયા પ્રાંતના લોકો. ૩ ખાલો પાનાર. ૪ ભુખ. ૫ અણચિન્તિત. ૬ નવાઈ જેવો. ૭ આક્રાશ. ૮ અજબ. ૯ તરત. ૧૦ અપેકર. ૧૧ ભરવાર.

(૧૧૧)

જુઝાર,^૧ વેપારી કે, હોય નૌકાધિપ^૨ કાય,
હોય કાંઈ પણ પરતુ, નિજથી વાકિફ હોય;
કે અમે શું છોંએ, ક્યાં છોંએ, કેણુ છોંએ સામ્રાત સમે,^૩
કંઈ વધ્યા, ઘટયા, ભારે થયા, કે હજકા દોંસોંએ અમે. ૩૨૮

કેક સમય પછી હોશ, તેમને આવે જ્યારે,
રડોં નિજના ભાગ્યને, રહે ના બેશી ત્યારે;
મળી સર્વ એકઠા, કરે કેશિય આ ઠામ,
નામોશીનો ડાઘ, ચાળથી ધુવે તમામ;
ને હોય જીડવાની નહીં, શક્તિ ગગનભગી કદા,
તો પહોંચ્ય હોય નિજ જ્યાંભગી. ત્યાં સુધી જીડે સદા.” ૩૨૯

આવ્યો છે તે સમય, અમારાપર અત્યારે,
સૂતા બિઘ્યા છોંએ, ચઢાવી દિવસ વધારે;
રસ્તો પૂરો કર્યો, લગામ ઉપાડી સ્વારે,
જઈ પહોંચ્યા કાફલા, જૂંતારાપર આ વારે;
પડતાં આખડતાં ને હવે, ગયા કદાપી ત્યાં અમે,
તો જિતારાપર પહોંચ્યોએ, વાડુ કહો કયે સમે ? ૩૩૦

૬. મુસલમાનોની હાલની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાય.

૧ બેશી રહેવાથી કાંઈ પણ કરવું તે સારું છે.

બેશી રહ્યાથી બહું, ચાલવું છે અહિં ચાલુ,
 કે હિમ્મતવાનનો, સહાયક દીનદયાળુ;^૧
 જો ન થયું ચાલવું, પ્રાપ્ત ટાઢી છાયામાં,
 તો પહોંચીશું અમે, સહી તડકે કાયામાં;
 અહિં આકર્ષક છે સર્વ આ, સુખ દુખ મનમાં જાણજો,
 છે સમય ચાલવાનો હજી, બાકી તે ઉર આણજો. ૩૩૧

તેજ થયું કાંઈ કે, કર્યું છે અહિં કે જેણે,
 જો લીધું ફળ કદી, લીધું જી વાવી તેણે;
 કરો કેંક કામ કે, કીમિયો સૌ તેમાં છે,
 કહેવત છે કે કરનારની બધી વિદ્યા છે,
 સૂઝ સૂઝને જે અમરતો, વખત ગુમાવે છે અહીં,
 તે હાર ખાય છે કાચખા, ને સસલા પેટે સહી. ૩૩૨

૨ દુનિયામાં બધો ચળકાટ મહેનતનો દેખાય છે.

દુનિયામાં આ બધી, વૃદ્ધિ મહેનતની દીસે,
 જ્યાં જોઈએ ત્યાં જારી એનો બક્ષીસ અતિશે;
 પ્રભૂ પ્રસાદી^૨ તણી, એજ કુંચી હિતકારી,
 ઈજ્જત અટકી રહી, હોંસે એથીજ તમારી;

^૧ ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર પરમેશ્વર. ^૨ ઈશ્વરનો પ્રસાદ.

એના ઉપર કેમો તણી, સર્વ આખર છે રહી,
મગર છોએ એનાવડે, હું ને તું સર્વે અહીં. ૩૩૩

પચરંગી પુષ્પના, સુખેખન^૧ તણો ઉઠાવ,
વિચિત્ર^૨ વેલાતણા, આમળાનો દેખાવ;
સરો આદિ વૃક્ષનાં, દોંસે કદ^૩ મન હરનાર,^૪
લાલા સેવતીતણા, કુસુમ રંજન કરનાર;

એ ગરીબના શ્રમનાજ સૌ, સુગંધ, રંગ સ્વરૂપ છે,
ને મનૂરો તણા લોહોંથો, ખીલી રદ્યાં અનૂપ છે. ૩૩૪

હાલોચાલો કરત, પૂર્વના લોક ન ન્યારે,
તો ડા'પણ ફેલાત, નહીં દુનિયામાં ત્યારે;
સદ્વર્તનના નિયમ, રૂંડા શોધી ન કઢાત,
સત્ય ન વસ્તી વિષે, સર્વ બાળું ફેલાત;

આ સર્વ તત્વ સંસારમાં, પ્રસિદ્ધ થાત જરા નહીં,
પ્રભુની કુદરતના લેહ સૌ, હોત જુપા છેકજ અહીં. ૩૩૫

ધર્મશાસ્ત્રનો આજ, સિતારો તેજ ન થાત,
ધર્મજ્ઞાનની નિશાની, બહોરમાં ન જણાત;
અધર્મથી જૂદું ન થાત, શ્રદ્ધાતું તેજ,
પાક પઢાત કુરાન, તણો ન મશીદ વિષેજ;

ના થાત લક્ષિતસ્થાનો વિષે, સ્તુતિ જગતકરતારની,
ના પોકારાત મશીદમાં, બાંગ બુંલ^૫ ઉચારની.^૬ ૩૩૬

૧ જુલની. ૨ નવાઈ જેવા. ૩ જિઆઈ. ૪ ખેંચનાર. ૫ જિઓ.

૬ અવાજ.

(૧૧૪)

મળતી નથી દુનિયાજ, માત્ર મહેનતને કારે,
પણ નિયમે ધર્મનાય, છે એને આધારે;
હોય ન જેને ક્ષણિક,^૧ જગતકેરી હરકાર,
તો તે ભાથું કરે, બીજા ભવનું તૈયાર;
હાલોચાલો કરતા નથી, દુનિયા માટે જો તમે,
તો જીંદી હવે સદ્ધર્મની, ખબર તમે લ્યો આ સમે. ૩૩૭

૩ દુનિયામાં આજસુ ને ઉલોગી એવા બે પ્રકારના
માણસો જોવામાં આવે છે.

બે પ્રકારના મનુષ, સદા દેખાય જગતમાં,
જોતાં સ્થિતિ તેમની, જણાય તફાવત છતમાં;
તેમાં કોઈ પંડ, પોર્ષો ચાહે આરામ,
સંભાળે દેહ ને, પથારી આઠે જામ;
આપે ન ધ્યાન ઉલોગપર, કે ના કુદરતને ગણે,
રસ્તામાં દેખી તણખલું, રોકનાર તેને બણે. ૩૩૮

૪ આજસુઓના વિચાર અને તેમનું વર્તન.

જો છે ધનવાન તો, નકામા સર્વ જણાય,
અપંગ બીમાર^૨ ને, રોગી જોવા દેખાય;

૧ હગારવારમાં નાશ પામનાર. ૨ માંદ.

તે સૌને છે કર્યાં, મોજશોખે લાચાર,
 પંડ પોષવા વિષે, ફસાયા છે આ ઠાર;
 હોવું નાહોવું તેમનું, સરખું છે સર્વે સહી,
 બાગવું ન બહેતર તેમનું, કે બાધી રહેવું અહીં. ૩૩૯
 બે છે તેઓ દરિદ્રો દશામાં ને લાચાર,
 તો મહેનતથી જીવ, સદા ચારે નિર્ધાર;^૧
 નશીબને તે ઘણા-ખરા આપે છે દોષ,^૨
 પણ ન હલાવે હાથ, પગે આણીને હોશ;
 બે બીબ કર્મસંજોગથી,^૩ મળી બાય કહીં એમને,
 તો બહેતર છે સોવાર તે, મહેનત કરતાં તેમને. ૩૪૦
 વળી જેઓ ધનવાન નથી કે નથી લાચાર,
 તે પશુ સમ તે પરજ, રહે સંતોષી અપાર;
 કે, મળતો રહે પેટ, બરીને ભક્ષ હમેશ,
 તો તેથી ડગલુંય, ભરે આગળ ન વિશેષ;
 છે એવા જન મનુષ્યત્વના,^૪ શૃંગાર^૫ રહિત સદા અહીં,
 શક્તિયો સર્વ અહિં તેમની, મિથ્યા છેક થઈ ગઈ. ૩૪૧
 હિમ્મત નથી કે મહેનતના સંકટો જીઠાવે,
 છે ન શૌર્ય કે આકૃત માથે જંગ^૬ મચાવે;
 લાજ નથી કે કલંકથી બાજુને બચાવે,
 લે ન શિખામણ કે જણાય દુનિયાના ભાવે;^૭
 ના કાલે ફિકર હતી જરા, કે આના ફળ શું થશે,
 ચિન્તા ન આજ દેખાય કે, કાલે કેમ બની જશે. ૩૪૨

૧ નફી. ૨ વાંક. ૩ કર્મની ગતિ. ૪ માણસપણું. ૫ શજુગાર. ૬
 લડાઈ. ૭ હાવબાવ પણ.

મહેનત કૃષિકર્મમાં, તેઓ કરતા ન જણાય,
 હળ ખેડે ક્ષેત્રમાં,^૧ ન કે તેમાં જળ પાય;
 કરે તેમને શિરે, નિરાશા ખોળે જ્યારે,
 માને છે અવકૃપા,^૨ તેઓ ઈશ્વરની ત્યારે;
 કે કામ તેઓ તદ્દનીરથી, લેતા નથી કદી અહીં,
 લડતા રહે છે તકદીરથી, સદાય આળસમાં રહી. ૩૪૩
 કહે છે કહો કે “ તુચ્છ, સર્વ આ છે સામાન,
 કે ખુદ જીવતર કોઈ, દિવસનું છે મહેમાન;
 આ સૌ ઊંચા મહેલ, ધર્યા રહેશે આ ઠામ,
 રહેવાના નથી કાંઈ, હુકમ અધિકાર તમામ;
 જો અમે ઉન્નતિ પણ કરી, તો શો લાભ ગયા રળી ?
 આ બાજુ જો જીતી લીધી, તો શી લાજુ કહો મળી ? ૩૪૪
 મહેનતમાં આ રાત્રિ, દિવસ જે છે તૈયાર,
 સંકટને શ્રમ તણો, વહે છે જે નિત ભાર;
 વધવા ઉન્નતિ વિષે, સદા જે છે આતૂર,^૩
 ભૂલ્યા તે દેખાવ, જગતનો જોઈ જરૂર;
 નિજના શ્રમમાંથી એમને, સાથે કંઈ લેવું નથી,
 દેખાડે છે તે ઘર તેઓ, કે જેમાં રહેવું નથી. ” ૩૪૫
 નાખે છે કહો મનુષ્યની મતિને ધિક્કારી,
 કે, “ છે ગર્વિષ્ટને,^૪ ટૂંકી દૃષ્ટિની ભારી;
 બાણે તે યુક્તિયો, શીખવે છે સૌ એવી,
 કે જીવડેલો હોય, ભેદ દુનિયાનો તેવી;

પણ મનસૂખા તેના બધા, કાચા છે તે જાણ્યો,
 છે અહિંના તેના કામ સૌ; અપૂર્ણું તે ઉર આણ્યો. ૩૪૬
 સુખના સખખોતણી, ખખર તેને ન લગાર,
 દોલતના ચિફ્તી, નહીં જે વાકિફગાર;
 લાગ્છન કે આખર, તણું એને નહિં જ્ઞાન,
 હીંસે ન સુખ દુઃખનું, જરા પણ જેને જ્ઞાન;
 ના જાણીતો કે હયાતો શી, વસ્તુ છે પોતે સહી,
 ના માહીતો કે હયાતોની, શી મતલબ હીંસે અહિં. ” ૩૪૭
 કહે છે કહોં કે “ એર, હળાહળ છે ધનમાલ,
 સંકટ શ્રમ વેઠીએ, શિરે જે માટે હાલ;
 ઇચ્છા એનાથીજ, ગુનો કરવાની થાય,
 મગરૂરી એથીજ, મગજમાં આવી જાય;
 ઇશ્વરથી એજ મનુષ્યને, ગફલતમાં નાખે સહી,
 એથીજ પ્રજાઓપર સદા, દુખ જોતરેલાં છે અહીં. ” ૩૪૮
 કહે છે “ કહોં કોશિશો, ઘણી કરતાં શું થાય ?
 ભાગ્ય વિનાના ચત્ન, અહોનિશ ફોગટ જાય;
 કોશિશ કરતાં કહી, દૂર કીરમત^૨ ના થાય,
 ઉલોગી આજસુ, ઉભય સરખા દેખાય;
 હાલતી હોત રોજીતણી, હલાવતાં દોરી અહીં,
 તો મળત રોટલો નહિં કહી, સર્વ નકામાને સહી. ” ૩૪૯
 નિરૂપોગોયો^૩ તણાં, મનોહર છે આ ગીત,
 સુવાડવા ભાગ્યને, કથે જે કથન લલીત;^૪

એવી રીતે નિમિત્ત,^૧ બતાવી નિત્ય અનેક,
 હલાવવાને હાથ, પગો ન ચહે જે છેક;
 તે, ઈશ્વરની આ ટેવને, ભૂલેલા દેખાય છે,
 કે હરકતમાં જગદીશની^૨, બરકત સદા જણાય છે. ૩૫૦
 જે ટોળાની તમે, હકીકત સાંભળી પંડે,
 તે ટોળું અવનાત, તણું છે મૂળ અખંડે;
 બગડે છે એથીજ, પ્રભાઓ કૈંક હમેશ,
 મુલક વિષે એનોજ, પવન તોફાનો વિશેષ;
 એણેજ સૂર,^૩ સેદાનગર,^૪ બેઠે કર્યા બરબાદ છે,
 એણેજ ખરાબ કર્યા બુઓ, દમસ્ક ને બગદાદ છે. ૩૫૧
 જ્યાં એ છે અપશુકન, એમનાં ત્યાં ભૂતળમાં,
 જ્યાં વઃસો તેમનો, ખુવારી ત્યાં તે પળમાં;
 સંદેશો દુઃખનો, તેમની વૃદ્ધિ જાણો,
 સૈન્ય ખરાબોનું તે, જમાત અખીલ^૫ પિછાણો;
 હોવું એમનું સદા અહીં, મૂળ દુઃખનું જાણો,
 એમનો વધારો ઈશ્વરી, કોય જરૂર પિછાણો. ૩૫૨
 સુસ્ત, નકામા, પંડ પોષનારા સૌ એવા,
 જણાય છે છેક જે, સુધારામાં વિખ^૬ જેવા;
 જન જાતિને લાભ, તેમનાથી ન જરાય,
 સંગ સદા તેમનો, હળાહળ એર જણાય;

૧ બહાનાં. ૨ પરમેશ્વર. ૩ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે સીરિયામાં એ
 એક શહેર છે. ૪ પશુ તે હાલ ઉજડ જેવું છે. ૫ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે
 એ પશુ એક શહેર હતું. જેમાં કેકલાક કિલ્લા હતા. એ શહેર દમસ્ક નમ-
 રથી ૬૬ મૈલપર હતું. ૫ અધી. ૬ એર.

જ્યારે તે અહિં ફેલાય છે, તો ધન સંકેતાય છે,
 એ જેમ વધે છે તેમ નિત, દોહત ઘટતી જાય છે. ૩૫૩
 સંખ્યા જ્યાં એમની, વધો ગર્ભ હૃદ ઉપરાન્ત,
 કે ગણાઈ સૌ કોમ, પશુ જેવી નિર્જાત;^૧
 ઈશ્વરની મદદનો, રહ્યો તેને નહિં ભાગ,
 ખુવાસેના મારથી, ન કેં ખચવાનો ભાગ;
 ના જશે અપશુકનિયાતણે, તમે અડાસે^૨ પણ કદા,
 મૂંગા આ દૂટારા તણો, મનમાં ભય રાખો સદા. ૩૫૪

૫ ઉદ્યોગી માણસોનું વર્તન, અને તેમની પ્રશંસા.^૩

પણ એમના સિવાય, જાંજી ટોળી છે એક,
 જેથી જન જાતિને, મળી મોટાઈ વિશેક;
 મંડળોમાં એમનો, બધો દેખાય પ્રકાશ,
 ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ છે, બાગની જેથી ખાસ;
 અવતાર લીધો છે જેમણે, મહેનતને માટે અહીં,
 જે સેવા કરવાને બન્યા, સદા જમાનાની સહી. ૩૫૫
 તેઓ ન સુખ ચેત કે, અહો કુરસદને લેશ,
 વળગેલા કામમાં, રહે નિશ્ચિન વિશેષ;
 એકે પણ તે લે ન, વિના કારણ વિશ્રામ^૪,
 જાગી લે છે ઘણા, સુવે ત્યારે આ કામ;
 થાકે છે તે શ્રમથી^૫ અને, ચેત બધે ફેલાય છે,
 તે સંકટ સહી કમાય છે, ને સૌ ફુનિયા ખાય છે. ૩૫૬

૧ સંદેહ વિના. ૨ છાંયડે. ૩ વખાણ. ૪ વીસામો. ૫ મહેનત.

તે ન ચણે તો થાય, હૂંચા મહેલો ખંડેર,
 તે ન વણે તો વસા, વિના રહે સઘળું શહેર;
 દેવ ન વાવે તેઓ, પ્રાણ પાખી જન થાય,
 છાંટે નહિં છોડ તો, બાગ જંગલ બની જાય;
 એમનેજ આધારે સદા, ગાડી આ ચાલી રહી,
 ભોગવે તેઓ જો એન તો, સૌ બેચેન બને અહીં. ૩૫૭
 કોશિશ કરવા વિષે, લગાડે છે બળ કામે,
 મહેનતમાં જીવ ને, શરીર ધર્શો નાખે હામે;
 તેમાં નિજ જીવને, ન સમજે જીવ અખંડે,
 દુનિયાને મરી મરી, જીવતી રાખે પંડે;
 બસ આવી રીત જીવવું, એ ભક્તિ છે તેમની,
 આ ધૂનમાં મરવું છે સદા, શુદ્ધ શહાદત^૧ એમની. ૩૫૮
 આવરદા તેમનો, બધો મહેનતમાં જાય,
 વિરામનો^૨ એમને, મળે વારો ન જરાય;
 નાશ લાગ જેમની, હમેશ રહે છે જારી,
 કાયર વૃષ્ટિથી કે, ન આંધીમાં^૩ લાચારી;
 તોડતી નથી લૂ જેઠની, હમ તેમનો જરા અહીં,
 નથી ખશેડી શકતું તેમની, દહતાને આકળ અહીં. ૩૫૯
 મિત્રોના ઉપકાર તળે આવે ન કદાચ,
 બાન્ધવ કે પુત્રની, કદી માગે ન સહાય;
 દે ન ધ્યાન આરામ, તરફ આકૃત મોહાર,
 ગિરિ,^૪ દરિયો તેમના, ન માર્ગ વિષે નડનાર;

૧ ધર્મના કામને માટે જીવ આપવો તે. ૨ આરામ. ૩ વરસાદ ને
 વાતું તોફાન. ૪ પર્વત.

રૂસ્તમને સામ સમા કદી, સાંભળીએ કાને સહી,
પણ લાખો એવા હાલ પણ, છે શરમાળ છુપા અહીં. ૩૬૦

છે આ ધૂન કોઇને, દિલે કે કેંક કમાઇએ,
ખવરાવી અન્યને, અમે પોતે કેં ખાઇએ;
છે કોશિશ કોઇની, એવી કે સંકટ સહીએ,
પણ માથે કોઇનો, જરા આભાર ન લઇએ;

કોઇને ફિકર અંતર વિષે, બાળ બચાંની સર્વદા,
મસ્ત છે કોઈ મનમાં ઘણો, સ્વદેશપ્રીતિમાં સદા. ૩૬૧

છે જો કૃષિકર્મમાં, કોઇ મંડેલો પંડે,
તો દુકાનદારીમાં, મચ્યો છે કોઇ અખંડે;
કોઈ કરે દુખ દૂર, બંધુઓનું પ્રતિદિન,
દુર્ભણ દુખિયાતણી, કોઈ સેવામાં લીન;

આ, પોતાના આરામના, કામ વિષે ગુસ્તાન છે,
નિજના કુટુંબપર તે, સદા જીવ કરે કુર્બાન. ૩૬૨

આ દોડાદોડીમાં, મચેલા કોઇ જણાય,
કે કરીએ એકઠો, અમે ધનમાલ સદાય;
જેથી જીવતા લગી, હમેશ ખુશીમાં રહીએ,
મરીએ તો દિલગીરી, નહીં સાથે આ લઈએ;

કે ગયા પછી સ્ત્રી છોકરાં, શું ખાશે પાછળ રહી,
પોષાક તેમનો કફન^૧ સુજ, શેમાંથી કરશે અહીં. ૩૬૩

ઘણાક નિજ મન વિષે, હોંસ રાખે છે આમ,
કે કરી જઇએ અમે, કોઇ અહિં જાહેર કામ;

૧ મઝાને જે લમડાં પહેરાવવામાં આવે છે તે.

દુનિયામાંથી તેઓ, લોપ જે વારે થાય,
 તો સુંદર તેમણે, રમરણ^૧ બાકી રહ્યો જાય;
 એવા નામની પ્રસિદ્ધિને, રહાનારા લાખો સહી,
 કામો અનેક કર જાય છે, લોકોને માટે અહીં. ૩૬૪
 શુદ્ધ હૃદયના પુનિત,^૨ ઘણાક પ્રભુના બંદા,
 છે નિશાની સત્યની, જેથી કાચમ સુખકંદા;
 પ્રખ્યાતિ કે વખાણ, સ્વપ્નમાં પણ ન ચહાય,
 કાયર દેખાવથી. ઢોંગના શત્રુ સદાય;
 તેમનો પરિશ્રમ છે બધો, ઈશ્વરને માટે સહી,
 તેને પ્રસન્ન^૩ કરવા કરે, મહેનત સર્વ સદા અહીં. ૩૬૫
 તેમાં પ્રભુભક્તિમાં, કોઈ મોહિત^૪ છે પ'ડે,
 જગપતિના^૫ નામને, પ્રસારે કોઈ અખંડે;
 કોઈ ભક્તિ, સંતોષ, સહનતામાં^૬ છે લીન,
 આપે કોઈ સુખોદ, મંડળીમાં પ્રતિદિન;
 કોઈ તો બચાવે ખુદને, મોભાથી અહિં સર્વદા,
 કોઈ ખૂડતાંની નાવને, તારે છે ભાવે સદા. ૩૬૬
 ઘણાક જન જાતિની, દાઝ ધરનારા જારી,
 શુભચિન્તક^૭ દેશના, સમાજ^૮ તણા હિતકારી;^{૧૦}
 સાગર સંકટ તણો, તારનારા ભલો ભાતે,
 દુનિયાની દુખ ભરી, નાવના લંગર^{૧૧} જાતે;

૧ સંભારણું. ૨ પવિત્ર. ૩ સુખનું મૂળ. ૪ ખુશી. ૫ મોહ પા-
 મેલા. ૬ પરમેશ્વર. ૭ જે દુઃખ પડે તે સહન કરી રહેવું તે. ૮ ભણું
 ચહાનારા. ૯ મંડળી. ૧૦ ભણું કરનાર. ૧૧ વહાણને ચોભાવનાર એક
 જાતનું ઓળખ.

એમનાથીજ કોમો તણું, ભૂત ભવિષ્ય બહું હોંસે,
એમના વડેજ સમાજની, શોભા છે દુનિયા વિષે. ૩૬૭

સહે કોઇ સખ્તાર્થ, એમને સંકટ સાલે,
શોક હોય કોઇને, એમને દુખ તે બાળે;
દરિદ્રી^૧ છે કોઇ તો, મુસીબત તે નિજ માને,
આફતમાં કોઇ તો, કયામત^૨ છે પોતાને;
કોઇપર છૂંટે ભો બાણ^૩ તો, નિશાન એ, બન્યો ભય છે,
લૂટાય મુસાફર કોઇ તો, પાયમાલ તે થાય છે. ૩૬૮

ઠેઠ લગી વાતપર, પૂરી દૃઢતા ધરનારા,
મેખોથી નિજ કરારને એ છે જડનારા;
આફતના બહુ સબળ,^૪ સૈન્ય^૫ સાથે લડનારા,
બીજાઓની બળતો, ચિતામાં^૬ જે પડનારા,
રોકવાર્યો દરિયે એમનો, અધિક અધિક ભોભરાય છે,
ઘેલછાથકી કે એમની, ગાંડાઈ વધી ભય છે. ૩૬૯

પાગ^૭ જમાવ્યા પછી, કદી પાછા નથી હડતા,
ડગલું આગળ ભરી, નથી પાછળ તે ખસતા;
ફેલાયા પછી જરા, નહીં જે સંકોચાય,
વધી ગયા પછી કદી, જેઓ ઘટતા ન જણાય;
ના મેલે પૂરું કર્યા વિના, કદી જરૂરી કામને,
મંડે ઉમંગથી જ્યાં લગી, ભુએ ન શુભ પરિણામને. ૩૭૦

૧ ગરીબ. ૨ જે છેલ્લે દિવસે પરમેશ્વર દુનિયાનો હિસાબ લેશે
તે દહાડો. ૩ તીર. ૪ બળવાન. ૫ લશ્કર. ૬ ચેહ. ૭ પગ.

(૧૨૪)

જે શક્તિ એમને, દીધી પ્રભુએ જીવનમાં,^૧
 તેનું ઘણું મહત્વ,^૨ સમાજોલું છે મનમાં;
 ફરે દુઃખથી પણ ન, એમનું ચિત્ત ચક્રોર,
 કરતું નથી જેમને, કોઈ સંકટ કમજોર;
 આત્માને હાથ પગોતણા, પૂરા ભરંસાપર રહી,
 સમજે છે સેના^૩ ધર્મીરી, પોતાની સાથે મહી. ૩૭૧
 મજલ નથી એમને, જરા મુશ્કેલ દરેક,
 દૌશી આવે દૃષ્ટિએ, બરાબર માર્ગ હરેક;
 જંગલ કંઠક ભર્યું, જેમને છે ઉદ્યાન,
 સરખાં છે તેમને, ગગનગિરિ ને મેદાન;
 હરકત કરનાર ન કોઈ છે, વાટ વિશે કહી તેમની,
 જોતરાય પજે એવો દૌસે, દરિયો નજરે જેમની. ૩૭૨
 એમ અહીં જોટલા, પુરૂષ છે હિમ્મતવાન,
 તે નિજના કામમાં, દૌસે તૈયાર સમાન;
 દુનિયાની તેમના, વડે ધુમધામ જણાય,
 આશ્રિત^૪ છે એમના, ગરીબ શ્રીમાન બધાય;
 તેમના વગર સૌ મંડળી, શોભા રહિત હતી છતી,
 જો હોત નહિ એ તો બધી, મિજલસ અહિં ઉજડ હતી. ૩૭૩
 ધર્મીરની સૌ ભૂમિ,^૫ એમનાથી જે બાગ,
 બઝાર તેજસ્વી છે, ઝમાનાનું સૌ બગ;

૧ જીવન. ૨ મોટાઈ. ૩ દોજ. ૪ આશ્રયમાં રહેલા. ૫ પૃથ્વી.

ચિહ્નો^૧ કલ્યાણનાં,^૨ એમનાથીજ જણાય,
 કુદરતના સૈ-લેહ, તેમનાથી સમજાય;
 એમનાજ ઉપર ગર્વ છે, હોય કોઇને તો કદા,
 છે તો એમના વડેજ છે, વડાઇ માણસને સદા. ૩૭૪
 એમનાથી આબાદ, દેશ ને રાજ્ય હરેક,
 તાબાં છે તે વડે, પ્રભા ને ધર્મ હરેક;
 દૌસે એમનાથીજ, પ્રતિષ્ઠા સર્વ પ્રભાની,
 વધે એમનાથીજ, ઉન્નતિ જગત બધાની;
 છે કૃપા ઇશ્વરી એમનો, દમ દુનિયામાં સર્વદા,
 શોભે છે પ્રભુનું એમને, પ્રતિનિધિપણું^૩ અહીં સદા. ૩૭૫
 એમનુંજ પ્રત્યેક, માર્ગમાં છે અજવાળું,
 જંગલમાં આ તેજ, એમનું છે રહિયાળું;^૪
 પ્રકાશ છે એમનો, અહીં લીલા સૂકામાં,
 ચમત્કાર^૫ તેમનો, દૌસે સાગર વસુધામાં,
 એમનાથીજ અહિં આદમે,^૬ આ પદ^૭ પ્રાપ્ત^૮ કર્યું હતું,
 (કે) આત્મીક^૯ પ્રાણિયે જેમને, શીશ નમાવ્યું હતું છતું. ૩૭૬
 છે હરેક દેશમાં, એમનાથી હિત,^{૧૦} વૃદ્ધિ,
 છે એથી કોમનાં, દબદબો તેમ સમૃદ્ધિ;^{૧૧}
 કુળમોટપ^{૧૨} શ્રેષ્ઠતા, એમનાથીજ ગણાય,

૧ નિશાનીઓ. ૨ ભણું. ૩ મુખિયારપણું. ૪ રળિયામણું. ૫ અજા-
 ન્યની. ૬ મુસલમાનો જેને દાદા આદમ કહેછે તે—પરમેશ્વર જે માણસને
 પહેલ પહેલો પૃથ્વી ઉપર સરળ્યો હશે તે. ૭ દરજ્જો. ૮ મેળવ્યું. ૯ કિ-
 રસ્તા—પરમેશ્વરના દ્વાર. ૧૦ ભણું. ૧૧ દોલત. ૧૨ કુળની મોટાઈ.

એમનાથી આબરૂ, ગર્વ, મોટાઇ સદાય;
 ઈજતને મનમાં ચાહો તો, બનો મહેનતુ સર્વદા,
 ઈજતનો લેહ મન્દૂરમાં, છુપો રહેલો છે સદા. ૩૭૭

મહેનતનું જેમણે, લોધું સંકટ નિજ માથે,
 દુનિયામાં તેમને, વડાઇ મળી સૌ વાતે;
 તે સિવાય મોટાઇ, આબરૂ ને અધિકાર,
 મળ્યાં નથી કોઈને, જુઓ યોગી આ ઠાર;
 જેટલાં વૃક્ષ આ બાગમાં, વૃદ્ધિ પામ્યાં છે અહીં,
 તે સદા ચઢેલાં છે જુઓ, નીચેથી ઉપર સહી. ૩૭૮

હકુમત મળી તેમને, હતા જે જન કંસારા,
 પામ્યા સરદારી ને, ધોળિયો મળ્યે ધોનારા;
 થયા સમાગમતણું^૨, સ્થાન^૩ અહિં કેંક સુતાર,
 બન્યા સમાના ધ્રુવ,^૪ સરૈયા ખુદ આ વાર;
 પાડયા પ્રવીણ પુરૂષો ઘણા, મશાલચી જેતાં અહીં,
 માલીક સમયના થઈ ગયા, કે પીંજરાઓ સહી. ૩૭૯
 ચઢતો જન જાતિમાં, હતો ખૂનસ^૫ ન કાંચ,

૧ મેલ. ૨ મેળાપ. ૩ ઠેકાણું. ૪ ધ્રુવની પેઠે સૌ લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા. ૫ એ તત્વગ્રાની તાતારના માવરૂલનહેર પ્રાંતના ફારાખ નગરનો વતની હતો. ઇસ્લામી તત્વગ્રાનીઓમાં એ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાએલો છે. અરબ અને યૂનાનીઓની કોઇ વિદ્યા એવી નથી કે જેમાં એણે અંચ જાણ્યો ન હોય. બધા મળીને તેણે ૬૦ પુસ્તકો લખેલાં છે. બગદાદના ખલિફા મુસ્તાદરખિષાહના વખતમાં એ ઇરાકઅરબીમાં આવ્યો અને પછી ત્યાંથી દમશ્ક શહેરમાં ગયો ત્યાં હિ. સ. ૨૩૯ માં સ્વર્ગવાસી થયો.

(૧૨૭)

હુનિયામાં ખૂઅલી^૧, હુતો જૂદો ન જરાય;
 લઘુવયથી^૨ શ્રમ વિષે, થયા મશગૂલ અખંડે,
 ભૂંચી કદરના^૩ થયા, તેથી માલિક તે પંડે;
 લાગે નિત હુનર કળા વિષે, એમ તમારું ધ્યાન ને,
 તો અખૂનસ ને ખઅલી, તમેજ છે એ માનને. ૩૮૦

૬ ઇસ્લામીઓને ઉદ્યોગી થવાનો બોધ.

બુલમ કર્યો છે તમે, ખુદને માથે ભારે,
 કે અહિં જે સ્તંભને, પ્રતિષ્ઠા છે આધારે;
 ઉન્નતિનો દેખાડનાર જે માર્ગ અખંડે,
 અવનતિની નાવનો, ઊપરી છે જે પંડે;
 મજબૂત પીઠની પેઢિયો, હુતી તમારી જે થકી,
 તેનાથી દૂર થઈ ગઈ, કોમ બધી નેતાં નકી. ૩૮૧
 નથી વિદ્યા કે કળા, તમારામાં કંઈ શેષ,
 નીતશાસ્ત્ર કે તત્વજ્ઞાન દેખાય ન લેશ;
 તર્કશાસ્ત્ર ને ખગોળજી^૪ નથી જ્ઞાન જરાય,
 ને છે તો યોગ્યતા, કુંકળાકી દેખાય;
 આ ઘરમાં છવાઈ જાય નહિ, અંધકાર કું આ સમે,
 શુભ થતા હોવાને સત્વરે,^૫ સંકેરો ફરોને તમે. ૩૮૮

૧ પાછળ પૃષ્ઠ ૩૬ ની દીપ બુઓ. ૨ નાની ઉમ્મર. ૩ ખૂબ.
 ૪ તરત.

(૧૨૮)

હુરેક જનમાં ગુમ, રહ્યા છે તત્વ અનેક,
ખબર નથી જેમની, કોઈ માણસને છેક;
ભૂવતા લગીં તેમને, ન હૈં કેળવણી અપાય.
તો તે મળોં માટીમાં, સર્વ માટી થઈ જાય;
એ તત્વ અમારામાં સદા, પ્રભુની થાપણ છે સહી,
ખરબાદ રખેને થાય તે, પૂંજી ઈશ્વરની અહીં. ૩૮૩
જીવાનોંયા જે આજ, છૂટા ફરતા દેખાય,
નીચ સંગમાં રહી, ખરાબ સદા જે થાય;
ઉત્તમ જાતિતણા, વંશજે જે કહેવાય,
પણ લાજ્જન બાપને, જેમનાથી લેખાય;
¹અવકાશ રૂપ રોકડ તેઓ, ફોગટ ખુવત નહીં કદા,
તો ગર્વ આણવા યોગ્ય તે, થાત પૂર્વજેને² સદા. ૩૮૪
અલણ અને અજ્ઞાન, ફરે જે લોકો આજે,
યોગ્ય તત્વ તે વિષે, ઘણાક જનોમાં રાજે;
જેવકૂંઠીમાં છુપા, બિંચ અંશે દેખાય,
એજ અપૂર્ણો વિષે, છુપા સંપૂર્ણ જણાય;
જો રમત ગમતમાં મગ્ન³ એ, રહેતા હોત નહીં છતા,
તો તેઓ વિષેજ અનેક અહીં, તૂસી⁴ ને રાજી⁵ હતા. ૩૮૫

૧ કુરસદ. ૨ બાપદાદા. ૩ ખુશી. ૪ ખવાબ નસીરદીન મુહમ્મદ તૂસી હિઝરીની સાતમી સદીમાં હોલાકુખાનો નેડીઓ અને સલાહકાર હતો. અબ્દુનસ અને બૂઅલીની પેઠે એણે પણ ઘણીક વિધાઓમાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. ૫ ઈમામ ફકરદીન રાજી ર નગરના રહેવાશી મહા પંડિત હતા. એમને જન્મ ઇ. સ. ૫૪૭ માં થયો. ભિન્નભિન્ન વિધાઓમાં એમણે ૫૦ ગ્રંથ લખ્યા છે.

(૧૨૯)

આજ કોમ કે મનુષ્યનો, જ્યાં કાળ જણાય,
જેમાં નાદાનોનો^૧, બધે પોકાર સુણાય;
જેના અજ્ઞાનમાં, કોઇનો ભાગ ન લેશ,
જેને કબજે હતાં, સુવિદ્યા હુનર વિશેષ;
તે બધી વૃદ્ધિ કૌશિશ ને, પરિશ્રમતણી પિછાણુને,
નહિ તો અમારો નાડી વિષે, તેજ લોહોં છે જાણુને. ૩૮૬
નાઉમેદ છે તમે, હકૂમતથી^૨ આ કાળ,
ઘોષ ચૂકયા છે હાથ, માલ મિલકતથી હાલ;
બહાદ્રરીને રોધ, ચૂકેલા છે મુખ ઢાંકી,
વડાઈ મોટા તણી, સર્વ મેલી છે હાંકી;
આધાર હવે મોટાઇનો, વિદ્યા ઉપર છે સહી,
પૂર્વજો તણો આ વારસો, એક જ બાકી છે અહીં. ૩૮૭

૭ સદ્વિદ્યાનાં યશોગાન.

કહેતા આવે છે હમેશથી જે અહિં સર્વ,
કે, છે વિદ્યા રૂપી, પૂજા માણસનો ગર્વ;
મિસર, અરબ, ધરિન, હિંદ તેમજ યૂનાન,^૩
છે સૌનો અભિપ્રાય, તે વિષે એક સમાન;
આ દાવો હતો, ન જે વિષે, કેં તકરાર હતી છતી,
સાક્ષી ન કોઈ તેના વિષે, આજ લગી ખુલ્લી હતી. ૩૮૮

૧ મૂર્ખાઈ. ૨ અધિકાર-સત્તા. ૩ ગ્રીસ.

સદ્વિદ્યા સર્વમાં, મનાતું બારે રત્ન,
પારખવાને કર્યો, હતો જેને ન પ્રયત્ન;
બધી બક્ષિસો હતી, માનો લીધેલી તેની,
સર્વ શક્તિયો હતી, બાણવામાં નહિં જેની;

પણ ધરતી ને દરિયો હવે, સાક્ષી પૂરી રહ્યાં હોંસે,
કે બળ ઈશ્વરના હાથનું, રહેલું છે વિદ્યા વિષે. ૩૮૯

પર્વત ને પૃથ્વીપર, બનાવી મેળો એણે,
હોંધું બનાવો બઝાર, આજ સાગરને જેણે;
મનાવો છે સર્વને, અવની^૧ આ ફરતી તેણે,
સ્થિર તારા ગતિમાન,^૨ ઠરાવ્યા છે અહિં એણે;

એકદું સૈન્ય કરવાતણું, કામ વરાળ થકી લોંધું;
કાપડ વણવાના યંત્રને, મનુષ્યનું બળ છે હોંધું. ૩૯૦

ધન્ધન^૩ શિલાતણા,^૪ બળાવે છે એ જાતે,
વહાણો ખુશ્કી^૫ વિષે, ચલાવે છે ભલોભાતે;
ગવાજ સાંચા વિષે, ઢળાવે છે આ વાર,
ભૂમિના ભંડાર, કઢાવે છે આ ઠાર;

વીજળીને કાસદ^૬ કારમો,^૭ એ જ બનાવે છે અહીં,
ઊડાવે છે પાંખો વિના, એ જ મનુષ્યોને સહી. ૩૯૧

મુધારા રૂપી મહેલ તણો કડિયો એ છાજે,
ઉન્નતિના સૈન્યનો, એ જ સરદાર વિરાજે^૮

૧ પૃથ્વી. ૨ ફરતા. ૩ બળતણ. ૪ પશ્ચર. ૫ જમીનમાં. ૬ મે.
પિયો. ૭ ચક્કારી. ૮ શામે.

કાશીગરનું કોઇ, ઠામ એ છે ઝોઝર,
 ચોદ્ધાઓનું કોઇ, મુકામે છે હથિયાર;
 નીચું દેખાડયું છે ઘણું, શૂરાને એણે અહીં,
 એણે લોકડી કમજોરને, વાઘ બનાવ્યા છે સહી. ૩૯૨

છે એને આધિન^૧, પાઠશાહત દુનિયાની,
 જીત્યા છે એણે જ, અર્મની^૨ તેમ ચમાની;^૩
 શરણ સદા માજીન્દરાનો^૪ દૈતોને આણે,
 ભૂત્યા બખિલિસ્તાની^૫, પહેલવાની આ ટાણે;
 એના બળથી જ થઈ જીત્યો, આ દુનિયા તાબે સહી,
 સામે ન થયા સર્કેશિયન,^૬ કે દેલમવાસી^૭ અહીં. ૩૯૩

લાખો હુપર અહીં, સેંકડો એ જ ચઢાવે,
 હુયદળને^૮ એ હાર, પાયદળથી^૯ ખવરાવે;
 વહાણો સાથે એજ, હોડિયોને લેઠાવે,
 કિલ્લાઓ પણ વિષે, ચપટિયોમાં ઊડાવે;
 તેની લઢાઇથી કોઈ પણ, ટકી શક્યું નહિ સર્વદા,
 તેની આગળ ન નબી શક્યાં, ચિલખત^{૧૦} કે બખતર કદા ૩૯૪

૧ તાબે. ૨ પાછળ પૃષ્ઠ ૧૧૦ માં જુઓ. ૩ અરજ-
 સ્તાનના યમન પ્રાંતના લોકો. ૪ ઇરાનમાં દેલમ ને મેહાનની પૂર્વમાં
 માજીન્દરાન એક પ્રાંત છે ત્યાંના લોકોને કિર્દોસી કવિએ લખનામાં
 તેમ લખ્યા છે. એ પ્રાંત હાલ રશિયાને તાબે છે. ૫ પાછળ પૃષ્ઠ ૬૪માં
 જુઓ. ૬ સર્કેશિયાના લોકો. ૭ પાછળ પૃષ્ઠ ૫૧ માં જુઓ—દેલમના
 વતની. ૮ ધોડેસ્વારોનું લશ્કર. ૯ પગે ચાલનારા સિપાઈઓનું લશ્કર.
 ૧૦ લોહનું અંમરખં.

મહદગાર જેમણે, બનાવી નિજની એને,
 દોરનાર પ્રત્યેક માર્ગમાં નીમી તેને;
 લાગુ પડે આ વચન, તેમને આજે છેક,
 કે,છે જન જાતિથી, જૂંચી જાતિ અહિં એક;
 તેમની રીતિને કામ કંઈ, જૂંદાં સર્વ જનથી દોસે,
 જો સૌ મનુષ્ય છે તો તેઓ, ચોરજ છે દુનિયા વિષે. ૩૯૫

ઘણા તેમને ચમત્કાર કરનારા જાણે,
 કેંક જનો એમને, દેવતા રૂપ પિછાણે;
 પરંતુ જે તેમને, ઝાળખે છે શુભ રીતે,
 તેઓ તેમના વિષે, એટલું માને ચિત્તે;
 કે દુનિયાએ હમણા લગી, કરી કમાણી જે હતી,
 તેમાંથી થોડી કે ઘણી, મળી તેમને છે છતી. ૩૯૬

વિદ્યાથી તે કુશળ, બન્યા પ્રત્યેક કળામાં^૧,
 નથી જેની જોડ કે, બરાબરિયો અચળામાં^૨;
 હરેક વસ્તુ અને, તેમનું કામ હરેક,
 જમાનાનો શક્તિ ને, જ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠ વિશેક;
 કારીગરોને સૌ તેમની, એવા તાકે છે અહીં,
 કુદરતી ચમત્કારો વિષે, જેવા અકિત^૩ અને સહી. ૩૯૭
 વિદ્યાએ કરી દોઢા, તેમને માટે આજ,
 ખુલ્લા, જૂના નવા, ગુપ્ત બંડાર ઘણાજ;
 દેખાડ્યાં તેમને, ખુપા ધનનાં ઠેકાણાં,
 વિજય પામવાતણાં, બતાવ્યાં સ્થાન અબણ્યાં;

ધરતી ને દરિયાપર બધે, છવાયલો વા જેમ છે,
 ફેલાયા છે તે પૂર્વ ને, પશ્ચિમ હુપર તેમ છે. ૩૬૮
 કેળવણીનું મૂળ, ખડું છે કે દોલત છે,
 સત્તા પાછળ સદા, રહી વિધાની છત છે;
 દુનિયામાંથી થયું, જેમનું રાજ્ય વિદાય,
 સદ્વિદ્યા શાણપણ, રહ્યાં તેમાં ન જરાય;
 પામીને પરાજય ગ્રીસ કે, રહ્યું ન લેખામાં અહીં,
 તેમજ ન રહ્યું ઇરાન કે, તાજ^૧ ગુમાવીને સહી. ૩૬૯

૮ સંકટમાં સહનશીલ બની સદુદ્ધોગમાં મંડ્યા રહેવું.

પણ કહિયારો એક, સહનતામાં ભરપૂર,
 કહેતો પરિશ્રમતણા^૨, થાકમાં થઈ ચકચૂર;
 ખમવાં જે સંકટો, કઠણ દેખાય વિશેષ,
 ભૂઠાવવાને યોગ્ય, જાણવાં તેજ હમેશ;
 નથો ખાલું પીલું મનુષ્યને, હલાલ છવતરમાં કદી,
 કે એક થાય નહિ લોહી ને, પરસેવો બે જ્યાંસુધી. ૪૦૦
 શિકાર બે આવવો, હાથ સહેલો ન જણાય,
 તો ચલાવવા અશ્વ, છારતકથીજ^૩ સદાય;
 ભૂષાડવો હોય ભાર તો, બેસો ન જરાય,
 જલદી હાંકો જરા, દૂર જવું હોય કદાય;
 કર્શી જુએ ઝમાનો ફર થઈ, બેર તમારું બે કદા,
 તો બળ વાપરવાનો સમય, મિત્રો એજ ગણો સદા. ૪૦૧

૯ અસલના ઇસ્લામીઓની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં કેશિશ.

યાદ કરો આપણા, પૂર્વજોની હાલતને,
 સંકટમાં હારતા, નહિ કર્દો જે હિન્મતને;
 વર્ષોલગી પ્રવાસ^૧, તણા પરિશ્રમ શિર ધરતા,
 પ્રાપ્ત સુવિદ્યા કળા, ગરીબ સ્થિતિમાં કરતા;
 પત્નો મળતો જ્યાં તેમને, વિદ્યા હુનર તણા કદા,
 રસ્તો લેતા તે તરફનો, નોકળીને ધરથી સદા. ૪૦૨
 ખારીજમ^૨, ખાદિયા, મુમાત્રાને^૩ તૂરાન^૪,
 છત કેળવણીનો જ્યાં, ઘણી સાંભળતા કાન;
 પર્વત ને જંગલો, યસાર કરીને પ'ડે,
 ત્યાં જોઈતાં બેસતાં, જતા અઘ્યાસી અખ'ડે;
 ઇસ્લામી ધર્મ તણા અમલ, જે જે કામ હતો છતો,
 પ્રત્યેક માર્ગમાં તેમનો, બંધાયો તાંતો^૫ હતો. ૪૦૩
 મુસ્તનસરિયા, નિઝામિયા, નાસિરિયા બારી,
 નફીસિયા, ઝેનિયા, ઇઝ્મિયા અતિ ગુણકારી;
 અઝીઝિયા, નૂરિયા, સુકાહિરિયા હિતકારી,
 રવાહિયા, સિત્તિયા, તેમ સાહિબિયા સારી;

૧ મુસાફરી. ૨ એ પ્રાંત ખુરાસાનની ઉત્તરે છે એમાં ઘણા પરા-
 ક્રમી ઇસ્લામી આદર્શાહ થઇ ગયા છે. હાલમાં તેની રાજધાની ખિવા
 નમર છે. ૩ એ એશિયાની દક્ષિણે હિંદી મહાસાગરમાં એક બેઠ છે.
 ૪ તાતારનો મુલક. ૫ ખાણસોની હાર.

(૧૩૫)

વિદ્યાથોધકની મધ્યમાં, આ સૌ કોલેજો^૧ હતી,
કુર્દિસ્તાની^૨, તાતારીયો, હિન્નજિયો કેરી હતી. ૪૦૪

૧૦ ઇસ્લામીઓને સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર.

છે જનને જરૂરું, કે, ન, હિન્નત તે હારે,
બને ત્યાં લગી ખુંદ, કામ ખુદના ચણુગારે;
છોડી દે તે ઈશ્વર વિના બધા આધાર,
છે બળ તે કમજોર, સર્વ આવી મળનાર;
ઓપટી સમે જાંખો નહોં. કાબા કે જમણા કદા,
જો પોતાની ગાડી તમે, હાંકો ખુંદ પોતે સદા. ૪૦૫
ખાધી તમે ઘણીક, થાળિયો ભૂખ વિનાજ,
બોળ બાંધી બાંધો, ઉપાડ્યા નિત્ય ઘણાજ;
વાળની આશ પર, ઘણા રાગો છે ગાયા,
પાછળથી મળનાર, જોર પર ઠાઠ બતાવ્યા;
બસ હવે ધૂંસડું ખાંધ પર, પોતાની મૂકો તમે,
હાજતો પૂરી પાડો હવે, ખુદ પોતાની આ સમે. ૪૦૬
નિજની અડચણ તમે, દૂર કરશો નિર્ધાર,
પોતાના હર્દનો, તમે કરશો ઉપચાર;

૧ આ ૭૫માં મુસ્તબ સરિયા વગેરે અસલની ઇસ્લામી કોલેજોનાં
નામ છે. બમદાદ, બસા, હિરાત, નિશાપૂર, અને કમુસ્ક વગેરે શહેરોમાં
જૂદા જૂદા બાદશાહો અને અમીરોએ સ્થાપેલી હતી. ૨ કુર્દિસ્તાનમાં
કુર્દિસ્તાન નામનો એક પ્રાંત છે ત્યાંના લોકો.

(૧૩૬)

ખુદ તમેજ મજલનો, સાજ કરશે તૈયાર,
જો કરશે કાંઈ તો, તમે કરશે આ ઠાર;
ધંધરી હુકમનું ગુપ્ત બળ, છે હિમ્મતના હાથમાં,
છે ધંધર હિમ્મતવાનનો, મદદગાર સૌ વાતમાં. ૪૦૭

૧૧ પોતાના હરેક પ્રકારના સુધારાનો આધાર રાજ્ય-
ના ઉપર રાખનાર પ્રજા હમેશાં નબળી રહે છે.

હોય રાજ કરનાર, લાભ કરનારો જ્ઞાતા^૧,
પ્રજાનો કેળવણીનો, હોય તે આશ્રયદાતા^૨;
પણ અરાબ સ્થિતિ નથી, અહીં એનાથી એક,
કે બોલો રાજ્ય પર, પ્રજાનો હોય હરેક;
હાથમાં હોય એવી રીતે, રૈયત તેના સર્વદા,
કે હોય જેમ ગરસાલના,^૩ કબજામાં મડદું સદા. ૪૦૮

શોખવે વેપારના, ભેદ તેને ખુદ તેજ,
ધંધો કારીગરી, બતાવે તેને એજ;
નિયમ ખેતીવાડીના, તે જ તેને સમજાવે,
વર્ણી લખતાં વાંચતાં, તે જ તેને બતાવાવે;
એવો જે રૈયતને મળે, આશ્રય અહીં પ્રમાણુજો,
માણુસાઈ તેનાથી સદા, દૂર ખશેલી જાણુજો. ૪૦૯

૧ જ્ઞાતી. ૨ મદદગાર. ૩ મુસલમાનોમાં એક માણુસને મડદાં નવ-
રાખવાને માટે મુકરર કરેલો હોય છે તે,

છે જોઈએ તેટલી, મદદ આ, રાજ્ય તણીજ,
 કે રહે તેને લીધે, મુલકમાં શાન્તિ^૧ ધણીજ;
 જાન માલનું પૂરેપૂરું સંરક્ષણ^૨ થાય,
 સમાનતા^૩ ને ન્યાય, એક સરખાં સચવાય;
 રૈયત પર કહો અન્યાયથી, કેઈ દબાણ કરે નહીં,
 કેારે મૂકી કાનૂનને, અમલ ચલાવે ના કહી. ૪૧૦

રાજ્યનીર્તિ^૪ ચાલતી, હોય જ્યાં એવી રીતે,
 લાજ વગરની પ્રજા, તદન જાણે ત્યાં ચિત્તે;
 કે શોધે પ્રત્યેક, કામમાં આશ પરાઈ,
 દુખ પોતાનું કરી, શકે ન નિવારણ^૫ કાંઈ;
 એકજ ટેકાને આશ્રયે, હોય ભૂલેલું ઘર અહીં,
 તે ખર્યો કે પડયું સઘ એ, ભૂમિની ઉપર સહી. ૪૧૧

મનને સંકોચવા, તણે તે છે ન ઝમાનો,
 કે હક બણું બણાવવું ગણતા પોતાનો;
 બ્રાહ્મણનો કહો કેઈ, શુદ્ર પંડે લે વેશ,
 તો તેને માટે ન, કેઈ શિક્ષા છે લેશ;
 જાય ને નીચ સર્વે હવે, દર થયા માનો તમે,
 નથો કાળા અને સફેદમાં, ફરક હવે કે આ સમે. ૪૧૨

૧ સુખચેન. ૨ સંભાળ. ૩ સૌ રૈયતને સરખી જણવી તે. ૪ રાજ્ય
 અલાવવાની રીતિ. ૫ દર.

૧૨ વિધાનું પ્રખળ.

હુકમ સમયનો હવે, જરૂરનો છે બસ એજ,
 કે, છે જે કાંઈ તે, અહીં કેળવણી છેજ;
 આજ કાલ એજ છે, રાજ સત્તાનું મૂળ;
 શેહેનશાહીનો, ગુપ્ત લેદ એમાં છે ફૂલ;
 આ જોર મળેલું છે જીવો, એજ કીમિયોને સદા,
 સરખા રાજા બિશ્નુકને; એ જ કરે છે સર્વદા. ૪૧૩
 એ તાબેદારને, શીખવે તાબેદારી,
 હાકિમને એ ન્યાય, માર્ગ દેખાડે જારી;
 મનમાંથી એ વેર-ભાવને દૂર કરે છે,
 જગમાંથી જે રાજદ્રોહની^૧ રીત હરે છે;
 હકદાર કરે છે એજ અહિં; રૈયતને તે બાણી,
 જીભાને^૨ જે સરખો કરે, નિજ અંતરમાં આણી. ૪૧૪
 સાંભળી છે ફરિયાદ, ગરીબો કેરી એણે,
 ગુલામગોરી નાબૂદ, કરી નાખી છે તેણે;
 નાખ્યો પાયો પ્રજા, તણી સત્તાનો જેણે,
 બનાવ્યો છે સંપૂર્ણ, સ્વતંત્ર પ્રજાને એણે;
 કેદ પણ કરે છે એજ ને, છૂટા પણ કરતી સહી,
 એ સ્વતંત્રતા બંધે અને, વફાદાર^૩ કરતી અહીં. ૪૧૫
 વેપારે મેળવી, એવી શોભા તેનાથી,
 કે ભાસે છે તુમ્હ, આજ હકુમત^૪ જેનાથી:

૧ પોતાના રાજની સામે બળવો ઉઠાવવો તે. ૨ જોખમ. ૩ નિ-
 મકહલાલ ૪ રાજપાધિકાર.

પદ^૧ એવું ખેતીનું, વધાર્યું છે આ ટાણે,
 કે ખેડૂતો અમતકાર, દેખાડે જાણે;
 એવી તો જીતી પ'કિતએ, ચઢાવો છે કારામરી,
 કે કુદરત જગદાધારની,^૨ જણાય છે આંખે ખરી. ૪૧૬
 કોમોમાંથી કુસંપ, સર્વ કાઢે તે દર,
 ઉપજાવે પ્રેમનાં, અંતરે તે અંકુર;^૩
 એક બીજાના દ્રેષ, ધ્રુવે મનમાંથી એ જ,
 એક સેરમાં સર્વ, પરાંવે દાણા તે જ;
 જાય છે બિંદુઓ પર જીવો, લીટીપેરે તે સદા,
 એ અસંખ્ય અંતઃકરણને, એક કરે છે સર્વદા. ૪૧૭

૧૩ કેળવણી વગરના લોકોની સ્થિતિ.

જ્યાં એ નથી ત્યાં પ્રજાભાવ કે ધર્મ ન લેશ,
 કોમનું રક્ષણ કે ન, દેશનો પક્ષ^૧ હમેશ;
 જૂઠાં સૌનાં દુઃખ, સુખ પણ ભિન્ન ગણાય,
 અલગ સર્વનું માન, અલગ અપમાન મનાય;
 ત્યાં ખબર નથી કે કોમ શી, વસ્તુ છે દુનિયા વિષે,
 ઇશ્વરનો એ સંબંધમાં, છાનો લેદ કયો હશે. ૪૧૮
 કેળવણીની કદર, જેમણે લેશ ન જાણી,
 જોરાવર તેમણે, ખરાબી માથે આણી;
 સુલતાનો ને શાહ, ખોઈ ખેડા અધિકાર,
 દરિદ્રતામાં ડૂબ્યાં, અમીરી કુળ આ કાર;

આખરૂંને યોગ્ય રહ્યા નહીં, ખાનદાનો લોકો અહીં,
દાવા શ્રેષ્ઠતાતણા બધા, જૂઠા છેક થયા સહી. ૪૧૬

કામ ન કારીગરો, તણા ચાલે તે ઠામ,
છે ધંધાધારોના, ન ધંધામાં કસ નામ;
સોદાગર લોકના, બગડવા લાગ્યા ખેલ,
ઘણાક ઘરના દોસે, બારણા બંધ થએલ;
જે રાતદિવસ બેઠા ઘણી, દોલત મેળવતા હતા,
હાથ પર હાથ મેલી હવે, તે સૌ બેઠા છે છતા. ૪૨૦

હુજર કળા હમેશ, સર્વ જ્યાં ઘટતાં જાય,
દિનદિન કારીગરો, ઘણા કમતી ત્યાં થાય;
નોંતિ શીખવનારની, નિપુણતા^૧ નિત્ય મટે છે,
ઔષધશાળા^૨ અને, વૈદ દિનદિન ઘટે છે;
સૌ વિદ્વાન ને વિવેચકો^૩, કમી થયા જોતાં સહી,
ના શ્રેષ્ઠ પદકારો^૪ દોસે, ગદ્ય^૫ ન લખનારા અહીં. ૪૨૧

જો તે ટોપી એક, પહેરવા કાજ બનાવે,
તો તે કપડું એક, ખીંજી દુનિયાથી લાવે;
સોય એક જો તેઓ, શીવવાને મંગાવે,
તો લેવા પૂર્વથી,^૬ જાય પશ્ચિમમાં ભાવે;
અન્યના ઓશિયાળા તેઓ, હરેક વસ્તુમાં સહી,
વંત્રશાસ્ત્રના અજ્ઞાનથી, છેક ખરાબ થયા અહીં, ૪૨૨
સેજ વિષે તેમની, બિછાનું પછેડી પરનાં,

૧ હોશિઆરી. ૨ ફાખાનાં. ૩ દીકાકાર. ૪ કવિઓ. ૫ વાત-
ચિતની બાષા.

વાસણુ છે તેમની, કને ન ઘરાણા ઘરનાં;
ચમચો, કાતર, છરી, ચપ્પુ, નસ્તર, પરદેશી,
ખાલા તેમ શિરોઈ, કોઈ વસ્તુ ન સ્વદેશી;
મિજલસમાં ડ્યામ્પ^૧ જણાય છે, કલમો છે ઢક્તર વિષે,
જોતાં ઘરમાં સામાન સૌ, માગી આણુલો દૌસે. ૪૨૩

જો પશ્ચિમમાંથી ન, માલની આવક થાય,
તો ધંધાધારિયો; ભૂખથી ત્યાં મરો જાય;
જીવિકા વેપારીયો, તણી આલે ન લગાર,
શોધ્યો ન જડે માલ, દૂકાનોમાં તે ઠારા
આધાર પરાયા પર સદા, ત્યાં સઘળો વેપાર છે,
ત્યાં વેપારી ને શેઠ સૌ, પેટામાં પળનાર છે. ૪૨૪

શિક્ષાઓ થાય આ, સુકેળવણી તજવાથી,
હજીએ પ્રભુ તેમને, ખશેડે ગફલતમાંથી,
ન મળે આરામનો, રખે પછો રસ્તો એક,
છે આકૃત આવનાર તે ભારે છે છેક;
માર્ગને મોખરે પવન બહુ, પ્રતિદિન વધતો જાય છે,
હીવાઓ ને ફાનસ વિના, બીક હવે દેખાય છે. ૪૨૫

જૂલો સમય કામઠાર છે પત્રક લઈ સાથે,
લે હરેક ફેજની, કવાયદ તે નિજ હાથે;
સંકટ સહેનાર ત્યમ, પ્રવીણ જીએ તે જેને,
બક્ષે રોજી નિશાન, નગારૂં ને અસિ^૨ તેને;
પણુ છે માહીતી વગરનાં, તે, નીકળતા જાય છે,
દુકડોયો વિષેથી તેમનાં, નામો તરત કપાય છે. ૪૨૬

વિદ્યા હુન્નર તણા, હવે સાહિત્ય પ્રસારી,
 કે, મનુષ્ય બની જાય, જેવડે વંશ તમારો;
 ગરીબની ચઢતોનો, માર્ગ સહેલો થઈ જાય,
 કેળવણીનો પ્રકાશ, અમીરોમાં ફેલાય;
 રોકે એમાંથી કોઈ જન, દુનિયાની ઇજ્જત અહીં,
 કોઈ સમાજ ને ધર્મની, થોભાવે હોડી સહી. ૪૨૭
 કમાતો ખાતી કોમ, નીજ બળથી બની જાય,
 લોકોમાં મોઢું બતાવવા ચોગ્ય જણાય;
 સુધરેલી મિજલસો, વિષે લખતા કેખાય,
 મનુષ્યત્વનો^૧ ખિતાબ, પામવા લાયક થાય;
 સૌ સાઈં નરતું સમજવા, લાગે અંતરમાં સદા,
 જે એક ખોળના પરસ્પર, બને સહાયક^૨ સર્વદા. ૪૨૮

૧૪ હુન્નર કળા શીખનારાઓની કદરદાની કરવાની
 જરૂર.

જુઓ કળા જે વિષે, તેમની કદર પિછાણો,
 હુંસ તેમને દિલે, અધિક ઉન્નતિની આણો;
 હિન્નત ને વૃત્તિયો, તેમની ખૂબ વધારો,
 દૂટેલા આ સદન,^૩ તણા સૌ સ્તંભ^૪ સુધારો;
 કે સેવા કંઈ પણ કોમની, બને જેમનાથી અહીં,
 લેખને પરાધા, નિજના, ઘેસાડે માથે સંહી. ૪૨૯

વધારશે તેમની, પ્રતિષ્ઠા બે સાક્ષાત,
 તે પોતાના વિષે, જામશે એક જ માત;¹
 વધારશે તે કેમ, તણું ઇજ્જત ને માન,
 કેંક કુટુંબોતણું, એજ કરશે કલ્યાણ;
 દેશે સહાય તે જેટલી, આજ તમારાથી અહીં,
 આપશે કેંક તેનો પછી, બદલો તે તમને સહી. ૪૩૦

૧૫ પ્રાચીન ગ્રીસની વિદ્યા હુનરમાં ઉન્નતિ થવાનું કારણ.

હતા કયા ગ્રીસની, ઉન્નતિના સામાન,
 હુનર પર જ્યાં હતા, ફિદા સૌ વૃદ્ધ જુવાન;
 વાપરતા બળ નિત્ય, સુધારા માંડિ વિશેષ,
 સ્વદેશગ્રીતિ વિષે, હતા જે, મસ્ત હમેશ;
 હેતુઓ યુદ્ધ² હતા અને, મનસૂઆ ઊંચા સહી,
 તેનાથી બાકી કેઇ પણ, નાના કે મોટા નહિ; ૪૩૧
 હતું ન કારણ કદરદાનો પાખી ક'ઇ તેનું,
 વિદ્યા ને તત્વજ્ઞાન શોધ્યામાં મન જેનું;
 પરિશ્રમ ઉન્નતિ વિષે, કઠણ જે જન આદરતા,
 જીવતર ત્યાં તેમનું, અમર સૌ દેશી કરતા,
 તેમની હયાતીમાં થતા, ફિદા સર્વ વતની છતા,
 મૃત્યુ કેડે ખુદી રીતે, તે સૌ પૂજાતા હતા. ૪૩૨

(૧૪૪)

જોશ બધામાં એજ, મોહનીએ^૧ ઉપજાવ્યો,
 લીધો દરજ્જો એક, લઘુ^૨ ભેટે મન બાળ્યો;
 હતી વધારી હોંસ, એજ શોખે મહા મૂલ્ય,^૩
 બનાવિયું એણેજ, ગ્રીસને ગ્રીસ અતુલ્ય;^૪
 સૌ કોશિશ એજ ઉમેદ પર, હતી તેમની સર્વદા,
 કે વધે અમારી આબરૂ, નિજની કોમ વિષે સદા. ૪૩૩

૧૬ દરેક સમજી ને શક્તિવાન માણસની કોમનાં
 દુઃખ દૂર કરવાની ફરજ.

જાળવવી જેમને, હોય પોતાની લાજ,
 સંખ્યાથી રાજ્યના, થવા ઇચ્છે જે આજ;
 દુળનું માન હમેશ, ચહે સાચવવા જનમાં,
 અપ્રતિષ્ઠા^૫ ધર્મની, હોય મંજૂર ન મનમાં;
 ઓલાદ ખુંદની જેમને, પ્યારી હોય દિલે કદા,
 તેમની ફર્જ છે કોમનાં, દુખડાં દૂર કરે સદા. ૪૩૪
 નરમ થતાં જાય છે, ઘણા જનના મન હાલ,
 સ્થિતિ દેખી કોમની, હૃદય પોંગળે આ કાળ;
 તેની અવનતિ જોઈ, ખુંદ આંસુ બહુ પાડે,
 પણ તેને ટાળવા, ન કાંઈ કરી દેખાડે;
 બાણીએ અંતરે કે બળે, કોને માટે તે સહી,
 પોતે જ તેઓ છે કે સદા, જે પર હાથ ધસે અહીં. ૪૩૫

૧ મોહ પમાડનારી વસ્તુ. ૨ નાનો. ૩ ઘણું કીંમતી. ૪ જેની તોલે કોઈ આવી શકે નહિ એવું. ૫ ગેરઆબરૂ.

(૧૪૫)

સરહારો ને ગરાશિયાઓના ધન માલ,
નિયમશાસ્ત્રીયો^૧, વિચક્ષણોની^૨ બુદ્ધિ વિશાળ;^૩
મહાજન^૪ ને યોગકો,^૫ તણી શિક્ષા^૬ હિતકારી,
નોતિશાસ્ત્રો, કવિજનો, તણા કથનો^૭ દુષ્કારી;^૮
એની સ્વદેશોને અંતરે, તુલના^૯ થાય પૂરી અહીં,
કે સમાજના કલ્યાણના, કામે તે લાગે સહી. ૪૩૬

૧૭ સમાજના માન મર્તબામાં દરેક માણસનો માન
મર્તબો રહેલો છે.

સમાજની આબરૂ, વિષે સૌનું છે માન,
સમાજની ખ્વાશોમાં,^{૧૦} સર્વનું છે અપમાન;
એક તણી મોટાઈ, એક જનનો અધિકાર,
રદ્દાં નથી કદો કોમ,^{૧૧} નહીં રહેશે આ કાર;
દૂલશે અને કુળશે અહીં, તેજ ડાળ એ જાણુને,
આ બાગ વિષે લીલું હશે, જેનું મૂળ પિછાણુને. ૪૩૭
કીડી જ્યારે કોઈ, જુએ પોતે કોઠાર,
તો જમાતમાં જાય, હોડતી ખુદ તે વાર;
સાથે લઈ તેમને, ફરી ત્યાંથી તે જાય,
દરેકને તે લેટ, બતાવીને હરખાય;

૧ ધારાશાસ્ત્રીઓ—ન્યાયાધિશો—વકીલો વગેરે. ૨ ડાલા માણુસ. ૩ મોટી. ૪ મોટા માણુસ. ૫ ઉપદેશક. ૬ શીખામણુ. ૭ કહેણુ. ૮ દુઃખને દૂર કરનાર. ૯ સારા નરતાની પરીક્ષા કરવી તે. ૧૦ ખરાબી. ૧૧ સહીસમામત.

એવેજ પ્રકારે તેમનાં, ચાલે છે કામો સહા,
એકેક તણીજ કમાઇથી, પળે કરોડો સર્વદા. ૪૩૮

કીડી કે જે છે ન, વિચક્ષણ કે મતિવાન,
સ્વભતિને પોષવા,^૧ સહા રાખે તે ધ્યાન;
ઊંવિકાથી^૨ એક એકને બક્ષે નિરાંત,
ધર્માદા હઇ અન્ન, સર્વને પાડે શાન્ત;^૩
તો વિશેષ એનાથી કઇ, ગેરઆબડૂ છે અહીં,
કે મનમાં પાશ^૪ મનુષ્યને, હોય મનુષ્યતણો નહીં. ૪૩૯

અરે ગજબ ! સર્વથી, જાતિ જે શ્રેષ્ઠ અપાર,
પોતે દુનિયા વિષે, ગણે ખુદને સરદાર;
ઉત્તમ જે દેવદૂતથી, પોતાને જાણે,
ઈશ્વરતણું સ્વરૂપ, બને જે આ ઠેકાણે;
તેના મનમાં મદાઈની, નિશાની હોય ન એટલી,
કે માટીના કીડા વિષે, માન્ય થઇ છે જેટલી. ૪૪૦

પ્રભુપ્રાર્થના.

ઓ પ્રભુ ! રસૂલમદની^૧ કેરે પૂન્ય પ્રતાપે,
કે, સહાયકારી જે, હતા સૌના વણમાપે;
જેને દૂર નજીક, હતા મનથી સૌ વહાલા,
મક્કાના વાસીં કે, સીરિયન, સીધી કાળા;
જેમણે નિભાવ્યા સંગમાં, તોફાનીને સર્વદા,
જેમણે ભૂડાઓનું ભણું, ચાહ્યું અંતરમાં સહા. ૪૪૧

૧ પોષણ કરવું. ૨ ગુજરાત. ૩ ધીરા-ઠંડા. ૪ લાગણી. ૫ મદિ-
નાના રસૂલ એટલે હઝરત મુહમ્મદ (સં)

(૧૪૭)

તેઓ અને તેમના, વંશને પૂન્યે હાલ,
 ઓ પ્રભુ ! જલદી હાથ, હવે ઉમ્મતનો ઝાલ;
 મોકલ તે પર કૃપા-વાદળું તારું એક,
 લાગ્છન રૂપી ધૂળ, ધ્રુવે જેથી તે છેક;
 તેની હયાતીથી ધર્મને, નામોશી લાગે સહી,
 ભેતાં ઇસ્લામ કમી થયો, તેની પડતીથી અહીં. ૪૪૨

શીખવ, કરવી ફિકર, તેમને કાલની આજ,
 અશેડ પડેાં નજર, કનેથી ગર્જનનિવાજ^૨;
 બતાવ સ્થાનક ખેલ, જમાનાનાં ભેવાનું,
 સુઝાડો દે આજ તું, હોય જે કાંઈ થવાનું;
 કે જેથી ધાખાં વૃદ્ધિની, પહેલાં તે બાંધે સદા,
 તોફાન થતાં અવલ તેઓ, નાવ બનાવે સર્વદા. ૪૪૩

બચાવ તે તંગસ્થાનના^૩ દુખમાંથી સદાય,
 જ્યાં રસ્તો પંથી ને, ભોમિયાથી શુભ થાય;
 મિત્ર કે ન સ્નેહિની, મદદની આશ રખાય,
 લાકડી ને હાથની, મદદ પણ દૂર પળાય;^૪
 ડાખી જમણી બાજુ વિષે, ગાઢ^૫ તિમીર રહે તરી,
 આશાઓને બદલે દિલે, હોય નિરાશાઓ ભરી. ૪૪૪

સમાપ્ત.

(૧૪૮)

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ.	ઓળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬	૨	રાશનો	રાશિનો
૧૧	૧૬	હુલાવી	હલાવી
૧૧	૧૬	સા	સૌ
૨૦	૩	હૂટાવનારા	હૂટાવનારા
૨૦	૧૬	માળાએ	માળાંએ
૨૧	૧૬	તેમ	તેય
૨૪	૬	નિસરણી	નીસરણી
૨૬	૬	સંજવન	સંજવન
૨૭	૧૧	પર્વત	પર્વત
૨૮	૧૫	અગર	અરમ
૨૯	૧૯	સેકડો	સેકડો
૩૨	૨૨	ગાળાનું	ગાળાનું
૪૧	૪	વાવટા	વાવટો
૪૬	૧૮	વિધાન	નિધાન
૫૦	૧૩	કયે	કયો
૫૩	૯	બધારણુ	બધારણુ
૫૯	૯	ધમ	ધર્મ
૬૧	૧૬	ખેઆતી	ખેઆતી
૬૩	૫		૬

પૃષ્ઠ.	ઓળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૮	૧૨	આત	અતિ
૭૨	૧૫	અહિં	અહિં
૭૩	૧૬	તોહમનો	તોહમતો
૭૩	૨૧	ટટો	ટટો
૭૮	૧૦	નિન	નિજ
૮૩	૬	જોતા	જોતા
૮૯	૨૨	ખડશે	ખૂડશે
૯૭	૧૫	સિકંકર	સિકંકર
૧૦૬	૧૨	કંઈ	કાંઈ
૧૦૯	૮	ઉનાત	ઉનાતિ
૧૧૨	૧૭	આતશે	અતિશે
૧૧૬	૨૦	ગર્વિષ્ટને	ગર્વિષ્ટ ને
૧૨૦	૧૮	અહીં	સહી
૧૨૪	૧૯	જે	છે
૧૨૯	૧૭	વપે	વિષે
૧૩૧	૨૨	સેપાઈ	સિપાઈ
૧૩૩	૨	પૂર્વને	પૂર્વ ને
૧૩૬	૧૯	ચાતી	ચાની
૧૪૨	૨૦	સંહી	સહી

